

น้ำอีกคนหนึ่งบอกว่า “สงเคราะห์มาจับผม ผมไม่ยอมทำเดี่ยว จนเทศกิจหลายคน มารุม ผมบอกว่าผมทำมาหากิน จะมาจับผมได้อย่างไร ลุงของเก่าผมก็มี มันให้ไปทำประวัติดี เสรีจ ก็กลับ”¹¹

สำหรับในระดับที่สัมพันธ์กับสังคมเมืองทั่วไป ซึ่งคนหาของเก่าถูกมองว่าทำงานอยู่กับสิ่งสกปรก ดังนั้นจึงต้องมีการให้คุณค่าแก่งานที่ตนเองทำ สิ่งแรกก็คือ การเปลี่ยนคำเรียก จากขยะมาเป็น “ของเก่า”

พีรจน์ ลูกพี่ในกลุ่มคนหาของเก่าที่ผู้ศึกษาไปเรียนรู้ด้วยบอกว่า “ใครจะเรียกเราว่า ‘พวกเก็บขยะ’ ขยะจะเก็บมันทำไมวะ ขยะก็เอาไปทิ้งสิ กูเก็บ ‘ของเก่า’ โว้ย ของเก่าเขาไม่ใช่ เขาทิ้ง แต่กูไปเก็บเพราะมันขายได้”

ลำดับต่อมาก็คือ การมองว่า อาชีพหาของเก่า เป็นอาชีพหนึ่งที่สุจริตเหมือนอาชีพอื่น ไม่ได้ขอใครกิน แต่อิสระกว่า

พีอ้วน คนเก็บของเก่าผู้หนึ่งที่สามย่าน เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน ในการมองตัวเองว่า เป็นคนเก็บของเก่าไม่ใช่คนไร้บ้าน เธอเป็นผู้หญิงไม่ตีแม่เหล้า จะจอดรถนอนอยู่กับเพื่อนสนิทอีกคนหนึ่ง พร้อมหมาคู่ใจ

เมื่อผู้ศึกษาทักว่า “โอ้โฮ มีตุ้มหูทองใส่ด้วย อย่างนี้ก็ไม่จนสิ”

เธอตอบว่า “หาของเก่าจริงนะ แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีเงิน เงินมี อยากกินอะไรก็ซื้อกินเลย อยู่อย่างนี้จริงแต่มีเงินส่งกลับไปบ้านนะ สามสี่เดือนเดี๋ยวก็กลับไปบ้านที่ แต่ที่ไม่เช่าอยู่ เพราะหาของมันไม่จำเป็นต้องไปเช่าบ้านอยู่ เจ้ที่เคยทำงานด้วย เขาก็ชวนให้กลับไปทำงาน แต่พี่ไม่ไปทำงานเอง อยู่อย่างนี้ก็หาเงินได้เหมือนกัน”

พีวิทย์ คนหาของเก่าเลี้ยงลูกสี่คนบอกว่า “ผมเก็บของเก่า เลี้ยงลูกผม 4 คนรอดแล้วกัน ผมสุจริตไม่เคยลักขโมยใครเลย ดูถูกผมไม่ได้นะ” พร้อมแนะนำผู้ศึกษาว่า “คุยกับคนโน้นสิ เขาเคยทำงานร้านอาหารนะ เคยเป็นก๊วนะ แต่เขามาเก็บของเก่า เขาบอกว่ามันอิสระดี”

น้ำที่ถูกพูดถึง ก็คือ น้ำหนวด บอกว่า “เก็บของเก่าอย่างนี้ดีแล้ว ผมเคยทำงานอยู่ร้านอาหารตรงถนนรัชดา ได้เงินเดือน 7,000 แต่ไม่ไหว เจ้าของร้านมันดุ ทำอาหารไม่ถูกใจหน่อย มันนักร้อง ชก

¹¹ ทั้งสองกรณีผู้ศึกษาอ้างอิงจากกรณีที่เขตพระนคร ใช้มาตรการประสานเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์รื้อถอนที่นอนสนามหลวง ระหว่างวันที่ 19 กุมภาพันธ์ – 18 เมษายน 2544 ซึ่งเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์จะไปสอยประวัติ และปล่อยตัวกลับ ไม่ได้มีการกักขังผู้ที่ถูกเรียกว่าคนเร่ร่อน และเป็นมาตรการเฉพาะช่วงเวลา 3 เดือนเท่านั้น ผู้ศึกษาไม่ได้มีเจตนาตำหนิการดำเนินงานตามหน้าที่ของเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์แต่อย่างใด

ต่อยเรา ก็เลยออกดีกว่า ผมเคยทำมาหลายร้านแล้ว มาเก็บของเก่าดีกว่า ได้เงินพอๆ กันแต่อิสระกว่า อยู่อย่างนี้ ผมส่งเงินให้ลูกผมนะ"

พี่เล็ก คนเดิมกล่าวกับผู้ศึกษาในฐานะมีหน้าใหม่ว่า

" ลือตงานเหวอ แต่ดูลือน่าจะมีความรู้ละ ก็ไปหาทำงานเป็นลูกจ้างเขาได้นี่ แต่อ้าว วานะ เป็นลูกจ้างเขามันไม่มีอิสระเหมือนหาของเก่าเหวอ วันๆ เดินรอบนึ่งสามสี่ชั่วโมงก็ได้แล้ว 60 -70 บาท เหนื่อยก็พักได้ วันไหนได้เยอะอยากหยุดก็หยุดได้ แต่เป็นลูกจ้างเขา หยุดตามใจไม่ได้"

เปิด คนหาของเก่าวัยหนุ่ม สมาชิกในกลุ่มที่รุ่นนี้มักพูดประโยคซ้ำๆ หลังจากใช้ชีวิตประจำวัน ที่ร่วมกันไปหาของเก่าตอนกลางคืนกลับมาอนด้วยกัน ตื่นเช้าช่วยกันแยกของ และเซ็นเอาของไปขาย แล้วกลับมาตั้งวงกินเหล้าว่า

" นี่แหละชีวิตของพวกเรา อยู่กันเหมือนพี่เหมือนน้อง เมื่อคืนใครออกหาของได้เท่าไรก็มากินด้วยกัน อยากจะรู้ว่าคนรวยร้อยล้านมันมีความสุขเหมือนเรารึเปล่า มันเคยดูหนังกลางแปลงรึเปล่า มันมีเพื่อนฝูงรึเปล่า"

3.2 การจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้าน

ข้อเท็จจริงในโลกของคนไร้บ้านที่ขัดแย้งอย่างยิ่งจากภาพสังคมมีนภาพตายตัว ที่กักทว่าพวกเขามีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็คือ การจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้าน ความหลากหลายในสังคมของคนไร้บ้าน มีมิติที่บ่งชี้ถึงการจัดช่วงชั้นทางสังคม การยอมรับการให้เกียรติคนบางประเภท และรังเกียจคนบางประเภท สิ่งสำคัญที่ใช้กำหนดการจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้านก็คือวิธีการหาเลี้ยงชีพ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การหาเลี้ยงชีพแต่ละแบบมีคุณค่าต่อการให้ความหมายแก่ตัวเองและผู้อื่นมาก แต่มีวิธีการหาเลี้ยงชีพ แต่ประการเดียว ย่อมต้องมีมิติอื่นประกอบด้วย เช่น การช่วยเหลือเพื่อต่อผู้อื่น ภาพลักษณ์การแต่งกาย เป็นต้น

กลุ่มที่ถูกจัดว่าเป็นชนชั้นล่างที่สุดในโลกของคนไร้บ้าน ถ้าไม่นับรวม คนที่เป็นมิชฌาชีพ ลักขโมย ก็คือ กลุ่มคนเดินชนดงค์ เพราะนอกจากจะเป็นการหาเงินโดยวิธีหลอกลวงผู้อื่นแล้ว ยังสร้างความเดือดร้อนรำคาญแก่คนทั่วไป ทำให้ภาพลักษณ์ของคนไร้บ้านคนอื่นๆ ถูกมองในแง่ลบจากสังคมภายนอกไปด้วย ดังนั้นแต่ละคน จึงมีความรังเกียจ ไม่ยอมรับว่าที่จะถูกจัดอยู่ในประเภท

คนเดินชนดั่งค์ ดังเช่น พี่พรมบอกว่า พวกเดินชนดั่งค์ต้องแยกออกคนละประเภทกับผี หรือพี่รุจน์ คนเก็บของเก่าที่แม้จะกินเหล้าหนักมากแต่ก็ไม่ยอมรับให้คนเดินชนดั่งค์มาร่วมวงกินเหล้า

แต่ระดับท่าทีต่อการรังเกียจก็ยังคงมีความแตกต่างกัน สำหรับพี่ศรี แม้จะไม่ยอมให้ลูกไปร่วมขบวนการเดินชนดั่งค์ แต่ยังคงยอมรับประโยชน์ที่คนเดินชนดั่งค์จะแบ่งปันเงินหรือขนมให้ลูกตัวเอง

กลุ่มที่อยู่ในระดับล่างขึ้นมาจากเดินชนดั่งค์ ถือเป็นชนชั้นพื้นฐานก็คือ ผี หรือคนที่ไม่มียานประจำ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่เรียกว่าผี ก็ยังมีระดับชั้นแยกย่อยในหมู่ผี ระหว่างผีที่ไม่ทำงานอย่างสิ้นเชิง ไปจนถึงผีที่มีงานค่อนข้างประจำ ถ้าผีที่มีงานค่อนข้างประจำ อย่างแจกใบปลิวจะได้รับการยอมรับมากกว่า เช่นเดียวกับพวกจับของหรือขายของมือสองก็จะมีสถานะเหนือกว่า คนที่ไม่อาชีพอันแน่นอน คนเก็บกระป๋องเป็นค่ารถ หรือคนที่ไม่ทำงาน

ดังนั้นคนที่ทำงานประจำ ชื้อข้าวกิน จะสร้างระยะห่างว่าตัวเองไม่ใช่ผี มีเงินพอที่จะซื้อข้าวกิน ไม่ได้กินข้าววัด ไม่ได้กินข้าวสภากา ไม่ได้กินข้าวโบสถ์ซีกซีก บางคนอาจแกล้งบอกว่า “นานๆ ไปกินที” สิ่งที่ถูกติดกับผีอีกอันหนึ่ง ก็คือไปรับแจกข้าว ระดับของการมีเงินอยู่ที่การไปรับแจกข้าว ถ้าไปรับแจกข้าวถือว่าไม่ใช่คนมีเงิน

ครั้งหนึ่ง ผู้ศึกษา กับน้ำว่าเหว ขึ้นรถจากสนามหลวงไปกินข้าวที่สภากา แล้วพบคนจับของมือสองขายบนรถโดยสาร น้ำว่าเหวเห็นคนที่พบเป็นคนรู้จักจึงบอกว่า จะไปกินข้าวที่สภากา แต่เพื่อนน้ำว่าเหวกลับตอบว่า “ไปกินข้าวสภากา ตรงไหน ได้ยินเขาพูดๆ อยู่เหมือนกัน แต่ไม่เคยไป” น้ำว่าเหวทำหน้าหน่ายที่เห็นคนรู้จักทำเป็นไม่รู้จักการกินข้าวสภากา ๕ ครั้นเมื่อถึงใกล้สภากา เพื่อนน้ำว่าเหว ก็บอกว่า “อ้ออยู่แถวนี้แหละ จั๊นลองกินดู”

พอคล้อยหลัง น้ำว่าเหวก็บอกผู้ศึกษาว่า “บอกมาได้ไม่รู้จักสภากา เราเลยเซ็งเลย ก็เห็นมันมากินอยู่บ่อยๆ แต่เลือกฟอร์มว่าไม่รู้จัก”

หรืออีกกรณีหนึ่งช่วงที่ผู้ศึกษา ช่วยต่อกระดาศกับ น้ำแหลม ซึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นคนขายกระดาศรายใหญ่ อยู่ในวงการมานาน และตรงกับช่วงที่เสียปอแจกเงิน น้ำแหลม ซึ่งต้องการแสดงให้ผู้ศึกษาเห็นว่า ตัวเองไม่ใช่ผี เป็นคนขายกระดาศ ก็แสดงท่าทีไม่สนใจที่จะไปรับเงินเสียปอ “ไม่ไปหรอก ไปทำไม เงินเสียปอ แคร์้อยเดียว ผมอยู่นี่ก็หาเงินได้”

แต่เมื่อผู้ศึกษาบอกว่า ผู้ศึกษาต้องการจะไป “ร่วม” งานรับเงินเสียปอ น้ำแหลม เห็นว่าผู้ศึกษาไม่ได้แสดงท่าทีรังเกียจการรับเงินก็บอกว่า “ถ้าบุญเลิศจะไป จั๊นผมอยากไ้ไ้ไ้มันไปด้วยคน” กล่าวคือน้ำแหลมฝากลูกชายวัยรุ่นไปร่วมรับเงินเสียปอ

กลุ่มที่อยู่ในระดับกลางและยากที่จะบอกว่า ในโลกของคนไร้บ้านใครอยู่สูงกว่ากันก็คือ คนหาของเก่าประเภทที่ไม่มีรถเข็น กับ คนขายกระดาศพลสดิกที่มีทุนน้อย กล่าวในเชิงรายได้ คนกลุ่ม

นี้มีรายได้น้อยมากจนใกล้เคียงกับผี ก็ว่าได้ คนหาของเก่าประเภทไม่มีรถเข็นหลายคน อาศัยกินข้าวที่สภาฯ เหมือนกับผี ส่วนคนขายกระดาษที่มีทุนไม่มากบางครั้งเงินขาด ก็พร้อมจะไปขอข้าววัดกินไปรับจ้างเดินเปอร์เซนต์ที่มีรายได้น้อยมาก และทั้งสองประเภทนี้ ก็อาจจะไปรับแจกข้าวได้ คนสองกลุ่มนี้จึงใกล้เคียงกับคนที่ไม่มียาชีพประจำ กล่าวคือในเชิงอาชีพ อาจบอกได้ว่าตนเองมีอาชีพ หากแต่ การอยู่รอดยังต้องอาศัยการพึ่งพาระบบสวัสดิการนอกภาครัฐอยู่ ไม่อาจถือได้ว่าเป็นพวกยืนด้วยลำแข้งตัวเองอย่างแท้จริง

คนที่ จะได้รับการยอมรับ อย่างน้อยไม่ถูกดูถูกก็คือ คนที่สามารถยืนด้วยลำแข้งตัวเอง คนที่มีเงินซื้อข้าวกินทุกมื้อ ไม่อย่างกรายไปกินข้าวฟรีที่สภาฯ บางคนทำหน้าใหญ่บอกว่า ไม่สนใจไปรับเงินเสียปอ คนแบบนี้ก็จะถือว่ามีความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ แต่ในทางกลับกัน หากวันใดที่ตนเองพลาด เช่น ทุนขายกระดาษหมด หรือ คนหาของเก่าที่เคยมีรถเข็นแต่หาย พวกเขา ก็อาจจะถูกมองเยาะเย้ยได้ว่า ไปไหนไม่รอด ถึงที่สุดก็ต้องมาเป็นผี กินข้าวสภาฯ รอเงินแจกเสียปอ

สำหรับคนหาของเก่าที่มีรถเข็น กับ คนขายกระดาษที่มีทุนมาก ก็เป็นอีกคู่หนึ่งที่อยู่ในกลุ่มที่ค่อนข้างมีระดับ และทั้งสองประเภทนี้ก็ยากที่จะบอกว่าใครอยู่เหนือกว่ากัน กล่าวในเชิงรายได้ คนขายกระดาษ มีรายได้น้อยแต่ไม่สม่ำเสมอ บางงานอาจได้ถึงหลักพันบาทต่อวัน แต่บางช่วงก็อาจขายติดต่อกันไม่ได้เป็นเดือน ส่วนคนหาของเก่าที่มีรถเข็น มีน้อยมากที่จะหาเงินได้ถึงหลักพันเหมือนคนขายกระดาษหรือลูกโป่ง เว้นแต่เก็บโทรศัพท์มือถือได้ แต่ข้อได้เปรียบของคนเก็บของเก่าก็คือ มีรายได้นสม่ำเสมอ

พี่เล็ก คนหาของเก่าแนะนำผู้ศึกษาซึ่งเป็น "คนตกงานหน้าใหม่" ว่า "แล้วลื้อจะทำอะไร จะขายกระดาษหรือ ขายกระดาษมันดีเฉพาะหน้างานนะ ถ้าไม่มีงานก็ขายไม่ได้ แต่ของเก่านี้ได้ทุกวัน ถ้ามีรถเข็นวันละ 100 กว่าบาทได้แน่ๆ "

นอกจากนี้ การหาของเก่าจะมีความเป็นอิสระในแง่ที่ไม่ต้องจ้องคนซื้อ ลงมือ คนเก็บของเก่าอดีตคนเคยรวย แต่จมเพราะหนี้การพนัน พุดถึงการขายลูกโป่งที่ได้เงินถึง 2,000 บาท ในวันขึ้นปีใหม่ว่า " ได้เยอะก็ได้ไป อ้าวไม่ว่าอะไร แต่ให้อ้าวไปเดินจ้องคนซื้อ อ้าวไม่ชอบ อ้าวเดินเก็บของเก่าดีกว่าได้แค่วัน ก็แค่นั้น สบายใจไม่ต้องจ้องใคร"

แต่คนออกงานขายกระดาษ อย่างพี่ศรี จะมองว่า คนหาของเก่าเป็นชายขอบกว่าตน "พวกนี้ก็อยากขายกระดาษเหมือนกัน แต่ไม่รู้ช่องทาง เช่น ไม่มีทุน ไม่รู้จะไปซื้อกระดาษที่ไหน แล้วจะหาออกงานที่ไหน เลยต้องเก็บของเก่า ขี้ชาวกจำเจ อย่างเวลาว่าง คนขายกระดาษขายได้เป็นพัน คนหาของเก่าอย่างมากก็ได้ แค่สองร้อย"

สำหรับคนที่เป็นคนไร้บ้าน แต่ไม่ถูกนับว่าเป็นคนไร้บ้าน ก็คือ คนขายของเก่า คนให้เช่าพระ การพิจารณาว่า เป็นผี หรือไม่ ดูได้จากวิถีชีวิต ถ้าไม่กินข้าววัด ไม่กินข้าวสภา ฯ ไม่รับแจกข้าว ตระเวนดูหนัง คนลักษณะนี้จะได้รับการมองว่า “ไม่ใช่ผี”

การแต่งกายก็เป็นสิ่งหนึ่งในการกำหนดช่วงชั้น และการยอมรับการเข้าสังคม โดยเฉพาะในกลุ่มของผี พวกเขาต่างไม่มีเงิน แต่ยังมีรายละเอียดต่างกันในเรื่องของการแต่งกาย

น้ำสอง คนเที่ยวร่อนเก่า มากกว่า 10 ปี ถูกรังเกียจจากคนอื่นว่า “ตาสองหรือ ไม่ไหว เดียวนี้ มันปล่อยตัวฉิบหาย น้ำท่าก็ไม่อาบ ตัวเหม็นอย่างกับอะไร พอเมี่ยมันหนึ่ที่มันปล่อยตัวฉิบหาย ไม่ไหว อย่าไปเดินกับมันเลย”

เช่นเดียวกับน้ำว่าเหว่ ก็เห็นว่า การแต่งกายสะอาดเป็นเรื่องสำคัญ “ผมไม่เอาหรอก แต่งตัว ชกมก เหมือนกับพวกผี พวกกระโหลกละคร เราไม่เอา ไปที่ไหนคนเขารังเกียจ ผมซักเสื้อผผมทุกวัน เรานอนอย่างนี้จริงแต่เราสะอาด ใครถามทำงานอะไร เราบอก เราเป็นร.ป.ภ.เขาเชื่อหมด ว่าเราไม่ได้เร่ร่อน”

การแต่งกายและเสื้อผ้า ในกลุ่มของคนหาของเก่า ก็มีความหมายต่างกัน ระหว่างคนเก็บของเก่าที่สกปรกตลอด 24 ชั่วโมง กับคนเก็บของเก่าที่หลังจากเก็บแล้วทำความสะอาดเหมือนกับคนทั่วไป

พิวิทย์ กล่าวว่า “ผมเก็บของเก่า ผมก็เหมือนคนอื่นเขา ผมไม่ได้ปล่อยให้สกปรกแบบขอทาน ผมหาของเสร็จ ผมก็หาน้ำล้างมือล้างไม้ ผมเดินไปไหน คนเขาก็ไม่รังเกียจ เขาดูไม่ออกด้วยว่า ผมเป็นคนเก็บของเก่า”

พี่คนแจกใบปลิวที่เคยถามผู้ศึกษาว่ามีปัญหาหรือไม่จึงออกจากบ้าน ก็เล่าว่า “ก่อนจะได้งานแจกใบปลิว พี่ก็เคยเก็บของเก่า แต่ไม่ได้สกปรกแบบพวกนั้นไม่เอาหรอก เราเก็บเสร็จ ขายของแล้วก็ล้างมือ เปลี่ยนเสื้อผ้า เป็นชุดเหมือนคนธรรมดา ก็เดินเที่ยวสนามหลวงเหมือนคนอื่นเขาได้ ไม่มีใครเขารู้ว่าอะไร”

มากไปกว่านั้นก็คือ การเก็บของกิน ผู้ศึกษายังเคยถูกถามว่า ศึกษาเรื่องคนไร้บ้าน แล้วเคยเก็บอาหารกินหรือไม่ อันที่จริง คนเก็บอาหารกิน ไม่ใช่ลักษณะของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ มีแต่คนวิกลจริต หรือ “หลุด” เท่านั้นที่ทำ ครั้งหนึ่ง ผู้ศึกษาไปเก็บของเก่ากับ เป็ด ที่สยามสแควร์ และเป็นจังหวะพอดีที่ร้านอาหารทิ้งคอกเปิดสดถุงใหญ่ ซึ่งสามารถเก็บนำมาผัดเป็นอาหารพิเศษได้ เป็ดบอกผู้ศึกษาว่า “เราเก็บของเก่าจริง แต่เรายังไม่ถึงขั้นคุ้ยหาของกินจากถังขยะ เรายังไม่ถึงขั้นนั้น ถ้าเจอของกินได้ ต้องเก็บกลับไปกิน ต่อให้หิวแค่ไหน ผมก็ไม่คุ้ยของแล้วกินหน้าถังขยะ”

3.3 ความสัมพันธ์เบาบางในโลกของคนไร้บ้าน

คำถามที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมก็คือ ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อกัน เริ่มจากข้อสงสัยว่า จากเงื่อนไขที่พวกเขามีการเคลื่อนย้ายง่าย ผูกติดกับพื้นที่น้อย พวกเขาจะเป็นปัจเจกชนที่โดดเดี่ยวหรือมีลักษณะกลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

กล่าวโดยทั่วไป ในโลกของคนไร้บ้าน แม้จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของควมมีอิสระเสรี พร้อมจะเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งทรัพยากร แต่การใช้ชีวิตโดยลำพังดินรนอย่างโดดเดี่ยวจะอยู่รอดได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการข้อมูลข่าวสารเพื่อการใช้ชีวิตรอด แต่ละคนจึงไม่อาจปิดกั้นการคบค้าสมาคม พูดคุยกับคนไร้บ้านคนอื่นๆ และแม้พวกเขาจะมีการผูกติดกับพื้นที่น้อย แต่ก็ยังมีพื้นที่ที่สามารถมีความสัมพันธ์กันได้ เช่น การพูดคุยที่สภาฯ ก่อนจะมีการเลี้ยงอาหาร การพูดคุยที่หน้าโบสถ์ซีกซ์ เป็นต้น

ความสำคัญของการที่ต้องมีเพื่อนเริ่มตั้งแต่ การต้องมีคนแนะนำเส้นทางเดินทาง ในกรุงเทพฯ เนื่องจากคนไร้บ้านโดยมากเป็นคนจากต่างจังหวัด อ่านหนังสือไม่เก่ง ดังนั้น การจะไปไหนมาไหน จำเป็นต้องถามไถ่ ขอคำแนะนำจากคนอื่น น้ำเติ้ม บอกผู้ศึกษาว่า

“ ถึงจะเป็น ผี แต่ก็ต้องมีเพื่อนนะ ไม่มีเพื่อนมันอยู่ไม่ได้หรอก ไปไม่รอด กรุงเทพฯนี้มันหลงเอาง่ายๆ นะ อย่างเขาบอกว่ามีรับแจกข้าวที่ตรอกจันทน์ บอกแค่นี้เราจะไปถูกเหรอ มันก็ต้องให้คนช่วยบอกช่วยพาไปว่า อยู่ตรงไหน แล้วอย่างกรุงเทพฯ ถนนหนทางไปไม่ถูกหรอก หลงทั้งนั้นถ้าไม่มีใครบอก ต่อให้บอกว่า ขึ้นรถเมย์สายอะไร ไปลงตรงไหน ยังหลงเลย บางทีมันเลยต้องตามไปกับเขา”

น้ำว่าเหว่า ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่ดินดินเดียว แต่ก็ต้องยอมรับการปฏิสัมพันธ์กับ “ผี” ดังเช่น การยอมรับว่า ที่ต้องไปสภาฯ เพราะสภาฯ เป็นศูนย์กลางของข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นงานเลี้ยงออกร้าน ที่จะได้กินอาหารมื้อพิเศษ การชักชวนไปดูหนังกลางแปลงเพื่อความเพลิดเพลิน รวมถึงการแนะนำช่องทางการหาเงิน ไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างซื้อโทรศัพท์ การชักชวนกันไปถ่ายหนัง หรืองานชั่วคราว รายวัน

ดังนั้น ใครที่มีช่องทางหาเงิน และผู้ว่าจ้างต้องการคนจำนวนมาก ก็มักจะมาชวนกันที่สภาฯ ไม่ว่าจะเป็นการแนะนำต่อๆ กัน ให้ไปรับจ้างซื้อโทรศัพท์มือถือ โดยมีคนจ้างให้คนมีบัตรประจำตัวประชาชนไปซื้อโทรศัพท์มือถือ โดยผู้ว่าจ้างจะจ่ายค่าโทรศัพท์ที่ซื้อเอง และให้ค่าจ้างคนซื้อ 200 – 300 บาท แล้วนำโทรศัพท์ไปใช้ (แล้วไม่ชำระค่าโทรศัพท์ ทำให้ผู้ใช้บัตรประจำตัวเป็นผู้ซื้อ ต้องรับ

ภาระเป็นลูกหนี้ และสร้างปัญหาตามมามากมาย) หรือชวนกันไปรับจ้างถ่ายหนัง ประเภทที่ต้องการตัวประกอบจำนวนมาก ก็จะมาหาเอาจากที่ชุมนุม "คนตกงาน" ก็คือที่สภา ฯ นั้นเอง

ต้องกล่าวด้วยว่า การชวนกันในลักษณะนี้ ไม่ได้เป็นไปเพราะความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อย่างเดียว แต่ยังมีการแสวงหาประโยชน์ระหว่างกันอีกด้วย มักมีการพูดถึงเสมอว่า มีการหักหัวคิวจากผู้ชักชวน เช่น การรับจ้างซื้อโทรศัพท์มือถือ คนว่าจ้างอาจให้ 300 บาท แต่คนชักชวนจ่ายให้จริง 200 หรือ 250 บาท โดยถือว่า เงิน 50 หรือ 100 บาทที่หักไปเป็นค่าติดต่อก่อน เป็นค่ารถพาไปซื้อ กรณีถ่ายหนังก็เช่นกัน มักมีการพูดถึงเสมอว่ามีการหักหัวคิว

หรืออีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มที่ผู้ศึกษาค้นเคยเอง พี่เทียน ฤกษ์ ชว และอีกหลายคนไปทำงานสร้างเพิง กระจับปี่ในงานมหรหรรมสินค้า โดยมี ยักษ์ คนไร่บ้านอีกคนหนึ่งเป็นผู้ชักชวน นายจ้างตกลงให้ค่าแรงคนละ 300 บาท แต่ยักษ์ในฐานะคนชวนหักค่าแรงไปวันละ 50 บาท แต่แต่ละคนจึงได้ค่าแรงเพียง 250 บาท วันต่อมา พี่เทียนสังเกตว่าเงินที่นายจ้างจ่ายให้มากกว่าที่ยักษ์มาจ่ายต่อ จึงเกิดการทวงถามขึ้น พี่เทียนเล่าให้ฟังว่า

“ ผมถามผู้รับเหมาเองเลยว่า เขาจ่ายค่าแรงให้เท่าไร เขาบอกเขาจ่ายวันละ 300 ผมรู้แล้ว ไ้ยักษ์มึงอมเงินกูไปแล้ว ผมให้ไอ้ซาไปถามว่า มันจะจ่ายเงินให้ครบรีเปลา บอกละ ไอ้ซาไปถามมัน ผมคุมเชิง ถ้ามันยักยอกผมเล่นมันเอง มันยังมีหน้ามาบอกอีกนะว่า มันคนชวนมันก็น่าจะได้บ้างแค่ 50 บาท ถ้าให้มัน 50 บาท 10 คน มันก็ได้ไปฟรีๆ 500 บาท แต่พอมันเห็นพวกเราเอาจริงมันก็ไม่กล้าอม”

จากความสัมพันธ์ที่มีความรู้สึกถึงการถูกเอาเปรียบเช่นนี้ คนไร่บ้านจึงมักจะไม่ค่อยไว้วางใจกัน ความสัมพันธ์จึงเป็นแบบไม่สนิทใจ แม้จะสนับสนุนช่วยเหลือแนะนำกัน แต่ก็พร้อมจะแยกทางกันเดิน เรียกว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เบาบาง

พี่จันเป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ช่วยเหลือคนอื่นได้มาก เพราะความสามารถในการขอข้าวที่วัดบวรนิเวศน์ได้มากพอที่จะแบ่งคนอื่น แต่สำหรับผู้รับก็มีทั้งคนที่ยอมรับความมีน้ำใจของพี่จัน แต่บางคนกลับไม่เห็นคุณค่า วันหนึ่งพี่จันบ่นให้ผู้ศึกษาฟังว่า “ ผมไม่ไปเอาข้าวมาสองวันแล้ว พวกนี้มันไม่ไหว เราเดินไปเอาข้าววัดให้มันแตกแล้ว มันยังไม่เห็นน้ำใจเราอีก เอาแต่นอนรอกินอย่างเดียว ช้อนยังต้องหาให้มันอีก ... เลยไม่ไปเอาข้าวทะเลเลย ให้พวกมันรู้จักอดชะบ้าง”

กรณีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ไม่ชัดเจนและเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมากก็คือ กรณีที่คนไร่บ้านโชคดีได้รางวัลตุ๊กตเงินจากงานฉลองวันขึ้นปีใหม่มปี 2546 ที่รัฐบาลจัดขึ้น โดยให้ประชาชนส่งไปรษณียบัตรไปชิงรางวัล แต่ เป็นคนลงทุนซื้อไปรษณียบัตร 20 ใบ ส่งไปชิงรางวัล แต่ความที่ตัวเองไม่มีบัตรประชาชน จึงต้องยืมชื่อคนอื่นส่งไปแทน ครั้นปรากฏว่า แต่โชคดีจับได้รางวัลตุ๊กตเงิน

แต่ผู้ที่มีชื่อเป็นผู้ส่งไปรษณียบัตร ถือโอกาสต่อรองว่า แต่ต้องแบ่งเงินจากการขายตุ๋น ให้ครึ่งหนึ่ง จึงจะยอมร่วมมือไปรับตุ๋น กรณีนี้เป็นทิวภาพชีวิตจริงกันที่สภา ฯ ทำนองว่า “เพื่อนฝูงกัน จะเห็นความจริงใจก็ตอนมีเงินนี้แหละ หักหลังกันชัดๆ ” บางคนว่าเป็น “ทุกขลาภ” ถ้าไม่ถูกรางวัลดีกว่า ไม่ต้องผิตใจกับเพื่อน ไม่ต้องเครียดปวดหัว

จากประสบการณ์บนท้องถนนที่มีความไม่ไว้วางใจพร้อมถูกคดโกง จึงทำให้การช่วยเหลือแบบที่ต้องรอการตอบแทนระยะยาวเกิดขึ้นได้ยาก การให้ยืมเงินเป็นเรื่องยาก เพราะคนยืมอาจจะได้เงินแล้วหนีไปเลยก็ได้ ดังนั้นการเกื้อกูลระหว่างผี จึงเป็นการเกื้อกูลที่ผู้ให้ต้องทำใจว่า อย่าคาดหวังการตอบแทน จึงยากที่จะให้ในสิ่งที่ตัวเองมีน้อย จึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลในทรัพยากรส่วนรวม ที่ไม่ทำให้ตัวเองสูญเสีย เช่น แนะนำช่องทางข่าวสารการหากินต่างๆ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความไว้วางใจซึ่งกันและกันก็น้อย ก็คือ การไม่มีรากยึดประจำที่ ดังนั้นแต่ละคนจึงพร้อมจะหนีไปหากได้ผลประโยชน์เป็นเงิน 200 - 300 บาท รอให้เจ้าของเงินหายโกรธแล้วก็กลับมาใหม่ มาขอโทษ มารับปากว่าจะใช้คืนบ้าง แต่ถ้าหนีไปพร้อมเงินมากๆ ถ้าถูกตามตัวได้ก็มักถูกทำร้ายสังเวย

ดังนั้น ถ้าเป็นคนไร้บ้านที่ถูกติดกับพื้นที่ จะเห็นความสัมพันธ์เชิงการช่วยเหลือเอื้ออาทรมากกว่า เช่น พี่รุจน์ คนเก็บของเก่านิยมสุรา แต่ไม่ต้องหวังว่าจะไม่มีข้าวกิน เพราะถึงตอนเช้า ตื่นมาสามารถไปขออาศัยกินกับคนหาของเก่าที่ปักหลักอยู่ใกล้ๆ กันได้ “เรามันไม่อดหรอก เราอยู่มาตั้ง 4-5 ปี ก่อนไอ้พวกนี้ วันไหนไม่หาของ ก็ไปอาศัยเขากินก่อน วันหลังเรามีเราก็แบ่งให้เขากินบ้าง”

หรือพี่วิทย์ กับพี่นก ที่มักจะร่วมวงร่ำสุรา ก็สามารถหยิบยืมเงินซื้อข้าว หรือ ออกเงินค่าเหล้าให้ก่อน 40 - 50 บาท ได้ แล้วค่อยให้คืนวันหลัง

อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับ การเป็นคนไร้บ้านกล่าวโดยเปรียบก็มีความเหนียวแน่นน้อยกว่าชุมชนท้องถิ่นที่มีพื้นที่แน่นอน ดังกรณีของเปิด กับพี่รุจน์ เปิด มาอาศัยอยู่ร่วมกลุ่มกับพี่รุจน์ โดยบอกว่า อยู่กับพี่รุจน์สบายใจหาได้เท่าไรก็แบ่งกันกิน แต่ถึงวันหนึ่งก็แยกกัน ดังที่ผู้ศึกษาพบเปิดไปกินข้าวที่สภาฯ เลิกหาของ ต่อมาเมื่อมาถามพี่รุจน์ จึงได้คำตอบว่า

“ เดียวนี้มันไม่ได้อยู่กับเราแล้ว มันเอาแต่จะชวนเราไปตุนหนังอย่างเดียว ไม่เก็บของเลย พอเราไม่ไปมันก็บ่น อย่างมันทำได้ มันไม่หาของ เขาก็ไปกินข้าวสภาฯ แต่เราทำอย่างมันไม่ได้ เรามีลูก เข้าลูกเราไปโรงเรียน เราต้องให้เงินลูกเราไปโรงเรียน ถ้าไม่หาของแล้วจะเอาเงินที่ไหนให้ลูก... ตอนมันไปมันก็ไม่ได้บอกเรา มันไปแล้วค่อยพูดฝากคนอื่นมาว่า มันไม่กลับมาอยู่กับเราแล้ว มันบอกว่า เราเอาเปรียบ ไม่ทำอะไร มีแต่มันที่ทิ้งหาของ แล้วยังต้องมาล้างถ้วยจาน ...มีที่ไหน อยู่ด้วยกันก็เห็น เราก็ช่วยกันอยู่แล้ว”

4. ฝึทำเสีย : วิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก

ในแวดวงคนไร้บ้าน โดยเฉพาะคนที่ไม่มีอาชีพประจำ หรือที่เรียกว่า “ผี” มีอยู่คำหนึ่ง ซึ่งพวกเขามักพูดกันเอง เมื่อผู้ศึกษาคุยถึงชีวิตทั่วไปของผีก็คือ คำว่า “ฝึทำเสีย”

พี่เติม คนที่ใช้ชีวิตแบบคนเที่ยวมานาน 7-8 ปี อาศัยนอนตามขนส่งหมอชิต สวนจตุจักร ดูภายนอกเหมือนคนตกงานที่กำลังหางาน อาศัยกินข้าววัดบ้าง ทำงานชั่วคราวบ้าง เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างช่วงแรกของการเที่ยวกับระยะ 3-4 ปี หลังว่า

“สมัยก่อน เขาเรียกคนตกงาน เขาไม่เรียกผี ไม่ลำบากเท่าไร ไปนั่งที่หมอชิต เดี่ยวมีนายจ้าง ผู้รับเหมา มารับคนไปทำงานเอง ทำเสร็จก็เบิกเงินได้ ไม่มีโกง หากินไม่ลำบาก แต่เดี๋ยวนี้ ฝึทำเสีย เยอะ คนเขาเลยไม่ค่อยช่วย พวกไปทำงานแล้วทำไม่จริงบ้าง เบิกเงินเขาแล้วหนีกลับมาบ้าง พวกไปขอข้าววัด ก็แหกกันไปที่ละมาก มันก็วุ่นวายสิ วุ่นวายไม่พอ บางทียังไปทะเลาะแย่งข้าวกันในวัด อย่างนี้ วัดเขาเลยไม่ค่อยให้ข้าว ก็เพราะอย่างนี้ ยิ่งอยู่ยิ่งลำบาก”

พี่คนขายลูกโป่งตามงานวัด ที่ไม่ยอมให้ใครเรียกว่าผี อธิบายว่า

“ ฝึทำเสีย ก็หมายถึงพวกที่เวลาไปเที่ยวงานวัดแล้วไปทำของเขาเสีย กินแล้วก็ไม่เก็บ จานขามของวัดเขาหายหมด ใครถอดรองเท้าผลอน้อย ก็เอาของเขาไปขาย ไม่ซื้อไปเยี่ยวเรียกราด แล้วไล่พวกไปกินเหล้าอีกอย่าง อย่างไอ้คู่มือเมียขึ้นมาเน้น เมมาแล้วไปทะเลาะกันเสียงดัง คนอื่นเขาไม่ได้หลับได้นอน พระเขาไล่ออกจากวัดตอนตีสอง ไม่ให้นอนเลย ทำอย่างนี้คนเขาถึงไม่ชอบ วันหลังจะทำมาหากินไม่ได้”

ข้อที่คนไร้บ้านกังวลเกี่ยวกับ ฝึทำเสีย ก็คือ ถ้ามีคนทำไม่ดีมากๆ พวกเขาจะถูกมองไม่ดีทั้งหมด โอกาสที่จะได้รับการช่วยเหลือจะน้อยลง ช่องทางทำมาหากินจะน้อยลง พี่สุช คนขายลูกโป่งบอกว่า

“เดี๋ยวนี้ผีจะอยู่ลำบาก เพราะฝึทำเสียเยอะ งานวัดที่เลี้ยงข้าวจะไม่ค่อยมีแล้ว ดูอย่างงานนครปฐม เขาไม่เลี้ยงมา 2 ปีแล้ว เพราะอะไร เพราะไปทำเสีย กินของเขาไม่กินเปล่า เอาจานเขาไปด้วย แล้วยังไปทะเลาะกับแม่ครัวเขาอีก เขารำคาญเขาก็เลยเลิกเลี้ยง”

แม้แต่ที่สภาสังคมสงเคราะห์ ซึ่งต้องถือว่า เป็นหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือคนไร้บ้านอย่างมาก มีอาหารเลี้ยง 5 วัน จันทร์ถึงศุกร์ วันละ 1 มื้อ และยังแจกถุงยังชีพข้าวสารอาหารแห้งอีก สัปดาห์ละ 1 ชุด ก็ยังต้องเตือนว่า โครงการน้ำพระทัยพระราชทานแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากในภาวะวิกฤติ

จะดำเนินโครงการต่อไปได้ยาวนานขนาดไหน ขึ้นอยู่กับ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของผู้มา รับ ประทานอาหารเอง ที่ต้องมีความสามัคคี ไม่มาทะเลาะเบาะแว้งมีเรื่องวิวาทกันที่สภาฯ ไม่ดื่มสุรา เมาเมา และที่สำคัญก็คือ ต้องไม่ให้ร้ายทางสภา ฯ เพราะมีกรณีที่มีผู้ศึกษาข้อความหยาบคาย ไม่ พอใจที่ไม่ได้รับแจกถุงยังชีพในบางสัปดาห์

ท่าทีของคนไร้บ้านทั่วไปต่อพฤติกรรมเหล่านี้ ก็คือ ต่างเห็นพ้องว่า ไม่ควรทำพฤติกรรมไม่ดี ต่อบุคคลหรือองค์กรที่ให้การช่วยเหลือ

“อย่างกินข้าวสภานี้ เราจะเลี้ยงอาหารอะไร อย่าไปว่าเขาเลย เขามีให้กินยังงี้ก็กินอย่างนั้น ไม่น่าไปบ่นเขา เกิดเขาไม่เลี้ยงขึ้นมา พวกผิจะอดตายกันหมดแล้วจะไปกินที่ไหน”

“ใครจะเลวฉิบหาย เขาให้กินฟรีแล้ว ยังไปเขียนด่าอะไรเขาอีก”

ผู้ศึกษาหยิบประเด็นเรื่อง “ผีทำเสีย” ขึ้นมากล่าวในตอนท้ายของบทที่ว่าด้วย กลยุทธ์การใช้ ชีวิตรอดของคนไร้บ้าน เพื่อจะย้ำให้เห็นว่า มีความหลากหลายในหมู่คนไร้บ้าน พวกเขาใช้ชีวิตการใช้ ชีวิตรอดที่หลากหลาย ตั้งแต่คนที่ไม่อาชีพประจำ แต่มีช่องทางหาอาหารและหารายได้ที่หลากหลาย ตามช่องว่างของเมือง และคนที่ปรับตัวไปเป็นคนเที่ยวงานวัด มีความเพละเลื้อยพร้อมกับการหา รายได้ที่เรียกว่าคนออกงาน รวมถึงคนหาของเก่าที่มีงานค่อนข้างสม่ำเสมอ ส่วนคนขายของเก่า ประเภทให้เข้าพระ ซึ่งไม่ได้ให้ความหมายตัวเองว่าเป็นคนไร้บ้าน หรือมีแต่เบาบางที่สุด ผู้ศึกษา ยัง ยอมรับด้วยว่า มีงานในมุมมืด สำหรับคนไร้บ้านบางกลุ่ม บางคนอาจติดยาเสพติด บางคนเป็น ประเภทมือไว จกฉวยทรัพย์สินที่เจ้าของเผลอ หรือลักขโมยทรัพย์ ไม่เพียงเท่านั้น พวกเขายังมีการ ปรับเปลี่ยนคำเรียกตัวเอง เพื่อเป็นการให้คุณค่าความหมายแก่ตัวเอง มีการจัดช่วงชั้นภายในโลก ของพวกเขาและมีปฏิสัมพันธ์ที่เบาบางต่อกัน

ดังนั้น การที่สังคมมองคนไร้บ้านอย่างสรุปประทับตราเหมารวมตายตัวเชิงลบ จึงเป็นการ มองที่ไม่อาจจะทำความเข้าใจใดๆ เกี่ยวกับชีวิตของพวกเขาได้ เป็นการมองที่จะยิ่งผลักพวกเขาไปสู่ นอกกระบวน สู่การไม่ยอมรับ และวิธีคิดที่ติดตาคงก็จะเน้นการควบคุม การจำกัด มากกว่าการเปิด โอกาส การเกื้อหนุนแก่คนไร้บ้าน ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่ง เราก็ไม่อาจมองพวกเขาในแง่ดีทั้งหมด เราไม่อาจจะบอกว่าพวกเขาเป็นคนตกงานที่กำลังดิ้นรนหางานทำ เพราะมีบางคนที่สามารถปรับตัว กับการใช้ชีวิตข้างถนนแล้ว

นอกจากนี้ในหมู่คนไร้บ้านก็ยังยอมรับว่า มีพฤติกรรมบางอย่างในหมู่พวกเขาที่สร้างความ เดือดร้อนรำคาญแก่คนอื่น ดังที่มีคำว่า “ผีทำเสีย” ซึ่งไม่ใช่หมายความว่าทุกคนทำเสีย ทุกคนไม่ดี ทั้งหมด “ผีทำเสีย” จึงเป็นวิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ที่แฝงนัยยะแห่งความกังวลว่า คนดีๆ พลอยเสียไปด้วย ซึ่งสังคมควรจะได้อือเป็นแนวในการมอง

บทที่ 5

วังวนของชีวิตคนไร้บ้าน

ระยะเวลาเกือบ 2 ปี นับแต่เดือนเมษายน 2544 ที่ผู้ศึกษาเริ่มศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาได้เห็นการเปลี่ยนแปลงในหลายแง่มุมของคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษาได้มีโอกาสพูดคุยมากบ้างน้อยบ้าง บางคนสนิทสนมกับผู้ศึกษาเสมือนญาติคนหนึ่ง บางคนอาจห่างเหินเสมือนคนไม่เคยรู้จักกัน และอีกจำนวนมาก ซึ่งผู้ศึกษาไม่เคยพบ ไม่เคยพูดคุยในช่วงของการลงภาคสนามปี 2544 หรือปลายปี 2545 แต่สิ่งที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ ชีวิตของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

หลายคนยังเป็นคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษายังมีโอกาสได้พบได้ทักทาย ซึ่งบางคนสามารถค้นพบช่องทางการใช้ชีวิตรอดที่คล่องแคล่วขึ้น บางคนอาจทรงอยู่สภาพเดิม หลายคนผู้ศึกษาไม่พบและไม่ได้ข่าวคราวเป็นเวลานาน บางคนก็จบชีวิตแล้วด้วยโรคร้าย หรือ บางคนกำลังขุดใช้ความผิดที่ตนเองกระทำอยู่ในเรือนจำ และแน่นอนว่ามีจำนวนหนึ่งที่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นคนไร้บ้านได้ด้วยช่องทางต่างๆ เช่น สามารถหางานทำที่มีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยได้ หรือ กลับไปอยู่กับญาติพี่น้อง

พีพีรี – ตา สองสามมีภรรยา เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจและชัดเจนที่สุดของคนที่สามารถหลุดพ้นจากการใช้ชีวิตข้างถนนได้ ผู้ศึกษาพบทั้งสองในช่วงเดือนสิงหาคม ปี 2544 ขณะกำลังตกอยู่ในช่วงเวลาที่เลวร้ายที่สุดก็คือ ตกลงทั้งสองคน พีพีรี (อายุ 35 ปี) เคยทำงานเป็นคนขับรถให้กับร้านค้าแต่ออกจากงาน ส่วนตา (อายุ 26 ปี) ตกลงที่เคยเป็นลูกมือร้านข้าวแกง เนื่องจากร้านปิดเพราะขายได้ไม่ดี เมื่อทั้งสองตกงาน ไม่มีเงินเสียค่าเช่าบ้าน จึงต้องขนข้าวของออกมาอนรมคลองหลอด ไม่เพียงเท่านั้น ขณะนั้น ตา กำลังท้องแก่ได้ 8 เดือน ย่างเข้าเดือนที่ 9 และก็เจ็บท้องอยู่ริมคลองหลอด ได้อาศัยรถฉุกเฉินของโรงพยาบาลกลางมารับตัวไปคลอดลูก โดยไม่มีเงินเสียค่าคลอดลูก และขอสงเคราะห์รักษาฟรีจากโรงพยาบาล เมื่อครบ 7 วัน ตาก็พาลูกแบเบาะออกมาเลี้ยงริมคลองหลอด อาศัยเต็นท์แม่หนูที่จัดตั้งโดยกรุงเทพมหานคร จากกรณีปิดสนามหลวงเป็นที่พัก

ด้วยความที่พีพีรี มีทักษะในการขับรถจึงได้งานในระยะ 2 สัปดาห์ ได้ค่าจ้างรายวันแต่เมื่อรวมค่าทำงานล่วงเวลาก็ทำให้มีเงินเดือนประมาณ 5,000 – 6,000 บาท และเริ่มมองหาที่จะกลับไปเช่าห้องอยู่ ส่วนตาเลี้ยงลูกอยู่ประมาณ 4 เดือน พร้อมด้วยการช่วยเหลือของคนไร้บ้านที่อยู่ที่เต็นท์พอลูกคลานไปไหนมาไหนได้เอง ก็สบโอกาสดีมีคนชวนให้ไปทำงานเป็นลูกมือตักอาหารกลางวันแก่เด็กนักเรียนได้ค่าจ้างวันละ 160 บาท แบ่งให้ ลุงวัฒน์ คนไร้บ้านที่ช่วยดูแลก็ยังเหลือเงินมากกว่า

วันละ 100 บาท ทำงานสัปดาห์ละ 5 วัน เมื่อรวมรายได้ของพี่โพธิ์และตา มากกว่า 7,000 บาท ทั้งสองจึงตัดสินใจไปเช่าห้องอยู่เดือนละ 1,000 บาท หลังจากที่ใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านอยู่ประมาณ 5 เดือน

การหลุดพ้นจากความเป็นคนไร้บ้านของ พี่โพธิ์และตา ด้วยการหางานที่มีรายได้มากพอจนสามารถจ่ายค่าเช่าที่อยู่อาศัยได้ เป็นตัวอย่างที่พบไม่มากนักในหมู่คนไร้บ้าน ทั้งพี่โพธิ์และตา เคยทำงานเป็นลูกจ้างมาอย่างต่อเนื่อง แม้จะเคยตกงานไม่มีเงินจ่ายค่าเช่า และต้องมาอาศัยนอนสนามหลวง แต่ก็ไม่เคยตกงานเรื้อรัง ไม่เคยใช้ชีวิตบนท้องถนนอย่างยาวนาน ทักษะด้านการขับรถเป็นคุณสมบัติสำคัญที่ทำให้หางานได้ไม่ยาก ส่วนตากก็เช่นกันเป็นคนอายุน้อยมีบุคลิกดี ทำให้ไม่ยากในการหางาน

วิถีทางของการหลุดพ้นจากการใช้ชีวิตข้างถนนอีกแบบก็คือ การกลับไปสู่ครอบครัวและเครือญาติ ในคราวที่กรุงเทพมหานครมีนโยบายไม่ให้ประชาชนใช้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. ตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม 2544 ความคิดหนึ่งของฝ่ายราชการก็คือ การตรวจสอบว่าแต่ละคนมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดใด มีญาติพี่น้องอยู่ที่ไหน และชักจูงหรือผลักดันให้กลับภูมิลำเนาเดิม เจ้าหน้าที่ระดับสูงของเขตพระนครท่านหนึ่งพูดว่า " นาย มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านอยู่จังหวัดปทุมธานี ใกล้ๆ นี่เอง กลับบ้านสิครับ สนามหลวงไม่ใช่ที่จะมาอยู่มานอน บ้านเมืองต้องพัฒนา ต้องเป็นระเบียบสวยงาม ไม่สามารถปล่อยให้คนมานอนเร่ร่อนได้" ซึ่งแน่นอนว่าคงมีคนไร้บ้านที่พบประสบเจอว่า การใช้ชีวิตรอดในเมืองหลวงไม่ราบรื่นอย่างที่คิดและล่าถอยกลับไปภูมิลำเนาเดิม

กรณีของฤกษ์ (อายุ 25 ปี) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ชัดเจน ฤกษ์เป็นหนุ่มรุ่นน้องอยู่กลุ่มเดียวกัน พี่เทียน บ้านเดิมเป็นคนทางภาคใต้ เข้ามาเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ โดยอาศัยอยู่กับญาติ ในช่วงชีวิตวัยรุ่นก้าวพลาดไปทดลองเสพยาเสพติด จึงเรียนไม่จบระดับปวช. ออกมาทำงานเป็นพนักงานบริการในร้านอาหาร ในที่สุดก็ออกจากงานและเร่ร่อนอยู่ประมาณ 2 ปี จึงพบผู้ศึกษา เขาเป็นคนวัยหนุ่มที่แสดงความต้องการจะหลุดพ้นจากวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน แต่ไม่เคยพูดถึงการกลับบ้าน จนกระทั่งวันหนึ่ง จึงตัดสินใจกลับบ้าน เพราะกังวลเรื่องพันธะการเกณฑ์ทหาร ซึ่งเกินกำหนดอายุมา 4 ปี แล้วยังไม่ได้ไปเกณฑ์ และถ้าไม่เกณฑ์ทหารอย่างถูกต้องจะต้องเป็นคนนอกระบบไปอย่างน้อย 20 ปี จึงตัดสินใจกลับบ้านเมื่อเดือนเมษายน 2545 ให้พ่อช่วยเป็นธุระจัดการไปสมัครรับเกณฑ์ทหารปลายปี 2545 ผู้ศึกษามีโอกาสพบฤกษ์ที่สนามหลวงในช่วงที่ทางต้นสังกัดอนุญาตให้ทหารใหม่ลากลับบ้านได้ ฤกษ์ค่อนข้างภูมิใจกับการได้แต่งเครื่องแบบทหารเรือ และเลิกเสพยาเสพติด เขาฝันเล็กๆ ว่า ถ้าครบกำหนดเกณฑ์ทหารแล้วสามารถสมัครสอบโรงเรียนนายสิบเป็นทหารประจำกองทัพบกได้ ก็จะเป็นความสำเร็จหนึ่งในชีวิต

ถ้าคนไร้บ้านส่วนใหญ่ แม้ไม่ทั้งหมด มีโอกาสได้กลับภูมิลำเนาเดิม ไปหาครอบครัว มีโอกาสตั้งต้นชีวิตใหม่ อย่างถูกๆ หรือมีโอกาสได้สมัครงานที่มีรายได้มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้เอง อย่างฟิโพลีและตา พลเมืองแห่งท้องถิ่นคงลดจำนวนลง แต่ในสถานการณ์จริง ปริมาณคนไร้บ้านไม่ได้ลดลงเท่านั้น แต่แนวโน้มกลับเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้คนจำนวนมากยังคงใช้ชีวิตบนพื้นที่สาธารณะแทน "บ้าน" ต่อไป โดยที่ต้องทำความเข้าใจเช่นเดียวกับการกล่าวถึงสาเหตุของการเข้าสู่คนไร้บ้านว่า ปัจจัยที่ผู้ศึกษากล่าวถึงนี้ ไม่ได้แยกจากกันในชีวิตจริงของคนๆ หนึ่งหากแต่เชื่อมโยงซ้อนทับกัน

1 การไม่กลับ "บ้าน" ของคนไร้บ้าน

เมื่อผู้ศึกษาใช้คำว่า คนไร้บ้าน เพื่อหมายถึงผู้ที่หลบนอนในที่สาธารณะ มีคนไม่น้อยบอกว่า คำนี้ให้ความรู้สึกที่ตึกกว่าคำว่า "คนเร่ร่อน" มาก แต่ก็มีคนไร้บ้านบางคนแย้งกับผู้ศึกษา ดังที่เคยยกมาอ้างแล้วว่า " จะเรียกว่า 'คนไร้บ้าน' ได้อย่าง คนนะพี่ คนที่ไหนก็ต้องมีบ้านทั้งนั้น คนไม่ได้เกิดจากกระบอกไม้ไผ่นี้ ถึงไม่มีบ้าน"

คำโต้แย้งนี้สะท้อนความรู้สึกเป็นอย่างดีว่า มนุษย์ทุกคน ต่างมีรากเหง้าของตนเอง กว่าจะเติบโตกระทั่งเป็นวัยผู้ใหญ่แต่ละคนย่อมเคยมีเครือญาติของตนเอง เคยมีชุมชนที่เคยได้สนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูล มากบ้างน้อยบ้าง ลึกบ้างตื้นบ้าง แตกต่างกัน แต่ได้มีปัจจัยบางประการที่ทำให้สายสัมพันธ์ของเครือญาติชุมชนขาดหาย กระทั่งคนจำนวนหนึ่งเลือกที่ไม่กลับบ้าน ไม่กลับภูมิลำเนา ไม่กลับไปหาชุมชนของตนเอง ทั้งๆ ที่การดำเนินชีวิตด้วยการเป็นคนไร้บ้าน หลบนอนในที่สาธารณะ ไม่ใช่ชีวิตที่สะดวกสบาย

1.1 ไม่มีญาติพี่น้องที่จะพึ่งพิง

คำถามสำคัญว่า ทำไมคนที่อาศัยหลบนอนในที่สาธารณะจึงไม่กลับไปอยู่ภูมิลำเนา จะเบาลง หากผู้ถามได้เข้าใจว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านจำนวนมากในสังคมไทย ก็เพราะความเปราะบางของสถาบันครอบครัว ดังนั้นการชักจูงให้คนไร้บ้านต้องกลับไปบ้านหรือภูมิลำเนา ก็เหมือนกับการผลักดันให้ต้องกลับไปเผชิญหน้ากับสิ่งที่เขาเพิ่งหลีกเลี่ยง

กรณีของคนชราที่ต้องออกจากบ้าน เพราะมีความรู้สึกที่ ลูกหลานไม่ดูแล หรือไม่สบายใจที่จะอยู่กับญาติพี่น้องในฐานะที่ต้องพึ่งพาและเจ้าของบ้านไม่เต็มใจให้อยู่ ไม่ว่าจะเป็นกรณีลุงจิตร ลุง

วัฒน์ รวมทั้ง ลุงใหญ่ ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 3 เป็นตัวอย่างของคนที่เคย “ลอง” กลับไปอยู่บ้าน แต่แล้วก็ต้องย้อนกลับมาเป็นคนไร้บ้านแทน สำหรับคนกลุ่มนี้ไม่ยากที่จะผลักดันให้พวกเขากลับบ้าน

สำหรับ พี่ศรี ซึ่งเป็นคนวัยทำงาน ยังมีญาติพี่น้องอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี แต่ก็ไม่กลับบ้านก็เพราะปัญหาชีวิตในหมู่เครือญาติ

“ความจริงพี่เป็นคนมีบ้านนะ ไม่ใช่คนไม่มีบ้าน แต่ที่ไม่กลับบ้าน เพราะมีปัญหา กับพี่ชาย พี่ชายเราชอบชู้มา เราเลยไม่อยากอยู่ ทั้งๆที่เรานะเป็นลูกสาวคนเล็ก ตามหลักบ้านนี้ต้องเป็นของลูกสาวคนเล็ก ก็คือเราอยู่แล้ว เราเคยพานายทาไปอยู่ พี่ชายเราก็พูดว่า กระทบว่า ‘มึงจะพาผัวมึงมาแย่งบ้านกับกูรีเปล่า ผัวมึงเป็นคนบุรีรัมย์ พวกเขมรเดี๋ยวต้องเอาคุณไสยใส่กูแน่ๆเลย’ เขาพูดกระทบแต่อย่างนี้เราเลยไม่อยากกลับบ้าน ”

นอกจากนี้ สำหรับผู้ที่เคยใช้ชีวิตวัยหนุ่มผิดพลาด เคยต้องโทษต้องโทษคดี เมื่อพ้นโทษแล้วญาติพี่น้องไม่ยอมรับ ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่อาจจะกลับคืนสู่เครือญาติของตนเองได้ คนลักษณะนี้ไม่จำเป็นต้องมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด ที่เป็นกรุงเทพฯแต่ไม่เข้าบ้านก็มีไม่น้อย เช่น กรณีของ บัง หรือ พี่ตา ที่ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3 คนกลุ่มนี้ให้ความหมายของการเป็นคนไร้บ้านในฐานะ การขาดใช้สิ่งที่ตนเองเคยทำผิด จึงไม่อยากกลับไปอยู่กลับญาติพี่น้อง

1.2 การไม่มีรายได้ในภูมิลำเนาเดิม

แรงจูงใจสำคัญของการอพยพจากชนบทสู่เมือง ก็คือ ความคาดหวังรายได้ที่ดีกว่าการยังชีพในชนบท สำหรับคนไร้บ้านที่อพยพจากชนบทก็ด้วยแรงจูงใจดังกล่าวเช่นเดียวกัน กรณีของพี่ทาสามีพี่ศรี หรือ ช้าง คนหนุ่มที่เข้ามาหางานทำ เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง จากระยะแรกที่เข้ามาเป็นฤดูกาล กลายเป็นเข้ามาถาวร เป็นระยะเวลานาน ๆ หลายปีจึงจะกลับบ้านครั้งหนึ่ง

ช้าง คุยกับผู้ศึกษา ในวันที่จะกลับไปทำธุระที่บ้าน ซึ่งผู้ศึกษาถามว่า แล้วทำไมไม่อยู่ที่บ้าน ยาวไปเลยว่า “ อยู่ที่บ้านมันก็เหมือนกับอยู่แบบนี้ มันไม่มีงานทำเหมือนกัน ที่ดินที่นาอะไรก็ไม่มี ก็ต้องรับจ้างเขา และถ้าหมดหนันาแล้วก็ไม่รู้จะทำอะไร มันถึงต้องเข้ากรุงเทพฯ ทำธุระเสร็จ ผมว่าจะลองหางานทำใหม่ ดูว่าจะได้มั๊ย”

พี่พรม ที่พยายามดิ้นรนหารายได้ด้วยวิธีการต่างๆ กลับบ้านบ่อย ไม่ได้มีปัญหาทะเลาะวิวาทกับที่บ้าน แต่ไม่คิดจะกลับไปปักหลักประกอบอาชีพอยู่ที่บ้าน โดยให้เหตุผลว่า “ กลับไปมีบ้านอยู่จริง แต่ไม่รู้จะทำอะไรกินจะเอาเงินที่ไหนใช้ ก็เลยต้องเข้ามากรุงเทพฯ ยังพอมีอะไรให้หากินบ้าง ”

ยิ่งไปกว่านั้น สำหรับการยังชีพด้วยวิธีการผลิตภาคการเกษตร ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาก คนไร้บ้านส่วนใหญ่ซึ่งมาจากตระกูลที่ยากจนมักจะไม่มียี่สิบดิน หรือต่อให้มีที่ดิน แต่การที่ตนเอง “ละทิ้ง” บ้านเรือนมานาน ก็มักจะได้อินแบ่งที่ดินจากน้าพ่อบ้านน้อยหรือไม่ได้เลย ที่ดินจะตกกับคนที่ทำกินอย่างต่อเนื่อง คนที่เข้าเมืองมาทำงานควรจะมีรายได้ส่งกลับไปบ้าน ไม่ใช่มา “ทวง” ที่ดินคืน ซึ่งจะกลายเป็นประเด็นขัดแย้งในหมู่เครือญาติ

พี่ทา เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนในตระกูลที่มีที่ดิน แต่ตัวเองเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯตลอด จึงสบายใจที่จะ “ยกที่ดินให้พี่” แทน พี่ทาเคยกลับไปบ้าน เมื่อทราบข่าวว่า ทางบ้านจะแบ่งที่ดินขาย แต่ไม่ใช่เพื่อไปเอาส่วนแบ่งของตัวเอง เพียงแค่คิดว่าจะได้อินบางส่วนจากญาติพี่น้องที่จะแบ่งปันให้บ้าง 4-5 พันบาท พอเป็นทุนได้ซื้อกระดาด ไม่ได้คาดหวังเงินก้อนที่คำนวณเป็นสัดส่วนจากจำนวนและราคาที่ดินแต่อย่างใด

นอกจากนี้ สำหรับบางคนที่ต้องออกจากบ้าน มากรุงเทพฯ เพราะ ความขัดแย้งเรื่องการแย่งที่ดินก็มีไม่น้อย ซึ่งผู้ศึกษาได้กล่าวเป็นบางส่วนในบทที่ 3 เช่น พี่ใหญ่ ซึ่งเป็นคนเที่ยวเร่ร่อนนานมากกว่า 5 ปี เคยทำงานก่อสร้าง แต่ประสบอุบัติเหตุที่ขาต้องตามเหล็ก ทำให้ไม่สามารถทำงานหนักได้ ผู้ศึกษาถามว่า แล้วทำไมไม่กลับบ้าน พี่ใหญ่ตอบว่า “อย่าถามเลยเรื่องกลับบ้าน ผมไม่กลับหรอก กลับไปเดี๋ยวเขาจะว่าผมไปแย่งเอาดินกับเขา ผมยกให้เขาดีกว่าเราอยู่อย่างนี้ เราสบายใจ ไม่ต้องทะเลาะกับญาติพี่น้องกันเอง”

พี่วัน คนหนุ่มซึ่งขยันทำงานสะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า

“ญาติพี่น้องกัน ยิ่งเกือบจะฆ่ากันตาย เพราะเรื่องที่ดินนี้แหละ พ่อแม่ผมต้องพาผมหนีตั้งแต่เด็ก เลยไม่รู้จะกลับบ้านไปทำไม ยิ่งทุกวันนี้ พี่ว่าให้กลับไปบ้าน กลับไปแล้วจะไปทำอะไรกิน สมัยนี้หาเงินไม่ได้ง่ายๆ แล้ว สมัยก่อนยังจับปลาในห้วยกินได้ แต่สมัยนี้ปลาไม่มีให้จับแล้ว จะอยู่ได้อย่างไร อยู่บ้านนอกอดตายสิถึงต้องเข้ากรุงเทพฯ ”

1.3 อับอายที่จะกลับบ้านในฐานะผู้แพ้

เหตุผลหนึ่งที่ไม่น่าหนักต่อการตัดสินใจไม่กลับบ้านของหลายๆคนก็คือ ความอับอายที่จะกลับบ้านในฐานะผู้แพ้ เพราะผู้ที่เข้ามาหางานทำในเมือง หรือคนที่ละทิ้งจากครอบครัวเพราะครอบครัวแตกแยก ต่างคาดหวังที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม บางคนอาจมีความรู้สึกที่ต้องการพิสูจน์ว่าสามารถอยู่รอดได้แม้ญาติพี่น้องจะไม่ช่วยเหลือ การจะให้พวกเขากลับบ้านในฐานะตัวเปล่า ไม่มีเงินก้อนที่จะไปลงทุนจึงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้

พี่พรม เป็นคนหนึ่งที่สะท้อนความรู้สึกแง่มุมนี้ "บ้านจะกลับเมื่อไหร่ก็กลับได้ แต่กลับไปแล้วไม่รู้จะอยู่ยังไง กลับไปตัวเปล่า ก็ดูยังไง เธอถ้ากลับไปแล้วมีเงินก่อนไปลงทุนทำการค้าว่าไปอย่าง"

ฤกษ์ เป็นคนที่กล่าวแง่มุมนี้โดยตรงไปตรงมา เขาอาจจะทำให้ทางบ้านผิดหวังที่ไม่สามารถเรียนจบ แต่พ่อแม่พี่น้องยังยินดีต้อนรับ แต่...

"ที่ผมไม่กลับบ้านตั้งนาน เพราะไม่รู้จะทำไฉนจะไปสู้หน้าคนอื่นเขายังไง เพื่อนๆรุ่นเดียวกันเขาเรียนจบกันหมดแล้ว เขาทำงานทำการไปถึงไหน บางคนมีครอบครัวแล้ว แต่ผมไม่มีอะไรกลับไปเลย เรียนก็เรียนไม่จบ ผมเลยไม่อยากกลับบ้าน นี่มันมีเรื่องทหารผมเลยคิดว่ายังไงต้องกลับ"

น้ำว่าเหว เป็นผู้ที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักถึงแง่มุมนี้ได้ชัดเจนที่สุด เขาเคยถูกญาติพี่น้องพูดกระทบว่ พวกเขาดีไม่ได้

"ถ้าถามผมว่า ชีวิตนี้จะหวังอะไรมัย บ้านเราก็ไม่จำเป็นต้องกลับแล้ว เดียวมันเปลี่ยนไปหมดแล้ว พ่อแม่เราก็เสียหมดแล้ว มันไม่มีอะไรยึด พี่น้องก็แยกย้ายกันไป แต่ถ้าผมมีเงินเมื่อไหร่สัก 4-5 พันนะ ผมอาจจะกลับ ผมจะนั่งแท็กซี่ไป เหมมาแท็กซี่ไปเลย เข้ากระหึ่มสักตัว เอาที่หน้าตาบุคลิกดี ๆ หน่อย ไปโชว์เลย นั่งรถผ่านให้คนเขามองว่ 'เฮ้ย ไอ้ต๋อยมันกลับมา' ใครถามก็บอกว่เป็นเมียเรา ไปทำงานเป็นผู้รับเหมา อะไรก็ว่าไป"

ครอบครัวของ พี่วิทย์ กับ พี่ต๋อย ก็มีความคิดในลักษณะเดียวกัน มีช่วงหนึ่งที่พี่ต๋อย ใ้งานเป็นคนล้างจานวันละ 200 บาท ถือเป็นรายได้ที่มากพอสมควร พร้อมยังได้อาหารจากร้านทำให้ประหยัดไม่ต้องซื้อกิน พี่ต๋อย พูดถึงทำทนายถึงชวนพี่วิทย์ว่

"เอาอย่างนี้ดีกว่า ไอ้วิทย์ มึงกลับกูแข่งกัน ใครเก็บเงินได้ 5 พันก่อนกัน ได้คนละ 5 พันเมื่อไหร่กลับบ้านกัน"

พี่วิทย์รับคำท้าว่ "ได้ แต่ไปบ้านกูดีกว่า ไม่อยากไปบ้านมึง"

ผู้ศึกษาสงสัยถามว่ "ได้รวมกันหมื่นนึงแล้วพอกลับไปตั้งตัวเหว ที่ดินบ้านพี่ไร่เท่าไร"

พี่วิทย์ตอบว่ "ไม่ได้กลับไปตั้งตัวเหวหูกพี่ กลับไปอยู่เฉยๆ ไปใช้ให้เงินหมด ให้คนอื่นเขารู้บ้างว่ เราเข้ามากรุงเทพฯ เราหาเงินได้ หมื่นนึงก็อยู่ได้เป็นเดือนแล้ว เงินหมดแล้วค่อยกลับมาเก็บของเก่าใหม่"

การที่พวกเขาแสดงความต้องการอยากกลับบ้านในฐานะที่ประสบความสำเร็จในการเข้ามาใช้ชีวิตในเมือง ก็เพราะหลายคนต่างมีปมที่ถูกผลักดันออกจากครอบครัว แม้อาจไม่ถูกผลักดันจากครอบครัว แต่การเข้ากรุงเทพฯ ก็ควรจะหมายถึงการเข้ามาทำงานส่งเงินกลับไปเลี้ยงดูชนบท คนที่ไม่ส่งเงินกลับบ้านก็ถือได้ว่าต่ำกว่าความคาดหวังแล้ว การกลับไปตัวเปล่าจึงยิ่งผิดความคาดหวัง ดังนั้นพวกเขาจึงไม่อาจจะยอมรับที่จะกลับไปภูมิลำเนาในฐานะคนล้มละลาย คนพ่ายแพ้

แม้แต่การมาใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านที่สังคมไม่ยอมรับ หลายคนยังต้องปิดบังไม่ให้ญาติพี่น้องได้รู้เลยว่า การเข้ามากรุงเทพฯ ของพวกเขา คือการมาเป็นคนที่ต้องอาศัยหลบซ่อนในที่สาธารณะ ช้าง บอกว่า “ทางบ้านผม ไม่รู้หรอกว่า ผมมาอยู่แบบนี้ เขานึกว่าผมมาทำงานเหมือนเมื่อก่อน จะบอกได้ยังไงว่ามาอยู่แบบนี้” เช่นเดียวกับน้ำว่าเหว่ ซึ่งจะสบายใจกว่าที่จะบอกคนอื่นว่า ตัวเองทำงานเป็น ร.ป.ภ. ไม่ใช่คนเร่ร่อน

กรณีของพีศรี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคนไร้บ้านคนแรกที่เปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะ จากกรณีปิดสนามหลวง ขณะที่คนไร้บ้านส่วนใหญ่จะหลบหลีกสังคม อายกลัวง้อ อายที่จะบอกว่าตัวเองเป็นคนไร้บ้าน การต้องปกปิดสถานะของตนเอง ส่วนหนึ่งก็เพราะอายุญาติพี่น้อง หรือเกรงใจญาติพี่น้องที่จะต้องพลอยอับอายหากรู้ว่าตัวเองมาเป็นคนไร้บ้าน หรือเรียกว่า “เสียนามสกุล” ผู้ศึกษาได้ถามพีศรีให้แน่ใจว่า ถ้าเปิดเผยตัวเองแล้วชีวิตคนไร้บ้านต่อสื่อมวลชน จะมีปัญหากับที่บ้านหรือไม่ พีศรี นิ่งสักระยะแล้วบอกว่า “ช่างมันเถอะ จะไปอายอะไร ไหนๆ ก็ไหนๆ แล้ว อายไปก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร เพราะญาติพี่น้องเขาก็ไม่ได้มาช่วยอะไรเรา”

1.4 ไม่มีบ้านที่จะกลับ

คำตอบที่ตรงที่สุดสำหรับบางคนที่ไม่กลับบ้าน ก็คือ ไม่มีบ้านจะกลับ หรือพูดให้ชัดเจนก็คือเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ระดับของการพลัดพรากสำหรับคนกลุ่มนี้จะมากกว่าที่กล่าวถึงใน 3 กลุ่มแรก คือเป็นคนไร้รากอย่างแท้จริง กรณีของพีเล็ก เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ไม่มีญาติพี่น้อง มีแค่เพื่อนซึ่งไม่ได้สนิทสนมกันเป็นพิเศษ

กลุ่มคนที่ไร้ญาติขาดมิตรนี้ จะพบมากสำหรับเด็กที่พ่อแม่ไม่มีความพร้อมที่จะมีบุตร เกิดมาแล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติพี่น้อง โดยไม่มีความสุขนัก บางคนออกมาเร่ร่อนตั้งแต่เด็ก บางคนอาจได้อยู่กับญาติพี่น้องจนโต แล้วแยกออกมาใช้ชีวิตตามลำพัง ข้อจำกัดของคนกลุ่มนี้ อย่างว่าแต่บ้านที่ไม่ม่กลับเท่านั้น บางคนไม่มีแม่แต่บัตรประจำตัวประชาชน บางคนไม่มี “ชื่อจริง”

พีห่มู ซึ่งยังชีพด้วยการเก็บของเก่า แล้วคัดเอาของมือสองมาขายที่คลองหลอด เป็นตัวอย่างหนึ่ง “ผมไปนางเลิ้ง จะไปขอให้เขาออกไปรับรองแทนบัตรประชาชนให้ผม เหมือนคนอื่นเขาทำกัน

แต่เขาบอกไม่มีชื่อผมในคอมพิวเตอร์...ผมเกิดมา ไม่เคยเจอพ่อแม่ผมแท้ๆ พ่อแม่ผมเขาเอาผมมาทิ้ง แล้วป่าที่เลี้ยงผมเขาเก็บผมมาเลี้ยง ผมไม่มีใบเกิดไม่มีอะไร เขาก็เลี้ยงผมมาอย่างนั้น หนังสือไม่เคยเรียน ผมอ่านหนังสืออะไรไม่ออก ชื่อจริงผมก็ไม่มี เขาเรียกผมว่า 'หมู'"

ที่ผู้ศึกษากล่าวมาทั้งหมด ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างคนไร้บ้านกับเครือญาติและชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเสียงจากคนไร้บ้านเป็นส่วนใหญ่ และมักจะนำเสนอในทำนองที่ว่า คนไร้บ้านถูกทอดทิ้งหรือไม่ได้รับการเหลียวแลจากครอบครัวเครือญาตินั้น ผู้ศึกษาตระหนักดีว่า ย่อมมีกรณีที่คนไร้บ้านมีพฤติกรรมที่ญาติพี่น้องเอือมระอา อาจจะดื่มสุราเมามาย ลักเล็กขโมยน้อย หรือก้าวร้าวทะเลาะวิวาท มีกรณีที่ผู้ศึกษาเคยได้ยินว่า คนไร้บ้านซึ่งติดสุรา ชักชวนเพื่อนไปบ้าน แต่ทันทีที่ทางบ้านเห็นยังไม่ทันได้เข้าบ้าน ก็รีบปิดประตูหนีทันที

หรือกรณีของ ตรี คนไร้บ้านที่เร่ร่อนตั้งแต่เด็กมีพฤติกรรมก้าวร้าว ตรีเสียชีวิตด้วยโรคเรื้อรัง และผู้ศึกษาได้ให้เมียของตรีพาไปหาญาติเพื่อติดต่อขอรับศพบำเพ็ญกุศล คำแรกที่ยาของตรีพูดหลังจากทราบว่ตรีตายแล้วก็คือ "หมดเวรหมดกรรมซะที" ก่อนที่จะเล่าว่า

"ตรีมันเป็นคนเนรคุณคน พ่อกับแม่มันแยกทางกัน พ่อมันตายแล้ว แม่มันไม่ต้องพูดถึง ยาเลี้ยงมันมาแต่เด็กๆ แต่พูดกับมันไม่ได้หรอก มันมีเมีย พาเมียมาอยู่บ้าน ทะเลาะกันจะลงไม้ลงมือ ยาเข้าไปห้าม มันรี้นเข้ามาจะชดยาด้วย ยาพูดบอกมันว่า 'ไอ้ตรี ญาติพี่น้องมาตั้งแต่ตื่นเท่าฝ่าหอย มันยังจะทำกูเหวอ' ญาติพี่น้องเขาเอือมระอามันหมด มีแต่ยาที่ยังห่วงมัน อามันเขามีโรงงาน ให้ไอ้ตรีไปทำ มันก็อยู่กับเขาไม่ได้ เดียวกินเหล้า แล้วก็พาลว่าเขาเสียๆ หายๆ เขาจะพูดจะเตือนมันก็ได้ มันเลยอยู่กับใครเขาไม่ได้"

จากกรณีของตรีอีกเช่นกัน ที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักว่า ความเปราะบางของสถาบันครอบครัวเป็นมูลเหตุสำคัญของการเกิดปรากฏการณ์คนไร้บ้าน และหากแต่ละคนมีปมหลังมีญาติพี่น้องที่พึ่งพาได้คงไม่มาอยู่ในฐานะคนไร้บ้าน เพราะเมื่อตรีเสียชีวิต โดยที่มีเมียคนเดียวเท่านั้นที่ทราบที่อยู่ของญาติของตรี ผู้ศึกษาจึงพูดกับคนไร้บ้านหลายคนที่รู้จักว่า ให้ช่วยเขียนที่อยู่ของญาติที่ติดต่อได้เอาไว้ เพื่อเวลาเจ็บป่วยจะได้ติดต่อสะดวก

คำตอบจากสอง คนที่เคยถูกหลอกลงเรือ ก็คือ “ ถ้าผมเป็นอะไรไปนะ พี่ไม่ต้องหาญาติผมเลย พี่ช่วยเอาศพผมไปเผาเหมือนกับไอ้ศรีที่วัดบึงทองหลาง¹² เท่านั้นก็พอแล้ว” ดึงจิตกรกับอีกหลายคน ก็มารับทำนองเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม วิธีการสนับสนุนให้กลับภูมิลำเนาเดิม จะเป็นวิธีการที่สะดวกที่สุด ในสายตาของรัฐหรือคนทั่วไป กระทั่งพวกเดินขบวนดังค์ใช้ความเข้าใจหรือความเห็นอกเห็นใจนี้ มาเป็นช่องทางในการหารายได้ ด้วยการแต่งเรื่องว่า ตัวเองตกงานไม่มีค่ารถ จะกลับภูมิลำเนาเดิม ขอค่ารถกลับบ้าน แต่แท้ที่จริงยังใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ การแต่งเรื่องตกรถนี้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะการไปขอคนทั่วไป แต่ขอแม้กระทั่งกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ กระทั่งทางตำรวจเองต้องมีการเปลี่ยนวิธีช่วยเหลือ โดยไม่ให้เงินสด แต่จะประสานงานกับบริษัทขนส่งให้คนตกรถได้ขึ้นรถโดยสารฟรี หรือซื้อตั๋วให้แทน เพราะเกรงว่าได้เงินแล้วจะไม่กลับบ้าน แต่ถึงแม้จะใช้วิธีการซื้อตั๋วรถให้ก็ตาม บางคนยังนำตั๋วไปขายต่อ แม้จะได้ราคาไม่เต็ม แต่ก็ยังได้เงิน เพราะเขาไม่ได้มีความต้องการจะกลับบ้านอย่างแท้จริง

การสนับสนุนให้คนกลับบ้านกลับภูมิลำเนาเดิมจึงต้องพิจารณาให้รอบคอบขึ้น จากประสบการณ์ของการฟื้นฟูให้เด็กเร่ร่อนปรับตัวเพื่อจะกลับคืนสู่ครอบครัวและชุมชน ซึ่งมีความเข้าใจว่า สาเหตุหลักที่ทำให้เด็กออกจากบ้านก็เพราะปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ดังนั้นการผลักดันให้เด็กกลับบ้านแต่เพียงด้านเดียวไม่เพียงพอ แต่ต้องพิจารณาค่าครอบครัวมีความพร้อมที่จะรับเด็กกลับคืนหรือไม่ เพื่อให้เด็กกลับคืนสู่ครอบครัวอย่างราบรื่น

2. เส้นทางแห่งชีวิตบนท้องถนน

เมื่อคนไร้บ้านไม่สามารถจะกลับมาเป็นคนที่มียู่อาศัยโดยการถอยกลับไปอยู่กับเครือญาติและชุมชน ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังที่กล่าวในหัวข้อที่ผ่านมา วิธีการต่อไปที่ทำให้พวกเขาหาที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเองได้ ก็คือ ต้องดิ้นรนหางานทำที่ทำให้ตนเองมีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยเองได้ ดังเช่น พี่โพธิ์ สามารถทำงานเป็นคนขับรถเลี้ยงลูกเมียได้ หรือ เป็นลูกจ้างที่อาจได้ค่าตอบแทนไม่มากแต่มีที่พักให้พร้อม เช่น ไปทำงานก่อสร้างตามแคมป์งาน หรือ เป็นลูกจ้างติดรถส่งของอยู่

¹² กรณีของ ศรี ญาติพี่น้องไม่ได้รับศพกลับไปบำเพ็ญกุศล และมีผู้แนะนำให้ไปจัดบำเพ็ญกุศลที่วัดบึงทองหลาง ซอยลาดพร้าว 101 โดยที่ทางวัดมีมูลนิธิพระครูธรรมสมาจารย์ (อุปัชฌาย์พัก ธรรมมทตโต) ช่วยสงเคราะห์เรื่องจัดการศพแก่คนยากจนที่ไม่มีเงินให้สามารถประกอบพิธีกรรมสวดพระอภิธรรมและประพรมเพลิงตามประเพณีอย่างไม่มีบกพร่อง ทั้งบริจาคโลงศพ จัดรถไปรับศพ จัดศาลาโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย พร้อมจัดอาหารว่างแก่ผู้มาร่วมฟังสวด และไม่มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวแก๊สที่ใช้เผาศพ แล้วยังให้เงินแก่ญาติผู้เสียชีวิตด้วย ผู้ศึกษาจึงขอกล่าวถึงเพื่อแสดงความขอบคุณมา ณ ที่นี้

กับเจ้าแก้ว สำหรับผู้หญิง ก็น่าจะทำงานแม่บ้านแบบกินอยู่ได้ แต่ก็อีกเช่นกันที่มีคนไร้บ้านจำนวนมากที่ยังเป็นคนไร้บ้านอีกต่อไป ไม่สามารถทำงานดังกล่าวข้างต้นได้

ก่อนอื่นจำเป็นที่ต้องตระหนักว่า ในบรรดาคนไร้บ้านมีคนหนึ่งที่มีข้อจำกัดในการทำงาน ได้แก่ คนแก่ ที่มีอายุเกินวัยทำงาน ไปอาจจะไปสมัครทำงานที่ไหนได้ ลุงจิตร เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่เคยพยายามสมัครเป็นพนักงานร.ป.ภ. แต่ไม่ได้งานเพราะอายุเกินกำหนด อีกกลุ่มหนึ่งที่มีข้อจำกัดในการทำงานเป็นลูกจ้างก็คือ คนที่สุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์ มีโรคประจำตัวหรือพิการ นอกจากนี้ คนไร้บ้านส่วนใหญ่ก็มีข้อจำกัด ทั้งด้านวุฒิการศึกษา และด้านทักษะฝีมือ แต่นอกเหนือจากปัจจัยเหล่านี้ ยังมีปัจจัยใดบ้าง ที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถหางานทำหรือรายได้ที่มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้

2.1 การสูญเสียต้นทุนทางสังคม

เมื่อเข้าสู่วิถีแห่งคนไร้บ้าน หมายถึงการใช้ชีวิตประจำวัน ตามแบบของคนไร้บ้าน ไม่ว่าจะเป็นคนไม่มีอาชีพประจำ หรือ มีอาชีพตามวิถีของคนข้างถนนเช่นเก็บของเก่า เร่ขายของตามงานวัด หรือขายของมือสองก็ตาม ถ้าพวกเขาเริ่มปรับตัวกระทั่งมีความคุ้นเคยกับวิถีชีวิตข้างถนนแล้ว การจะหวนไปสมัครทำงานเป็นลูกจ้างที่มีรายได้ประจำ ไม่อาจเกิดขึ้นโดยง่าย เพราะเขาได้สูญเสียสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ต้นทุนทางสังคม

ลักษณะแรกที่ได้สังเกตเห็นคือ รูปลักษณ์ที่สกปรก เสื้อผ้าเก่าสีหม่นหมอง เนื้อตัวผิวพรรณไม่ได้อาบน้ำเป็นเวลานาน สภาพเช่นนี้บ่งบอกถึงคนที่ไม่มีบ้านช่อง เมื่อไปสมัครงาน นายจ้างก็เกิดความไม่มั่นใจ เพราะภาพลักษณ์ของคนไม่มีบ้าน คนเร่ร่อนเป็นภาพที่สังคมมีความหวาดระแวงอยู่แล้ว เปรียบเทียบกับคนที่มีที่พักพิง สามารถอาบน้ำ ซักรีดเสื้อผ้าไปสมัครงานพวกเขาย่อมมีโอกาสได้ตำแหน่งงานที่ดีกว่า ตัวอย่างกรณีงานถ่ายหนัง ซึ่งเป็นงานรับจ้างชั่วคราว ก็ยังมีเงื่อนไขว่า ต้องสวมรองเท้าผ้าใบ สำหรับคนที่เคยแต่ใส่รองเท้าแตะก็ไม่สามารถสมัครไปถ่ายหนังได้ บางคนไปต่อคิวรอขึ้นรถ แต่ต้องถูกไล่กลับก็มี

ลักษณะต่อมาก็คือ การสูญเสียเครือข่ายทางสังคมเพื่อการหนุนช่วย ดังเช่นที่เคยทำงานก่อสร้าง เคยมีผู้รับเหมาที่เป็นลูกพี่เภา แต่การที่พวกเขาไม่ได้ทำงานอย่างต่อเนื่องไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม ทำให้ขาดการติดต่อ เปลี่ยนที่อยู่ใหม่ ไม่รู้หมายเลขโทรศัพท์ติดต่อ หรือ แม้ได้พบกันแต่ความห่างเหินก็อาจทำให้ความสัมพันธ์บาง น้ำหนักความเชื่อถือลดลง เช่น น้ำสอง เคยทำงานเป็นช่างเชื่อมโลหะ ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน น้ำสองพูดกับนักศึกษาหลายครั้งว่า จะกลับไปหาลูกพี่ที่เคยทำงานด้วย แต่ไม่เคยได้งานจริงๆ น้ำสองเองก็ไม่ตั้งใจที่จะทำงานเต็มทีนัก เพราะเหตุผลว่า คนที่

เคยทำงานด้วยกัน ต่างพัฒนาความชำนาญขึ้น แต่ตัวน้ำสองโรยราลงทั้งอายุที่มากขึ้น จึงไม่อาจทำใจที่จะกลับไปเป็นลูกน้องของอดีตเพื่อนร่วมงาน

ลักษณะต่อมา ที่คนทั่วไปอาจเห็นเป็นเรื่องที่ไม่น่าเกิด ก็คือ การไม่อาจปรับตัวเข้ากับสังคมที่มีระเบียบแบบแผน จากสภาพแวดล้อมที่คนไร้บ้านต้องดิ้นรนต่อสู้ ทำให้พวกเขามีบุคลิกแก่งแย่ง การพูดจาแข็งกร้าวโดยไม่รู้ตัว ดังนั้นแม้จะได้อาชีพ แต่หากมีปัญหาเพียงเล็กน้อย จากความไม่เข้าใจคำสั่งหรือการมอบหมายงาน แล้วถูกตำหนิ ก็มักไม่พอใจแล้วออกจากงานได้ ผู้ศึกษาเคยแนะนำหนุ่มรุ่นน้องให้ไปทำงานเป็นช่างทาสี เป็นงานที่เขาบอกเองว่ามีความถนัด แต่ความผิดพลาดจากการรับคำสั่งเรื่องสีที่เขาแล้วถูกตำหนิ ทำให้เลิกและกลับมาภายในวันเดียว

ลักษณะงานประเภทงานก่อสร้างที่ขึ้นป้ายว่ารับสมัครช่างไม้ช่างปูน เป็นงานที่คนไร้บ้านเสียเปรียบเมื่อจะไปเริ่มต้นอีกเช่นกัน เมื่อผู้ศึกษาเห็นป้ายรับสมัครช่างไม้ จึงเข้าไปสอบถามกับผู้รับเหมาด้วยตนเอง ซึ่งก็ทำให้ตอบรับอย่างดีว่ากำลังต้องการช่างด่วนให้มาพร้อมเครื่องมือได้เลย ผู้ศึกษามาแนะนำให้ พี่ทว ไปทำงานพร้อมกับเพื่อนอีกประมาณ 3-4 คน ครั้นถึงวันที่ไปทำงานจริง พี่ทว และกลุ่มไปในสภาพที่ไม่มีเครื่องมือช่างใดติดตัว เพราะการเป็นคนไร้บ้านไม่อาจจะพกค้อน เลื่อย ตลับเมตร ตัดกระเป๋มาได้ ขณะที่ในมุมมองของฝ่ายผู้รับเหมาเห็นว่าอุปกรณ์ช่างต้นเป็นพื้นฐานที่ช่างจะต้องมีประจำตัวไม่อาจจะหยิบยืม ใครไม่มีก็ไม่อาจจะเรียกว่าช่างได้ ท่าทีของผู้รับเหมาเฉยเมยแสดงการไม่ต้อนรับอย่างชัดเจน ยิ่งคนที่เริ่มงานบอกไม่มีเงินติดตัวจำเป็นต้องเบิกเงินล่วงหน้าหรือเบิกรายวันก่อน ผู้รับเหมายังไม่ต้อนรับ กรณีนี้กลุ่มพี่ทวไปทำงานได้ไม่ถึง 1 สัปดาห์ก็กลับมาสนามหลวงเหมือนเดิม

ด้วยเงื่อนไขของการเป็นคนไร้บ้านทำให้มีข้อจำกัดเรื่องการเก็บเครื่องมือช่างนี้ ทำให้คนไร้บ้านค่อนข้างเสียเปรียบ บางครั้งต้องยอมให้นายจ้างหักค่าแรงเพื่อซื้อเครื่องมือ แต่เมื่อทำงานเสร็จไม่มีที่เก็บก็ต้องขายเครื่องมือทิ้งในราคาถูก หรือกรณีของ น้ำทุม ที่มีลูก 4 คน หลายคนยอมรับว่า น้ำทุมเป็นช่างที่มีฝีมือทั้งงานปูนงานไม้ แต่ไม่สามารถหางานเองได้ เพราะไม่มีเครื่องมือ จึงทำได้แค่เป็นช่างกินค่าแรงรายวัน

กรณีหนุ่มรุ่นน้องคนหนึ่ง เขาขอให้ผู้ศึกษาได้ช่วยให้เขาสามารถหางานได้

“ ผมได้งานมาเอง งานนี้ไม่ผ่านใคร งานปูกระเบื้อง ผมทำได้อยู่แล้ว ให้พี่เทียนไปช่วยอีกคนสบาย ค่าของค่ากระเบื้องผมเบิกเงินเขาซื้อของได้ แต่ผมไม่มีลูกหมู¹³ พี่ช่วยหาซื้อหมูจากที่ไหนก็ได้ให้ผมหน่อยสิ ผมจ่ายค่ายืมให้ก็ได้ หรือไม่ให้พี่ก็ช่วยลงทุนซื้อให้ผม

¹³ เป็นอุปกรณ์ไฟฟ้าสำหรับตัดกระเบื้อง

เหนื่อยเสร็จงานแล้วผมใช้คืน แล้วฝากพี่ไว้ก็ได้ เครื่องนุ่งแบบถูกๆ ไม่ถึงพันก็มี งานนี้ผมต้องได้ 3-4 พัน แต่ผมไม่มีเครื่องมือ”

นอกจากข้อจำกัดที่ไม่มีเครื่องมือช่าง นอกจากทำให้เสียโอกาสที่จะได้งานดีแล้ว การเป็นคนไร้บ้านที่ไม่มีเงินติดตัว จะไปเริ่มต้นทำงานเป็นลูกจ้างกินเงินเดือนก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย มีกรณีของพี่คนหนึ่งไปสมัครงานเป็นพนักงานโรงแรมย่านบางลำพู ได้ค่าแรงเป็นรายวันๆ ละ 120 บาท ซึ่งต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำเสียอีก วันหยุดก็ไม่ได้ค่าแรง แต่ทางโรงแรมออกเงินให้เป็นรายเดือน จะอยู่ได้ด้วยทิปจากการยกกระเป๋ารายหนึ่งไม่เกิน 40-50 บาท บางวันไม่ได้เลย ทำให้ต้องหาหยิบยืมเงินเพื่อที่จะอยู่รอดจนถึงสิ้นเดือน ลักษณะแบบนี้ถ้าเป็นคนไร้บ้านทั่วไป ย่อมไม่สามารถหาหยิบยืมเงินจากใครได้มากพอที่จะอยู่จนครบเดือน

อาจมีข้อสงสัยว่า ระหว่างที่ไม่มีเงิน ให้ยังชีพเหมือนผีที่ไปขอข้าววัด แต่ข้อเท็จจริงไม่สามารถทำได้ เพราะการจะทำงานประจำ จะต้องไปแต่เช้า ไม่อาจจะไปนั่งรอข้าววัดได้ ดังนั้นเมื่อไรที่จะทำงานประจำ ก็ไม่สามารถไปขอข้าววัดได้ ดังนั้นคนที่ปรับตัวเป็นคนไร้บ้าน ไปขอข้าววัด ก็หมายถึง ไม่ได้ไปสมัครงาน ถ้าจะไปสมัครงานก็ต้องมีเงินติดกระเป๋า และถ้าไปหลายวันแล้วไม่ได้งานก็จะท้อ กระทั่งเลิกไปหางาน

ดังนั้น สำหรับคนที่เป็นคนไร้บ้านจะได้งานทำก็ต่อเมื่อ มีนายจ้างหรือมีคนมาชักชวนถึงถิ่นที่เขาอยู่ ไม่ว่าจะเป็นที่สภากา หรือที่สนามหลวง ได้ทางด่วน ก็ตาม แต่ก็อีกเช่นกัน สำหรับนายจ้างก็ย่อมติดต่อกับคนที่ที่บ้านมีโทรศัพท์มากกว่าคนไร้บ้านที่ไม่มีที่อยู่แน่นอน ดังนั้นคนไร้บ้านบางคนที่มีโทรศัพท์มือถือจึงอาจจะตั้งตัวในฐานะหัวหน้า บ้างก็ว่า มีการหักหัวคิวในงานรับจ้างถ่ายหนัง

2.2 การไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ

วิธีที่จะยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตอีกวิธีก็คือ การประกอบอาชีพประเภทค้าขาย ที่สนามหลวงมีคนไม่น้อยที่ตั้งตัวจากการเป็นคนไร้บ้าน มาเป็นคนเช่าบ้านอยู่ด้วยการค้าขาย เพราะเป็นงานที่ไม่ต้องมีวุฒิความรู้ และมีอิสระระดับหนึ่ง เช่น รถเข็นขายน้ำ รถเข็นขายปลาหมึก ขายผลไม้สด อาชีพเหล่านี้มีรายได้มากพอที่สามารถจะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้ แต่อาชีพที่วุ่นวายต้องใช้เวลาลงทุนอย่างน้อย 2,000 บาท ขึ้นไป สำหรับการซื้อรถและทุนหมุนเวียน ซึ่งคนไร้บ้านมีช่องทางที่จำกัดมากที่จะหาเงินลักษณะนี้ได้ แม้แต่การกู้เงินดอกเบี้ยแพงร้อยละ 20 ต่อ 24 วัน ส่งรายวันก็ยังไม่มีคนให้กู้ เพราะการไม่มีที่อยู่ ทำให้ฝ่ายผู้ให้กู้เกรงว่าจะหลบหนีเมื่อได้เงินก้อน

ลำพังการหาเงินด้วยตัวพวกเขาเอง ไม่ว่าจะด้วยการเก็บของเก่า การเดินเปอร์เซ็นต์ขาย กระดาษ หรือรับจ้างเก็บของหมดมีเงินพอกินไปวันๆ ถ้ามีเงินติดกระเป๋าเกิน 100 บาท ถือว่ามาก สำหรับพวกเขา มีน้อยคนและน้อยครั้งที่จะได้จับเงินพันจากงานที่ขายกระดาษได้ดีมากๆ บางคนแค่ ขอมีทุนค้าขายเหมือนคนไ้บ้านทั่วไป ไม่ได้ถึงขั้นออกรถเข็นก็ยังยาก

ผู้ศึกษาได้ทราบเรื่องของผู้หญิงคนหนึ่งที่ไม่เคยรู้จัก ขณะที่ผู้ศึกษานั่งอยู่กับกลุ่มคนขาย กระดาษ ช่วงก่อนวันที่จะมีงานวันแม่ที่ท้องสนามหลวง เธออายุน้อยกว่าผู้ศึกษา มีสีหน้าไม่สู้ดี เมื่อถูกเพื่อนคนขายกระดาษเตือน “ถ้ามีจะยืนแถวนี้ มีต้องระวัง หูตาไวหน่อย”

เธอตอบว่า “หนูก็ไม่อยากทำหรอก แต่หนูไม่มีเงินซื้อกระดาษเลย งานนี้งานใหญ่ด้วย หนู เสียหาย ไม่รู้จะหาซื้อใคร ขอให้ได้แขกคนเดียวก็จะรีบไปซื้อกระดาษเลย”

เรื่องของเรื่องคือเธอต้องขายตัวเพื่อเอาเงินไปซื้อกระดาษพลาสติกมาขาย ทั้งๆที่บุคลิก คล้ายทอมบอย

การยอมขายตัวเพื่อให้ได้เงินเป็นทุนขายของ และจบลงที่น่าเศร้ากว่านี้ เกิดขึ้นกับ พี่แบน ซึ่งเป็นกะเทย มีอาชีพประจำจากการขายไข่ปิ้ง กลวิธีของพี่แบนคือ จะซื้อไข่ต้มที่มีคนนำมาเก็บที่ วัดอมรินทารามมาขาย ไข่ที่สุกแล้ว จะถูกนำมาอุ่นด้วยเตาถ่านเล็กที่สามารถหิ้วได้ ไม่ใช่ลักษณะ แบบคนหาบไม้คานขายไข่ปิ้ง ครั้งสุดท้ายที่ผู้ศึกษาได้ข่าวพี่แบน คือ ถูกตำรวจมาตามจับตัว หลาน ขายของพี่แบนบอกว่า พี่แบนไม่มีทุนจะซื้อไข่มาขาย จึงไปขายตัวที่พัฒน์พงษ์แบบไม่เต็มใจนัก บังเอิญมีแขกฝรั่งที่อยู่ในอาการเมามาย พี่แบนจึงตัดสินใจฉวยประเป่า แล้วหนีมา จึงถูกตำรวจ มาตามหาแถวทำนน้ำบางกอกน้อย

การอยู่ในหมู่คนไ้บ้านที่ยากจะหาหยิบยืมเงินกัน เพราะต่างไม่มีเงินด้วยกัน และจาก ประสบการณ์ที่มีคนไ้บ้านน้อยที่แอบขีดเงินหนีไปเมื่อได้เงินก้อน บางครั้งไม่ได้มากมาย แค่ 200-300 บาท ก็ยังหนี จึงมีน้อยคนมากที่จะให้ยืมเงินกัน

กระทั่งเมื่อผู้ศึกษาให้นายศ ซึ่งผู้ศึกษารู้จักมานานยืมเงินเพื่อซื้อเรียงเบอร์ 150 บาท และนำ ยศ แนะนำรับรองให้ผู้ศึกษาให้ พี่เล็ก ยืมอีกคนหนึ่ง ผู้ศึกษาไม่ต้องการให้ใครรู้ว่า เจ้าของเงินเป็นผู้ ศึกษา เพราะเกรงว่าจะถูกกั๊กมูมจากหลายคน จึงให้ พี่เทียน ซึ่งรู้จักกับพี่เล็กอยู่ก่อนแล้วเป็นคนออก หน้าแทน พี่เล็กถามแบบไม่เชื่อว่า “จริงหรือ ลื้อจะออกทุนให้อัวขายเรียงเบอร์จริงหรือ ให้แน่นะ ไม่ หลอกนะ แล้วจะเอาดอกเท่าไรล่ะ” เมื่อพี่เทียนบอกว่าไม่เอาดอกแต่ให้เอาทุนมาคืน พี่เล็กก็ทำท่า ไม่เชื่อ แล้วบอกว่า “เออ คนใจดีแบบนี้ก็มีด้วย”

นายศ ยังเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า เมื่อเล่าให้ ลุงผอม คนเก็บของเก่าฟังว่า มีคนให้ยืมทุนขาย เรียงเบอร์โดยไม่เอาดอกเบี้ยย ลุงผอมไม่เชื่อ “ลุงผอมเขาบอกผม เขาไม่เชื่อ จะพูดยังไงเขาก็ไม่เชื่อ เขาว่าผมโกหก เขาบอกในโลกนี้ไม่มีใครที่จะให้ยืมเงินแล้วไม่เอาดอก”

ด้วยวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ที่เข้าถึงแหล่งทรัพยากรภายนอกได้จำกัดมาก สำหรับคนที่ต้องการทุน ช่องทางที่สุจริตของพวกเขาก็คือ “รอลงเงินเสียปอ” คือต้องรอให้ถึงวันที่เสียปอ ประตูน้าแจกเงินคนละ 100 บาท สำหรับกรณีที่เป็นครอบครัวสามีภรรยา หรือมีลูก ก็จะได้มากขึ้น พอเป็นทุนสำหรับค้าขายกระดาดหรือขายน้ำแบบหิ้วถังได้ กล่าวได้ว่า ขณะที่รัฐมีกองทุนมากมายสำหรับคนยากจนที่มีที่อยู่แน่นอนได้กู้ยืม เช่น กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง แต่คนไร้บ้านซึ่งมีฐานะยากจนกว่ากลับไม่มีช่องทางที่จะเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ กลับต้องพึ่งพาระบบสวัสดิการสังคมนอกระบบอย่างเงินเสียปอ ประตูน้าแทน

2.3 พบจุดจบที่เลวร้ายกว่าเดิม

การใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน ในเงื่อนไขที่ขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการยังชีพ ยืงนานวันไม่เพียงแต่จะสูญเสียต้นทุนที่จะพาตัวเองไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น หากแต่อาจพลัดพลั้งไปสู่เส้นทางที่เลวร้ายกว่าเดิมก็ได้

1) การจบชีวิตลงด้วยโรคเรื้อรัง

นับแต่ผู้ศึกษาได้ลงศึกษาภาคสนามตั้งแต่ปี 2544 แม้จะไม่ได้คลุกคลีอย่างต่อเนื่อง แต่ผู้ศึกษายังได้พบผู้ที่จบชีวิตลงด้วยโรคเอดส์ หรือภูมิคุ้มกันบกพร่องถึง 15 คน ซึ่งการได้รับเชื้อจะพบทั้งกลุ่มคนที่เคยติดผงขาว ซึ่งสามารถติดตามการใช้เข็มฉีดยาร่วมกับผู้อื่น กับอีกลักษณะหนึ่งก็คือทางเพศสัมพันธ์ ปัจจุบันการมีเพศสัมพันธ์กับหญิงขายบริการทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างมีการป้องกันโดยใช้ถุงยางอนามัย แต่สำหรับคนไร้บ้านลักษณะของการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การซื้อขาย หากแต่เป็นแบบสามีภรรยา ซึ่งไม่ใช้ถุงยางอนามัย โดยไม่ได้มีการตรวจสอบก่อนการมีเพศสัมพันธ์ ทำให้การติดเชื้อเกิดขึ้นง่าย โดยเฉพาะสำหรับคนที่เปลี่ยนคู่นอนบ่อย

นำว่าเหว ในช่วงที่ยังไม่ทราบว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาปริญญาโท พุดถึงเรื่องนี้อย่างไม่ปิดบังว่า “วันที่มีงานสนามหลวง เราเจอผู้หญิง หน้าตาพอใช้ได้ มันเอากับเรา แต่เราแค่จับเล่น ไม่มีถุงยาง เราเลยไม่กล้าฟัน ผู้หญิงก็ชวนจับขายบอกว่า ‘เอาสิพี่’ เราบอกว่า ‘วันนี้พี่ไม่มีถุง’ มันบอก ‘ไม่ใส่ก็ไม่เป็นไร’ แต่เราไม่เอา เราบอก ‘น้องชีวิตที่ยังอยู่อีกยาว 10 ปี 20 ปี ยังไม่ตายหาผู้หญิงเมื่อไหร่ก็ได้ แต่ถ้าเอามั่วเดียวเป็นเอดส์ตายซะก่อน’”

2) ต้องโทษเพราะกระทำความผิด

ในการใช้ชีวิตอยู่ข้างถนน เป็นชีวิตที่ไร้อนาคต มีการยึดเหนี่ยวทางศีลธรรมหรือกฎหมายเบาบาง จึงเสี่ยงต่อการถูกชักนำไปในแนวทางที่ผิดกฎหมายจากคนเคยก่ออาชญากรรมมานานจนชินได้ ช้าง เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ได้รู้จักได้รับน้ำใจจากคนที่หาเลี้ยงชีพในทางลักทรัพย์ แต่เขามีแรงยึดเหนี่ยวทางศีลธรรม และความเกรงกลัวต่อกฎหมายบ้านเมือง จึงเสี่ยงออกจากเส้นทางนี้ แต่สำหรับบางคน ไม่ได้เป็นอย่างช้าง

ยักษ์ เป็นตัวอย่างหนึ่ง บ้านเดิมอยู่ในชุมชนย่านถนนพระราม 3 และต้องโทษคดียาเสพติดเมื่อพ้นโทษแล้ว ไม่ได้กลับไปเข้าบ้านอยู่ มาอยู่สนามหลวงเป็นลูกน้องเดินเสื่อคือหาลูกค้าที่จะมาเช่าเสื่อนั่งหรือนอนที่สนามหลวง ต่อมาต้องเกมส์ด้วยคดีครอบครองยาเสพติดเพื่อจำหน่าย ผู้ศึกษาได้ไปเยี่ยมในเรือนจำ โดยเจ้าตัวไม่ยอมรับ แต่ผู้ศึกษาทราบจากญาติในชุมชนที่บังเอิญรู้จักว่า ยักษ์ได้เงินมาจากการตบทรัพย์ พวกเขกต่างด้าว โดยคันตัวเอาเงินเพราะรู้ว่า เป็นคนลักลอบเข้าเมืองไม่สามารถไปแจ้งความตำรวจได้ พอได้เงินประมาณ 3-4 พันบาท ก็ไปลงทุนธุรกิจซื้อขายบ้าจากคลองเตยมาปล่อย แต่ก็ถูกตำรวจล่อซื้อ มี "เบอร์เบงค์" เป็นหลักฐานสำคัญ นั่นคือ ธนบัตรที่ใช้ซื้อเจ้าหน้าที่ตำรวจถ่ายเอกสารไว้แล้ว ก่อนจะนำไปปล่อยซื้อ ศาลตัดสินจำคุก 7 ปี¹⁴

สำหรับการถูกจับในคดีระดับรองลงมาได้แก่ คดีรับซื้อของโจร เป็นเรื่องที่เสี่ยงอย่างมากสำหรับคนมีอาชีพขายของมือสอง ถ้ามีคนเอาของมาขายเพราะไม่ทราบว่าของนั้นได้มาจากการเก็บของเก่า หรือลักขโมยมา ถ้าเป็นของขโมยมา แล้วคนขโมยขัดทอดว่านำมาขายต่อ คนรับซื้อก็จะถูกจับคดีรับซื้อของโจรด้วย โดยตำรวจจะไม่พิจารณาว่า ก่อนซื้อจะรู้หรือไม่ว่าของถูกขโมยมา ดังนั้นถ้าไม่แน่ใจก็ไม่ควรซื้อของที่เห็นว่าราคาถูกกว่าราคาจริงมาก

สำหรับกรณีชีวิตต้องเสียประวัติถูกจับต้องโทษนี้ หาใช้สิ่งที่ควรซ้ำเติมว่าเพราะได้เลือกทางผิดเอง หากควรมิเกราะไม่ให้คนต้องถูกชักจูงไปในทางที่ผิด ไม่เช่นนั้นคนที่ถูกจับ ก็จะเป็นคนนอกกระบวน ชีวิตของพวกเขาจะถดถอยลงไปมากยิ่งขึ้น ดังกรณีของ ชา

ชา หนุ่มรุ่นน้องอายุ 25 ปี บ้านเดิมอยู่จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นคนรูปร่างอ้วนใหญ่ มีหนวดเครา หน้าตาค่อนข้างดุ ชา ค่อยๆ บอกประวัติตัวเองกับผู้ศึกษาตามลำดับของความคุ้นเคย ครั้งแรกที่พบในกลุ่มพี่เทียน ชาบอกว่า พ่อแม่มีอาชีพรับราชการ ที่บ้านเปิดร้านถ่ายเอกสาร ตัวเองจบผู้หญิงที่เป็นลูกจ้างในร้านถ่ายเอกสาร เมื่อถูกพ่อแม่ว่า จึงออกจากบ้าน ต่อมาก็ขายความขึ้นว่า ตัวเองลักขโมยเงินที่ร้านถ่ายเอกสารของทางบ้านมา

¹⁴ กรณีของยักษ์ที่ถูกจับคดีครอบครองเพื่อจำหน่ายยาเสพติดถือเป็นคดีใหญ่ที่ไม่พบสำหรับคนไร้บ้านทั่วไป อย่างไรก็ตาม กรณีนี้ ก็แสดงให้เห็นว่า สำหรับคนใช้ชีวิตแบบมิจนชีพ มักจะอยู่ได้ไม่นาน จะถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุม แต่คนไร้บ้านที่อยู่ทั่วไปไม่ได้กระทำความผิดลักษณะนี้ ตำรวจจึงปล่อยให้อยู่ได้

กระทั่งผ่านไปประมาณ 3 เดือน ซา เปิดเผยเรื่องของตัวเองเชิงลำนึกคิดว่า

“ผมตั้งใจที่ผมได้มาเจอพวกพี่ แต่ก่อนผมรู้จักแต่การใช้กำลัง ใช้อารมณ์ แต่พวกพี่สอนให้ผมรู้จักใช้เหตุผล มีอะไรก็ค่อยๆ พูดค่อยๆ จาาก็ได้ พ่อแม่ผมรับราชการจริงผมไม่ได้โกหกหรอก พ่อแม่ตามใจผมตั้งแต่เด็ก จนผมเหลิงแล้ว เขาเอาไม่อยู่ เคยส่งผมมาเรียนรามฯ เรียนได้ไม่ถึงปี ผมก็เซพ ครั้งสุดท้ายผมขโมยเงินที่ร้านถ่ายเอกสารไปซื้อยามาเซพ พ่อแม่รู้ก็ด่า ผมก็ว่ากลับว่า ‘ที่ซาต้องมาเป็นแบบนี้เพราะแม่แหละที่ไม่เคยสอน ตามใจผมจนชิน แล้ววันหนึ่งจะมาบังคับผมทันทีมันจะได้ยังไง’... ตอนนั้นผมคิดได้แล้ว เดียวผมจะกลับบ้าน ไปขอโทษพ่อแม่ดีกว่า อยู่อย่างนี้ชีวิตก็ไม่จะมีอะไรดี”

เมื่อได้ฟังคำของซา ก็พลอยได้รู้สึกยินดีที่เขาได้สำนึกผิดและพร้อมจะกลับไปอยู่กับที่บ้าน แต่เหตุการณ์ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เมื่อซาได้พบกับ ตรี ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกัน เคยรู้จักกันมาก่อน และสนิทกันอย่างรวดเร็ว ด้วยความที่ตรีเป็นคนที่มีท่าทีก้าวร้าว พร้อมจะใช้กำลังข่มขู่กับใครได้ทันที ซาเหมือนได้ใจที่มีพรรคพวก จึงคึกคะนอง รวมถึงแสดงท่าทีแข็งกร้าวกับผู้ศึกษา ตรีจบชีวิตก่อนด้วยโรคภัย ผู้ศึกษายังได้พบขามงานศพตรี หลังจากนั้นไม่ถึง 2 เดือน ก็ได้ข่าวว่า ซา ถูกตำรวจจับข้อหาอุกฉกรรจ์ คือทำร้ายร่างกายเพื่อชิงทรัพย์ มีคนเล่าให้ฟังว่า ซาจะไปดักไถเงินจากคนรู้จัก ที่ได้สะพานปันเกล้าหรือพาดำไม้แนชชันัก แต่เจ้าของทรัพย์ขัดขึ้น ซามีมิดเป็นอาวุธ ในที่สุดจึงถูกจับตั้งข้อหาอุกฉกรรจ์

กรณีของซา เป็นอุทาหรณ์ที่น่าสนใจ เขาอายุยังน้อย พ่อแม่มีตำแหน่งหน้าที่การงานในระบบราชการ แต่เข้าไปข้องเกี่ยวกับยาเสพติด ไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม กระทั่งต้องออกจากบ้าน และเริ่มจะสำนึกคิดได้ แต่วิถีแห่งท้องถนนทำให้เขาไปเข้ากลุ่มผิด และความคึกคะนองของวัยหนุ่มเป็นเหตุให้เขากลับไปมีพฤติกรรมก้าวร้าว กระทั่งต้องถูกจับด้วยข้อหาอุกฉกรรจ์ ไม่มีใครรู้ว่า เมื่อพ้นโทษแล้ว ซาจะเชิดหลาบทกลับตัวเป็นคนดีตามที่สังคมคาดหวัง หรือจะถลาลึกไปสู่เส้นทางมิดมากกว่านี้ ด้วยวัยเพียง 25 ปี ชีวิตของเขากำลังหาหนทางกลับยากนัก ขณะที่ “คนเซพ” จำนวนมาก ที่มีโอกาสได้เป็น “คนป่วย” สามารถบำบัดรักษาและกลับตัวได้

การเข้าสู่วิถีทางที่เลวร้ายกว่าเดิม ในระดับที่รองลงมาจากการเสียชีวิตหรือต้องโทษ ที่พบมากอีกลักษณะก็คือ การติดสุราเรื้อรัง ในบรรดาที่เป็นคนไร้บ้านและติ่มสุรา มิใช่เป็นคนที่ติ่มสุราเมามายมาก่อนทุกคน บางคนไม่เคยติ่มเลยแต่กลายมาเป็นคนติ่มหนักมาก เพราะผิดหวังจากภรรยาตัวเองไปมีผัวใหม่ก็มี บางคนจากที่เคยติ่มบ้างก็กลายเป็นคนติ่มหนัก ก็เพราะชีวิตบนท้องถนนได้บั่นทอนความหวังแห่งอนาคตจนทำให้พวกเขาต้องหาทางออกด้วยการกลายเป็นติดสุราเรื้อรัง และสุขภาพร่างกายทรุดโทรม

2.4 วิถีอิสระบนท้องถนน

เมื่อเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้าน ไม่เพียงแต่ หนทางที่จะพาตัวเองออกจากการเป็นคนไร้บ้านจะตีบตัน ไม่ว่าจะเพราะไม่อาจจะกลับภูมิลำเนาเดิม หรือหางานที่มีรายได้มากและมั่นคงแล้ว ยังมีแรงดึงดูดที่ทำให้สูญเสียความกระตือรือร้นที่จะออกจากการเป็นคนไร้บ้านอีกด้วย

สิ่งที่อาจจะเรียกได้ว่า เป็น ข้อดีของการใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านก็คือ ความเป็นอิสระ ความสำเร็จภาพ สำหรับคนทั่วไปอาจเรียกสิ่งนี้ว่า การไม่มีอนาคตก็ได้ แต่การยังชีพของคนไร้บ้าน ไม่ว่าจะเป็นคนไม่มีอาชีพหรืออาชีพส่วนใหญ่ของคนไร้บ้าน คือคนหาของเก่า กับคนเร่ขายของตามงานวัด เป็นอาชีพที่พวกเขาเรียกว่า “ไม่มีใครมาบังคับ” อาจมีการแข่งขันสูง ถ้าคนเก็บของเก่า ต้องแย่งการเก็บแย่งกันหา ยิ่งคนเร่ขายของตามงานวัดยังมีการแข่งขันสูง แต่อาชีพเหล่านี้ เป็นอาชีพที่เมื่อไรอยากทำก็ทำ เมื่อไรไม่อยากทำก็ไม่ต้องทำ เมื่อมีเงินติดกระเป๋าแล้วอยากจะพักผ่อนก็ได้ ไม่มีกติกาวัดตารางเวลาที่แน่นอน ดังนั้นการจะให้ไปสมัครงานเป็นลูกจ้าง ที่อาจถูกต่อว่า ถูกตำหนิ ถูกบังคับ สำหรับบางคนอาจไม่ชอบ

ตรี เป็นคนหนึ่งที่ยอมรับว่า เป็นคนหาของเก่า เพราะไม่ชอบทำงานแล้วให้ใครต่อว่า

แม้แต่กรณีของ พี่ศรี ซึ่งแสดงความกระตือรือร้น อย่างมากกับการมีชีวิตที่ดีขึ้น เพื่ออนาคตของลูก และเคยบอกผู้ศึกษาว่า เบื่ออาชีพขายกระดาษที่ขายได้บ้างไม่ได้บ้าง ถ้ามีงานร้านซักรีดให้ช่วยดูให้ด้วย ผู้ศึกษาเคยแนะนำให้พี่ศรีไปสมัครงานร้านซักรีดอยู่ 2 ครั้ง พี่ศรีแสดงท่าทีสนใจให้ผู้ศึกษาบอกตำแหน่งแห่งที่ของร้านซักรีดที่ว่า แต่ไม่เคยไปสมัครหรือสอบถามจากร้านซักรีดทั้ง 2 แห่งจริงๆ

พี่สุข คนขายลูกโป่งชอบสนุก เมื่อผ่านการเมาครั้งสำคัญ เช่น กระเป๋าลูกโป่งหาย มักจะพูดกับผู้ศึกษาว่า “เลิกแล้ว คราวนี้พี่เลิกจริงๆ แล้ว ไม่เมาอีกแล้ว เดี่ยวจะไปสมัครทำงานดีกว่า ไม่ออกงานแล้ว พี่ผ่านมาแถวบางขุนนนท์เห็นเขาติดป้ายไว้ว่า รับสมัครคนงานติดรถส่งของ เดี่ยวจะไปสมัคร” พี่สุข พูดทำนองนี้อยู่หลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยไปสมัครงานจริงๆ และก็ไม่เคยห่างจากขวดเหล้าด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เหตุผลที่ทำให้คนไร้บ้านยังประกอบอาชีพแบบคนไร้บ้านต่อไป ไม่ใช่เพราะวิถีชีวิตที่เป็นอิสระอย่างเดียว หากแต่เพราะการสามารถหารายได้เพิ่มขึ้นด้วย กรณีของ กุ้ง หนุ่มรุ่นน้องอายุ 24 ปี ที่เคยทำงานสารพัด กระทั่งมาขายกระดาษ ผู้ศึกษา พยายามโน้มน้าวแนะนำให้ กุ้งไปฝึกอาชีพใดอาชีพหนึ่ง เพราะตัวกุ้งอายุยังน้อย ยังมีโอกาสที่จะทำงานอื่นได้ ถ้าเป็นคนขายกระดาษอนาคตหากมีครอบครัวและมีลูกจะไม่สะดวกกับการใช้ชีวิตเร่ร่อน

กุ่มฟังผู้ศึกษา นั่งไตร่ตรองสักพักแล้วบอกว่า

" ผมว่าผมจะไม่หาอาชีพไหนแล้วนะพี่ ผมไม่เคยขายอะไรได้กำไรดีเท่ากับขายกระดาษเลย ขอให้พี่ทุนซื้อกระดาษมาที่เยอะๆ แล้วออกไปขายงานไกลๆ อย่าอยู่แถวมหาชัยชนกับคนอื่นนะพี่ ขายได้แนวๆอาทิตย์นึง 3-4 พัน แต่ถ้ากระดาษเราน้อย ออกงานไกลมันไม่คุ้มค่ารถ" เรียกว่า กุ่มแทบจะไม่ได้รับข้อเสนอของผู้ศึกษาไปพิจารณาเลย

อย่างไรก็ตาม จากที่ผู้ศึกษากล่าวถึงชีวิตที่อิสระทำให้ไม่อยากทำงานเป็นลูกจ้างนี้ ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาไม่อยากทำงาน นอกเหนือจากงานประเภทเก็บของเก่า หรือเร่ขายของตามงานวัดแล้ว ยังมีงานรับจ้างที่หลายคนก็อยากจะมั่งงานทำ เพื่อจะได้มีเงินติดตัว โดยเฉพาะงานที่ทำชั่วคราวและได้ค่าจ้างทันทีไม่ต้องกลัวว่าจะถูกโกงค่าแรง เช่น งานแจกใบปลิว มีคนรับบ้านที่รอ "เสียบ" ได้ไปแจกใบปลิวในวันที่มีคนขาด และคนที่มิแจกใบปลิวอยู่แล้ว ก็มักจะมีความรับผิดชอบไม่พลางงานแจกเพราะกลัวว่าจะตกรถไปตลอด

หรือเมื่อมีคนมาชักชวนให้ทำงานชั่วคราว เช่น งานถ่ายหนัง งานบรรจุหลอดไฟใส่กล่อง ฯลฯ ที่สภางานแบบนี้ เมื่อมีคนมาชวนก็มักจะต้อง "แย่ง" กัน เพราะมีคนอยากทำเกินจำนวนที่ต้องการเสมอ

กล่าวโดยสรุป ผู้ศึกษา ยกกรณีของพี่โพธิ์และตา เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า ที่ทั้งสองสามารถหางานที่มีรายได้มาก เพราะยังไม่ตกอยู่ในฐานะคนตกงานเร่รังที่ปรับตัวเข้ากับการใช้ชีวิตข้างถนน การเป็นคนไม่มีเงินจ่ายค่าเช่าบ้านกับการเป็นคนรับบ้านยังระยะห่างทางวัฒนธรรมต่างกันมาก นอกจากนี้นี่พี่โพธิ์ยังมีทักษะที่สามารถงานได้ แต่คนรับบ้านจำนวนมากนอกจากไม่มีทักษะแล้ว การอยู่บนท้องถนนนานวันยิ่งทำให้เขาสูญเสียต้นทุนซึ่งจำเป็นสำหรับการสมัครงาน งานที่ทำได้จึงเป็นงานชั่วคราว ที่มีรายได้ไม่มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยได้ นอกจากนี้ สภาวะแห่งการรับบ้าน ยังมีเสน่ห์ที่ผูกพันพวกเขาก็คือ การมีชีวิตอิสระที่ไม่ต้องมียาจ้าง ไม่ต้องผูกมัดกับการมีบ้าน ซึ่งระดับของการพอใจจากการใช้ชีวิตเป็นคนรับบ้านนี้ยังสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ เช่น สามารถหารายได้ที่มากพอ มีชุมชนมีเพื่อนฝูงที่สามารถแนะนำช่องทางทำมาหากินหรือข่าวสารที่จำเป็นได้ ไม่มีความหวาดกลัวกับการใช้ชีวิตบนท้องถนน ฯลฯ

3. สถานการณ์และแนวโน้มการปรับตัวของคนไร้บ้าน

ในตอนต้นของบทนี้ ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่ทำให้คนไร้บ้านจำนวนมากยังคงเป็นคนไร้บ้านต่อไป ไม่อาจจะหาที่อยู่อาศัยได้ ทั้งไม่อาจกลับไปหาชุมชนเครือญาติของตนเอง และไม่สามารถหางานที่มีรายได้มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้ รวมทั้งเผยให้เห็นว่า ชีวิตข้างถนนก็มีเสน่ห์ดึงดูดสำหรับคนที่ปรับตัวสามารถใช้ชีวิตรอดได้โดยไม่ต้องมีบ้าน นั่นคือวิถีชีวิตที่อิสระ

ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงข้อสังเกตจากการเปรียบเทียบสถานการณ์คนไร้บ้านตั้งแต่ในระยะแรกที่ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนามคือเดือนเมษายน 2544 กับระยะเวลาที่ผ่านมาเกือบ 2 ปี ซึ่งผู้ศึกษาไม่ได้เกาะติดพวกเขาอยู่ตลอด แต่การห่างไปบางครั้ง ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเปรียบเทียบภาพระหว่างเมื่อครั้งเริ่มศึกษา กับ ช่วงท้ายของการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงแนวโน้มสถานการณ์ของคนไร้บ้าน บนเงื่อนไขที่ภาครัฐยังไม่มีมาตรการหรือนโยบายใหม่เพื่อรองรับพวกเขา

3.1 ภาพรวมเชิงปริมาณคนไร้บ้านจะเพิ่มมากขึ้น

จากสาเหตุของการเข้าสู่วิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 3 ทั้งปัจจัยเชิงบุคคลและบริบทแวดล้อมเชิงเศรษฐกิจสังคม จะมีคนเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความเปราะบางของสถาบันครอบครัวที่ทำให้คนออกจากบ้านเป็นปัจจัยสำคัญ ไม่ใช่ปัญหาภาวะคนตกงาน ซึ่งอาจคาดการณ์ได้ว่า ถ้าเศรษฐกิจดี มีการจ้างงานสูง แล้วคนไร้บ้านจะน้อยลง รวมถึงปัจจัยที่เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องคือเรื่องยาเสพติดก็เป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วง และเมื่อพวกเขาเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านไม่ว่าด้วยสาเหตุใด ก็จะมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวที่จะใช้ชีวิตรอดบนท้องถนนดังที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 4 ตลอดจนข้อจำกัดที่ทำให้ยังอยู่บนท้องถนนนานวัน ก็ะหลุดพ้นจากสถานะของคนไร้บ้านยากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เมื่อไม่มีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยต่างๆ ที่ผู้ศึกษากล่าวมาโดยตลอด ทำให้คาดการณ์ได้ว่าปริมาณคนไร้บ้านที่มีอยู่เดิมจะไม่ลดลง ในขณะที่จะมีปริมาณคนเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นทิศทางแรกของสถานการณ์คนไร้บ้านก็คือ ปริมาณคนไร้บ้านในภาพรวมจะเพิ่มมากขึ้น

พิจัน คนที่ทักกับผู้ศึกษาในวันแรกของการลงภาคสนาม ซึ่งบางช่วงก็จะไปรับจ้างขายผลไม้สด บางช่วงก็มาเป็นคนไร้บ้านนอนกับผู้ศึกษาว่า “เดี๋ยวนี้ทำไมผีมันเยอะไปหมดวะนี่ ผีหน้าใหม่ทั้งนั้น สมัยก่อนผมอยู่ ผมไม่เคยเห็นหน้าเลยนะพวกนี้”

อย่างไรก็ตาม ในเชิงปริมาณอาจเป็นที่ถกเถียงได้ยาก เนื่องจากยังไม่มีข้อมูลพื้นฐานสำหรับการเปรียบเทียบ เพราะการสำรวจที่ดำเนินการโดยกรมประชาสัมพันธ์เป็นการสำรวจ “คนเร่ร่อนขอทาน” ไม่ใช่การสำรวจ “คนไร้บ้าน”¹⁵ แต่สิ่งที่เราตระหนักได้ชัดก็คือ ที่ท้องสนามหลวงเราเห็นคนนั่งและนอนทำทาสายตามากขึ้นแม้ในเวลากลางวัน พื้นที่ใต้ทางด่วนถูกจับจองโดยคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น หรือในเทศกาลสำคัญที่ท้องสนามหลวง ก็จะมีคนขายกระดาษมารวมตัวกันจำนวนมาก

เบื้องต้นผู้ศึกษาคาดการณ์ปริมาณคนไร้บ้านในละแวกกรุงเทพฯ ประมาณ 1,500 –2,000 คน ซึ่งถ้าเปรียบเทียบสัดส่วนกับประชากรในกรุงเทพฯ 12 ล้านคน อาจไม่ใช่ตัวเลขที่สูง แต่ทว่าความหมายของคนไร้บ้าน ไม่ได้อยู่ที่ปริมาณ หากอยู่ที่รูปแบบ คนไร้บ้านจะเป็นสัญลักษณ์ของความยากไร้สุดขีด ที่จะกระตุ้นความรู้สึกของผู้พบเจอ

3.2 การปักหลักสร้าง “บ้าน” ของคนหาของเก่าจะมากขึ้น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจต่อมาไม่ใช่เชิงปริมาณ หากเป็นการเปลี่ยนเชิงวิถีชีวิต ระยะเวลาเกือบ 2 ปี ที่ผู้ศึกษาเริ่มสนใจศึกษาเรื่องเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเห็นภาพเปรียบเทียบที่ชัดเจนว่า คนไร้บ้านเริ่มมีลักษณะของการปักหลักเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะคนหาของเก่าที่มีรถเข็น จะเริ่มหาที่อยู่ประจำที่แน่นอน ไม่มีลักษณะที่เรียกว่าเร่ร่อน พื้นที่ที่เลือกอยู่จะอยู่ในละแวกที่ตัวเองคุ้นเคย ตามร้านค้าตรอกซอกซอยจนรู้ว่า ร้านใดจะทิ้งของให้ได้คัดเลือกเวลาใด ร้านใดพอมีเศษอาหารจนเจือคนหาของเก่าบ้าง รวมถึงคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ไม่มารบกวน เพราะรู้แล้วว่าคนหาของเก่าคือพวกทำมาหากินไม่ใช่พวกลักเล็กขโมยน้อย ปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นกับคนหาของเก่าหลายแห่ง เช่น ย่านสนามหลวง - ถนนข้าวสาร ย่านสยามสแควร์ ประตูน้ำ

ควบคู่กับการคุ้นเคยกับทำเลในการทำมาหากินแล้ว ก็คือปัจจัยเรื่องการแสวงหาพื้นที่ที่สามารถปักหลักได้ ที่สนามหลวง เราเห็นภาพคนหาของเก่านอนข้างรถเข็นเวลากลางวันทำทาสายตามากขึ้น และจะเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่มปริมาณและจินตนาในไม่ช้า นอกจากนี้ละแวกรอบสนามหลวง ล้วนกลายเป็นพื้นที่ที่หลายคนปักหลัก เริ่มจากการจอดรถเข็นประจำ กางผ้าเต็นท์คลุมฝนนอนข้างๆ รถ และมีเตาหุงหาอาหาร ตามมาด้วยการมีความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้าง เกิดชุมชนเล็กๆ ตามซอย ตามสวนหย่อม ใต้ต้นไม้ ฯลฯ¹⁶

¹⁵ ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงความลักลั่นของ คนเร่ร่อนขอทาน กับคนไร้บ้านไว้แล้วในบทนำ

¹⁶ ผู้ศึกษาขอภัยที่ไม่สามารถระบุตำแหน่งแห่งที่ที่ชัดเจนได้ เพราะอาจทำให้เจ้าหน้าที่รัฐถูกเข้าไปจัดระเบียบ และสร้างผลกระทบกับคนไร้บ้านได้

ครอบครัวพิวท์ เป็นครอบครัวที่ผู้ศึกษาเห็นการเปลี่ยนแปลงชัดที่สุด เห็น จิ๊ย ลูกชายคนเล็ก ตั้งแต่อายุไม่ถึงขวบ ต้องให้แม่อุ้ม กระทั่งวิ่งเล่นได้ จากภาวะที่มีครอบครัวและมีลูก ทำให้พิวท์ต้องกางมุ้งนอน ดังนั้นจึงแสวงหาที่นอนที่สามารถปักหลักเก็บข้าวของและกางมุ้งได้ จากสวนหย่อมที่เจดีย์ขาว แล้วย้ายไปหลังคลองตลอดช่วงตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย กระทั่งทุกวันนี้ ปักหลักอยู่ที่ซอยตันโพธิ์ เก็บข้าวของไว้ที่นั่น จนคุ้นเคยไม่ต้องกลัวของหาย เวลากลางวันออกมานั่งเล่นที่สวนหย่อมข้างกองสลาก กลางคืนกลับไปกางมุ้งนอนที่ซอยตันโพธิ์ มีเตาถ่านสำหรับหุงหาอาหาร มีถังน้ำเล็กๆ รองน้ำมาให้ลูกอาบน้ำ

กลุ่มคนหาของเก่าได้ทางด่วนที่ผู้ศึกษาไปเรียนเก็บของเก่าด้วย ก็เป็นคนหาของเก่าที่ปักหลัก มีเตาถ่านหุงหาทำกับข้าวเช่นเดียวกัน พวกเขาจะรู้ว่าจะไปเข้าห้องน้ำได้ที่ไหน รู้จักบ้านเรือนที่เอื้อเพื่อให้สามารถรองน้ำมาใช้ได้ ทั้งกับบ้านเรือนใกล้เคียง ยังเอื้อเพื่อแบ่งเสื้อผ้าหรือมีอาหารเหลือมาแบ่งให้เป็นบางมื้อ

แม้แต่ ลุงภูมิ คนหาของเก่าและติดเหล้า ซึ่งผู้ศึกษาพบตั้งแต่ระยะแรกของการลงภาคสนามเวลา 2 ปี ผ่านไปลุงภูมิยังนอนประจำใต้ต้นโพธิ์ริมคลองตลอด กระทั่งทุกวันนี้ มีข้าวของและปักหลักเพิ่มมากขึ้น บางวันยังก่อไฟทำกับข้าวด้วยซ้ำ

ในจุดอื่นๆ เช่นพื้นที่ใต้ทางด่วน ซึ่งเมื่อปีที่แล้วคนไร้บ้านเรียกกันว่า “ปากกล้วย” เพราะเป็นพื้นที่ที่ทางการทางพิเศษแห่งประเทศไทย ได้ปลูกต้นกล้วยไว้เสมือนกับ การบอกว่า พื้นที่นี้มีการใช้ประโยชน์ไม่ได้ปล่อยทิ้งร้าง แต่ปีนี้ปากกล้วยได้แปรสภาพเป็นลานบ้านที่คนหาของเก่ากำลังตั้งรกรากและชุมชนของตนเองขึ้นมากกว่า 50 คน และตามจุดเล็กจุดน้อยมีคน 5-10 คนอีกหลายแห่ง

ลักษณะของการหาที่อยู่แบบปักหลักไม่รื้อถอนอีกแบบหนึ่งก็คือ การเข้าไปอยู่ตามตึกร้าง ไม่ว่าจะเป็นอาคารที่ก่อสร้างยังไม่เสร็จ หรือเสร็จแล้วแต่ขายไม่ออกก็ตาม คนหาของเก่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการค้นหาตึกร้างที่ปลอดภัย หมายถึง เมื่อเข้าไปอยู่แล้ว ไม่มีเจ้าของบ้าน ตำรวจ หรือเจ้าหน้าที่เทศกิจมาไล่ เพราะวิถีชีวิตที่ตระเวนไปตามท้องถนนเพื่อเก็บของเก่า ทำให้มีโอกาสมพบอาคารร้างที่ไม่มีเจ้าของดูแล และจะค่อยๆ มี “วิวัฒนาการบุกเบิก” การใช้ประโยชน์ เริ่มแรกอาจเพียงมานั่งพักผ่อน ต่อมาใช้เป็นที่แยกประเภทของที่เก็บมาได้ และเข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวรในที่สุด จนถึงขณะนี้ผู้ศึกษาได้เห็นอาคารร้างที่ถูกจับจองโดยคนเก็บของเก่าอย่างน้อย 3 จุด อาคารที่น่าสนใจอาคารหนึ่ง อยู่ละแวกสนามหลวง เป็นอาคารพาณิชย์ 4 ชั้น สร้างเสร็จแล้ว มูลค่าไม่ต่ำกว่า 2 ล้านบาท มีประมาณ 5 คูหา ที่ได้ถูกจับจองโดยคนหาของเก่า

3.3 การปรับตัวที่ไม่ต้องมีบ้านโดยเป็นคนออกงาน

แนวโน้มของการปรับตัวของคนไร้บ้านอีกประการก็คือ ไปเป็นคนออกงานเร่ขายของตามงานวัด ซึ่งมีแรงจูงใจอยู่หลายประการ ตั้งแต่รายได้ของการขายกระดาษที่มากพอสมควรแม้จะไม่แน่นอนก็ตาม แต่ก็ดีกว่าการเป็นคนไม่มีอาชีพและต้องขอข้าววัด ยิ่งเมื่อแหล่งกระดาษหาง่าย จึงมีคนเข้าสู่อาชีพขายกระดาษมากขึ้น ในระหว่างการเที่ยวขายของยังได้อาศัยศาลาวัดเป็นที่หลบนอน และอาจได้กินข้าวตามที่มีเลี้ยงอาหารด้วย อีกทั้งการเป็นคนขายกระดาษยังมีความเป็นอิสระ เมื่อได้ขายกระดาษก็เท่ากับได้เที่ยวตามงานวัด ได้ดูหนังกลางแปลง ได้ดูวงดนตรีลูกทุ่งชื่อดัง เป็นการแสวงหาความสำราญเพลิดเพลินพร้อมๆ กับมีรายได้ ทุกวันนี้เราจึงเห็นคนขายกระดาษเพิ่มกว่าปีที่แล้วมาก คนเที่ยวหลายคนเริ่มตั้งตัวมาขายกระดาษ แม้กระทั่งหญิงขายบริการทางเพศยังเลิกอาชีพมาเป็นคนขายกระดาษ บางครั้งทุนหมดต้องจำใจมาขายบริการเพื่อนำเงินไปซื้อกระดาษ

คนขายกระดาษจำนวนมากที่พอจะมีรายได้แต่ไม่ได้เข้าบ้านอยู่ อาจด้วยสาเหตุว่า มีรายได้ไม่แน่นอน เพราะบางงานขายได้มากแต่ทิ้งระยะนานกว่าจะมีงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ส่วนงานเล็กก็ขายไปกินไปและต้องเสียค่ารถด้วย จึงไม่มั่นใจพอที่จะเข้าบ้านอยู่

แต่เหตุผลที่มากไปกว่านั้นก็คือ วิถีชีวิตของเขาได้ปรับตัวกลายเป็นคนไม่อยู่กับที่แล้ว จึงไม่เห็นความจำเป็นต้องหาที่อยู่ให้เป็นภาระ เขาสามารถเที่ยวไปพร้อมกับการหารายได้ ไม่ได้เที่ยวแบบอดโซ่ แต่มีความสุขสนุกสนาน และมีเงินที่สามารถจับจ่ายซื้อของตามต้องการ ถ้าต้องเข้าบ้านอยู่ แต่ชีวิตออกไปเร่ขายของก็ไม่คุ้มกับค่าเช่า ลู้ออกงาน หมดงานก็กลับมานอนสนามหลวง เพียงวันสองวันพักระหว่างรอรอหางานที่จะไปต่อก็พอ

คนเร่ขายของจะตระหนักถึงที่อยู่อาศัยมาก ก็ในช่วงฤดูฝน ซึ่งไม่มีงานและการอยู่กลางแจ้งค่อนข้างลำบาก แต่ก็มีคนเร่ขายของตามงานวัดที่มีห้องเช่า ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกในเรื่องของการเก็บข้าวของ เช่น คนที่มีทุนซื้อกระดาษมาก จะหาห้องเช่าสำหรับกักตุนกระดาษ เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียค่ารถไปซื้อบ่อยครั้งเป็นการสิ้นเปลือง หรือ กรณีของพี่ศรี ที่พยายามดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองสามารถเช่าห้องอยู่ได้ เพราะกังวลกับลูกที่ต้องเรียนหนังสือ ไม่อยากให้ลูกต้องลำบากทำการบ้านกลางสนามหลวง ที่ไม่มีแสงสว่างเพียงพอ

สำหรับคนขายกระดาษหลายคน พวกเขาเปลี่ยนความฝันที่จะมีบ้าน มาเป็นฝันที่จะมีชาเล้งพ่วงข้างแทน (มอเตอร์ไซด์ที่มีกระบะพ่วงข้าง) เพราะการมีรถเองทำให้ประหยัดค่ารถในการเดินทางไปขายของ อีกทั้งยังสามารถบรรทุกของได้ทีละมากๆ ซื้อกระดาษครั้งละ 50 กิโลกรัมขึ้นไป มีเสื้อผ้า หมอนมุ้งพร้อม รถพ่วงข้าง จึงเป็นเสมือนบ้านเคลื่อนที่

อาจกล่าวได้ว่า การปรับตัวโดยเป็นคนออกงาน เป็นการปรับตัวที่มีลักษณะเฉพาะของคนไร้บ้านในไทย ที่มีงานวัดให้เที่ยวขายของได้

4. คนไร้บ้านปรากฏการณ์ที่ต้องยอมรับในสังคมไทย

ถึงเวลานี้ สังคมไทยควรจะได้ยอมรับว่า มโนภาพเก่าเกี่ยวกับคนที่หลบนอนในพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะผ่านคำเรียกขานใด ไม่เพียงพอและไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงอันหลากหลายของคนเหล่านั้น พวกเขาไม่ใช่ “คนเร่ร่อนขอทาน” เพราะคนส่วนใหญ่ที่หลบนอนในที่สาธารณะไม่ได้เป็นผู้ประกอบอาชีพขอทาน พวกเขาไม่ใช่ “คนเร่ร่อน” ที่สังคมมักนึกถึง คนผมเผ้ายาวรุงรังวิกจริต คนลักษณะนี้มีจริงแต่เป็นเพียงส่วนหนึ่ง เพราะยังมีอีกหลายคนที่เป็นสุขภาพร่างกายและจิตใจเป็นปกติ บางคนอาจแต่งตัวกลมกลืนสามารถที่จะขึ้นรถโดยสารปะปนกับคนทั่วไปโดยไม่มีใครสังเกต และพวกเขาก็ไม่ใช่คนสะพายกระเป๋าที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัดเพื่อมาหางานทำ

คนทั้งหลายที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในวิทยานิพนธ์นี้ เป็นผู้ที่ใช้ชีวิตบนท้องถนนมากกว่า 3 เดือน โดยทั่วไปอยู่ระหว่าง 1-3 ปี ก่อนจะพบผู้ศึกษา และอีกไม่น้อยที่ใช้ชีวิตในฐานะคนเที่ยวมาเกิน 10 ปี พวกเขาสามารถปรับตัวและใช้ชีวิตรอด โดยมีได้เป็นมิชชันนารี จ้องที่จะลักขโมย หรือดักผู้หญิงไปข่มขืนกระทำชำเรา หากแต่ที่ต้องมานอนข้างถนนก็ด้วยหลายปัจจัยซ้อนทับ และยิ่งนานวันโอกาสและความหวังที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็ยิ่งลดน้อยลง

สำหรับประชาชนทั่วไปที่สัญจรผ่านสนามหลวงและละแวกใกล้เคียง เราจะพบคนที่มีการปะทะเสียด้านหนึ่งและนอนประจำจนกลายเป็นเรื่องเคยชิน สำหรับทางราชการ ไม่ว่าผู้อำนวยการเขตพระนคร ท่านใดจะย้ายมารับตำแหน่งใหม่ ต่างก็ต้องรับรู้ว่ามีสนามหลวง พื้นที่ซึ่งถึงเป็นหัวแหวนของเกาะรัตนโกสินทร์ เป็นหน้าตาของประเทศ ได้กลายเป็นที่พักหลบนอนสำหรับคนจำนวนมาก และยังกระจายที่ริมคลองตลอดจนถึงสะพานพุทธ ไม่เพียงเท่านี้ เจ้าหน้าที่รัฐจะต้องวุ่นวายทุกครั้งในการเตรียมพื้นที่สำหรับงานพิธีการที่ท้องสนามหลวง เพราะต้องขจัดคนไร้บ้านออกไปก่อนที่ผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองจะมาพบ สำหรับคนที่ชอบดูคนตริลูกทุ่ง ก็จะพบคนขายกระดาษพลาสติกจำนวนมาก ยังไม่นับรวมคนหาของเก่าที่ปรากฏให้เห็นบ่อยขึ้น ในรูปลักษณะที่ไม่ใช่ สกปรกผมเผ้ารุงรัง

ในมุมมองของผู้มีหน้าที่จัดระเบียบเมือง การมีคนยากไร้หลบนอนที่ท้องสนามหลวง ย่อมไม่ใช่ภาพที่สวยงาม แต่การจะ “กวาด” พวกเขา ให้สนามหลวงมีความสวยงามไม่อาจทำได้ลำพังแค่การออกประกาศขอความร่วมมือมิให้เข้าไปกระทำการกิจกรรมใดๆ ในบริเวณสนามหลวงระหว่างเวลา 23.00 น. - 05.00 น. ของวันรุ่งขึ้น เพราะพวกเขายังเป็นคนไม่มีบ้านเหมือนเดิม การไม่อนุญาตให้

นอนสนามหลวง ทำให้พวกเขาต้องกระจายไปนอนที่อื่น ซึ่งมีดีและอันตรายกว่าสนามหลวง และในยามที่ฝ่ายราชการไม่มีกำลังเจ้าหน้าที่ในการเฝ้ากวดขันเวลาค่าคืน พวกเขาก็กลับมาอนที่สนามหลวง เหมือนเดิม

ปรากฏการณ์ที่บ่งชี้ถึง การไม่บรรลุวัตถุประสงค์ของประกาศข้างต้นก็คือ แม้ในคืนที่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจกวดขันห้ามคนหลับนอนที่สนามหลวง พวกเขาก็ขยับจากกลางสนาม มาอนที่ทางเท้ารอบสนามหลวงแทน โดยที่เจ้าหน้าที่ก็ทราบดี แต่ไม่อาจจะแก้ไขได้ เพราะต่างก็รู้ดีว่า คนเหล่านี้ไม่มีบ้านให้กลับไปหลับนอน

และทราบเท่าที่ยังไม่มีความเข้าใจ หรือยอมรับการใช้ชีวิตของพวกเขา มาตรการหลักที่มีอยู่เดิมเพื่อรองรับ “คนเร่ร่อนขอทาน” โดยการนำตัวพวกเขาส่งสถานสงเคราะห์จะไม่สามารถรองรับได้ทั้งในทางหลักการด้านสังคมสงเคราะห์ ที่วิธีการรับคนเข้าสถานสงเคราะห์จะต้องเป็นมาตรการสุดท้ายสำหรับคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้เท่านั้น แต่คนที่สามารถช่วยเหลือตัวเองต้องให้เขาได้ช่วยเหลือตัวเอง และในทางปฏิบัติรัฐก็ไม่สามารถแบกรับงบประมาณจำนวนมาก เพราะนอกจากการจัดที่พักแล้วยังต้องจัดหาอาหารเลี้ยงดูคนจำนวนมากอีกด้วย อีกทั้งวิธีการนี้ ก็ไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นคนมีสุขภาพจิตดี การอยู่ในสถานสงเคราะห์จึงมีความรู้สึกสูญเสียเสรีภาพ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คงไม่ก้าวล่วงนำเสนอสูตรสำเร็จใดๆ เพื่อรองรับปรากฏการณ์คนไร้บ้านในเมืองหลวงของสังคมไทย เพราะผู้ที่จะให้คำตอบได้ดีที่สุดก็คือ ตัวคนไร้บ้านเอง และเนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวทางสวัสดิการสำหรับคนไร้บ้านเป็นโจทย์สำคัญ ดังนั้นสิ่งที่ผู้ศึกษาจะนำเสนอต่อไปนี้ก็คือ ความพยายามที่จะบอกว่า หากจะมีการดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องหรือกระทบกับพวกเขา จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้านอย่างไรบ้าง

4.1 ความพึงพอใจต่อการเป็นคนไร้ที่อยู่อาศัย ?

ตลอดระยะเวลาของการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน มีคำถามพื้นๆ ที่ผู้ศึกษาประสบหลายครั้ง นั่นคือ “ศึกษาเรื่องคนเร่ร่อนแล้วจะได้ประโยชน์อะไร ?” คำถามนี้รบกวนจิตใจไม่เฉพาะเมื่อถูกถามจากคนทั่วไป ที่มีความรู้สึกทางลบต่อคนไร้บ้านเท่านั้น หากแต่บรรดาคนไร้บ้านด้วยกันหลายคน ก็ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อะไรที่จะมาศึกษาเรื่องคนไร้บ้าน

ลุงอาวุธคนหนึ่ง ใช้ชีวิตในวงการคนเที่ยวมามากกว่า 30 ปี เขาแนะนำผู้ศึกษาอย่างหวังดีว่า “ บุญเลิศนะ คิดให้ดีๆ จะช่วยไอ้พวกกระโหลกกะลา¹⁷ มีที่อยู่หรือ สนามหลวงนะ บุญเลิศยังไม่รู้จักไอ้พวกนั้นดีพอ เราคนฝั่งธนด้วยกันลุงเลยอยากจะได้เงินเพราะหวังดีนะ ”

เช่นเดียวกับ ลุงใหญ่ ที่เตือนว่า “ ไอ้พวกสนามหลวง ผมไม่ให้ใครมานอนใกล้ผมหรอก เดี่ยวเผลอมันก็หยิบพระผม เวลาเรามีเราแบ่งให้มัน...มันเอา แต่เวลาเราไม่มี ขอยืมมันกินข้าวสักสิบบาทไม่มีใครให้หรอก บุญเลิศคบไอ้พวกนี้ เข้าเนื้อไปเท่าไรแล้ว อย่าไปคบไอ้พวกนี้มาก ”

นำผู้ชายอีกคนหนึ่ง เขาเป็นคนที่เคยคิดว่าผู้ศึกษาเป็นคนไม่มีบ้าน แต่เมื่อทราบภายหลังว่าเป็นนักศึกษา เขาพูดจากใจว่า “ เราว่านายกลับบ้านไปเถอะ ไม่มีอะไรดีหรอกที่จะมาคบกับคนไม่มีบ้านอย่างเรา นายมันคนมีบ้าน หน้าตาดี อายุยังน้อย นายยังมีโอกาสมองผู้หญิงดีๆ แต่ถ้านายมานั่งกับเรา ไม่มีผู้หญิงคนไหนเขามองนายหรอก มันไม่มีประโยชน์ ”

แม่ชีรูปหนึ่ง ซึ่งท่านใช้ชื่อยศของอาศรมมณเฑียรดำเนินเป็นที่จำเช่นเดียวกัน ท่านแนะนำผู้ศึกษาด้วยความหวังดีว่า “ ชีวิตของคนพวกนี้ไม่มีอะไรน่าศึกษา ลูกมาศึกษาจะเป็นภัยแก่ตัวเอง แม่ชียู้อย่างนี้ บางครั้งเรามีข้าวเราแบ่งให้เขา เขาว่าเราดี แต่บางวันเราไม่มีข้าวให้เขา เขาก็มาขู่จะเอาให้ได้ จะมาทำร้ายเอา ควรจะไปศึกษาเรื่องอื่นดีกว่า คนกลุ่มนี้เขาไม่เห็นว่าจะมีอะไรที่ทำให้ชีวิตเขาดีขึ้น ”

ยิ่งไปกว่านั้น บางคนยังมีสำนวนคมคายอีกว่า “ชีวิตของคนสนามหลวง เหมือนกับหญ้าที่มีแต่จะถูกเหยียบให้ตาย จะซบให้พินาศ ” หรือ “ชีวิตของคนพวกนี้ตายแต่ตั้งแต่ยังเป็น ”

หลายครั้งที่ผู้ศึกษาสับสนที่คนไร้บ้านเองก็คิดว่า ไม่ควรมาอยู่กับพวกเขา พวกเขาเองยอมรับว่าพวกเขาไม่ใช่คนที่ควรเห็นใจช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้ศึกษา “ดี” ต่อเสียงทัดทานเหล่านี้ ผู้ศึกษาจึงค่อยเข้าใจมากขึ้นว่า ความคิดข้างต้น ไม่ได้เป็นผลมาจากการเห็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ของผู้มีประสบการณ์ข้างต้นเท่านั้น หากแต่เป็นเพราะพวกเขาหลายคนมองไม่เห็นความหวังที่จะมีชีวิตที่ดี มีสถานะเท่าเทียมกับคนอื่นในสังคม โดยเฉพาะคงยากที่จะมีหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานไหนจะเห็นใจพวกเขาอย่างจริงจัง เมื่อพวกเขามีความหวังน้อยลง ก็ยิ่งยอมรับภาพลักษณ์เชิงลบที่สังคมประทับตราให้อย่างไม่รู้ตัว และไม่เห็นประโยชน์อะไรที่ผู้ศึกษาจะมาศึกษาเพื่อเข้าใจพวกเขา

¹⁷ ผู้ศึกษาฟังคำนี้ครั้งแรกแล้วก็ยังไม่เข้าใจว่าหมายความว่าอย่างไร สอบถามแล้วจึงทราบว่า หมายถึงพวกไม่ทำมาหากินอะไร ว่ากันว่า เป็นคำที่ใช้ใน “บ้านใหญ่”

พี่พรหม แสดงความเห็นกับผู้ศึกษาว่า

“ใครๆเขาก็อยากมีบ้านเท่านั้นแหละ ต่อให้พวกผีสภาค ก็อยากมีบ้าน แต่เขาคิดว่าเป็นไปไม่ได้เขาเลยไม่สนใจ ใครจะมาชวนเขาบอกว่า ไปเรียกร้องให้กม.จัดบ้าน เขาเลยไม่เอา เพราะเขาคิดว่ามันเป็นไปไม่ได้ ส่วนจะให้ตัวเองไปหาบ้านอยู่เองมันก็คิดว่าเป็นไปไม่ได้ กินยังไม่มีจะกินเลย แล้วจะไปมีบ้านได้อย่างไร”

พี่ศรี ก็แสดงความเห็นทำนองเดียวกันว่า “คนทั่วไปเขาคิดว่าเป็นไปไม่ได้ที่กม.จะหาบ้านให้อยู่ แค่ว่าสละหนี้ที่ไม่มาจับก็พอแล้ว บางคนบอก ‘อ๊ยไปขอบ้านใครเขาจะให้ ไปขอเงินเขา สักพันสองพันยังมีโอกาสได้มากกว่า’ ”

ปรากฏการณ์หนึ่งที่บ่งชี้ถึง ความต้องการที่จะมีที่อยู่อาศัย ก็คือ ความพยายามค่อยๆ สร้าง “บ้าน” ของคนเก็บของเก่าที่จะหาพื้นที่ที่แน่นอน สำหรับเก็บข้าวของ มีเตาสำหรับหุงหาอาหาร และค่อยๆ สร้างความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้าง เป็นการก่อรูปชุมชนข้างถนนขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่า คนที่นอนในที่สาธารณะไม่ใช่คนที่ไม่คิดถึงอนาคต หรือพึงพอใจเพียงการเที่ยวเร่ร่อน การใช้ชีวิตเป็นคนเที่ยวเป็นวิธีการปรับตัวในสถานการณ์ที่ไม่มีทางเลือกเท่านั้น ลึกๆ แล้วมนุษย์ต่างปรารถนาจะมีชีวิตที่ดีขึ้น มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย มีชุมชนที่มีความเอื้ออาทร ดังที่พวกเขาเริ่มสร้าง “บ้าน” ของเขาขึ้นตามบาทวิถี ตามชอกชอย ได้ทางด่วน และตึกร้าง

ผู้ศึกษาถือว่า ความพยายามก่อรูปชุมชนข้างถนน เป็นความพยายามอย่างยืดยาวของมนุษย์ที่จำเป็นต้องใช้ชีวิตรอดและแสวงหาช่องว่างของทรัพยากรที่ถูกปล่อยปละละเลยในเมือง

หรือในช่วงที่ทางกรุงเทพมหานคร จัดเดินท์เป็นที่พักชั่วคราวสำหรับคนไร้ที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับผลกระทบจากประกาศห้ามนอนสนามหลวง คนไร้บ้านที่ได้มาพึ่งพาลับนอนที่เดินท์ต่างแสดงออกถึงความพึงพอใจ.ทั้งๆ ที่เดินท์นั้นไม่ได้มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมาย เพียงแต่เป็นที่ๆ มั่นใจว่า จะไม่ถูกจับเข้าสงเคราะห์ มีรถสุขาและแสงสว่างเวลากลางคืน

พี่สน ซึ่งเป็นคนเที่ยวที่ไม่มีอาชีพประจำ พูดกับผู้ศึกษา เมื่อไปเจอกันที่วัดเทพศิรินทร์ในตอนเช้าที่มีการเลี้ยงข้าวว่า “พี่จริงรีเปลา เดินท์ที่เขากางให้อยู่ เขากางให้ตลอด ไม่รีอเนาะ ผมก็เข้าไปนอนได้มั๊ย ขอบคุนมากนะพี่ เท่านั้นผมก็พอใจแล้ว ขอให้มิตนอน ไม่มีใครมารุ่นวายก็พอ”

แม้แต่ ตรี ซึ่งหาของเก่าและเดินผ่านมาข้างเดินท์ ระยะแรกยังแสดงท่าทีระแวงไม่อยากจะคุยกับผู้ศึกษา แต่เมื่อได้คุ้นเคยเขาไม่เพียงแต่มาอาศัยหลับนอนที่เดินท์เท่านั้น ยังไปรับลูกและเมียมาอยู่ด้วย “กูอยากจะรู้จริงๆว่า เดินท์นี้กม.มันให้อยู่จริงหรือวะ มันไม่รีอเหมือนกับที่ยายบ้านนอกจริงหรือวะ ถ้าจริงกูจะได้ไปเอาลูกกูมาอยู่ด้วย” แล้วตรี ก็ไปรับเมียและลูกซึ่งยังเล็กมากไม่ถึง 5

เดือน จากบ้านยาที่สุพรรณบุรีมาอยู่ที่เดินท์ เขาบอกว่า การมีที่อยู่ทำให้เขาสามารถอยู่พร้อมกับลูกเมียได้

น้ำสอง ซึ่งเป็นคนเที่ยวเร่ร่อนมาเกือบ 30 ปี เขาเป็นเจ้าของสนามหลวงรุ่นเก่าที่บอกว่า คนรุ่นเดียวกันตายไปหมดแล้ว อาจกล่าวได้ว่า เป็นประเภทที่ชินกับการเที่ยวเร่ร่อน แต่เมื่อได้มาพักและดำนํ้าพริกกินที่เดินท์ เขาชักชวนผู้ศึกษาให้ร่วมกินอาหารด้วยโดยบอกว่า " วันนี้บุญเลิศกินนํ้าพริกฝีมือผมหน่อยสิ ผมไม่ได้ดำนํ้าพริกกินอย่างนี้มาร่วม 30 ปี แล้ว"

พี่เล็ก คนเก็บของเก่า เขาเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักผู้ศึกษาในฐานะคนที่เคยมีบทบาทในกรณีสนามหลวง ก็แสดงความเห็นอย่างเป็นธรรมชาติ ในคืนที่ต้องตื่นขึ้นมากลางดึกเพราะฝนตกว่า

" โอ๊ย แม่งเปียกหายนเลย ลำบากไม่มีบ้านจะอยู่แล้ว เทวดายังมาแกล้งอีก ฝนตกอย่างนี้มันจะไปนอนได้ยังไง ตกเฉยยังพอว่า นีลมก็แรง สาดเปียกหมดเลย"

ผู้ศึกษาจึงถามว่า "ถ้ามีบ้านจะดีมั๊ย"

พี่เล็กตอบว่า "ดีสิ แหมลือกก็ถามแปลกๆ ใครๆเขาก็อยากมีบ้านทั้งนั้นแหละ ใครมันอยากอยู่แบบนี้ ลื้อเขียนหนังสือเป็นรีเปล่า ถ้าเขียนเป็นนะ ลื้อก็ภาควายในหลวงเลยสิ ขอให้ช่วยพวกเราหน่อย บอกว่า พวกเราเป็นคนเก็บของเก่าไม่มีบ้านจะอยู่ ฝนตกก็ลำบาก"

ผู้ศึกษายกประเด็นนี้มากล่าวเป็นลำดับแรกเพื่อคลี่คลายข้อสงสัยว่า คนที่นอนในที่สาธารณะมีความต้องการที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นหรือไม่ หรือพึงพอใจกับการเป็นคนเร่ร่อน ไร้จุดหมาย เพราะหลายคนอาจสงสัยว่า พวกนี้ "เลือก" ที่จะเป็นคนไร้บ้าน เพราะถ้าไม่อยากเป็นคนไร้บ้าน ต้องไม่ยอมอยู่สภาพนี้ แต่ในบทที่ 5 นี้ ผู้ศึกษาได้เปิดเผยให้เห็นว่า เงื่อนไขทั้งสภาพแวดล้อมและตัวพวกเขาเองมีข้อจำกัดอย่างไร ที่ทำให้ยังเป็นคนไร้บ้านอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตาม ย่อมมีคนไร้บ้านบางคน ที่รักสันโดษ ชอบอิสระ ไม่ชอบอยู่ติดที่ ใช้ชีวิตเป็น "หนุ่มพเนจร" ไม่ปรารถนาให้รัฐหรือสังคมไปยุ่งเกี่ยวกับเขามากมายนัก ซึ่งจะต้องมีการจัดการอย่างจำแนกและใช้หลักความสมัครใจ

4.2 คนไร้บ้าน รูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง

ประเด็นต่อมาที่ผู้ศึกษาเห็นว่า มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติต่อพวกเขา ก็คือ การยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ในสังคม และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในสังคมไทย ด้วยปัจจัยต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้ การจะกักขังพวกเขาภายใต้ความหมายเชิงอคติเต็มไปด้วยความหวาดระแวงว่า คนนอนในที่สาธารณะเป็นคนไม่ดี เป็นมิจฉาชีพ และปฏิบัติต่อพวกเขา

เขาโดยเน้นการควบคุม ไม่อาจจะกระทำได้ หรือการคาดคะเนว่าเป็นคนที่เพิ่งเข้ามาหางานทำ ก็ไม่เพียงพอ

ผู้ศึกษาได้พยายามนำเสนอว่า เมื่อพวกเขาได้เข้าสู่สถานะการเป็นคนไร้บ้าน พวกเขาใช้ชีวิตรอดได้อย่างไรที่ไม่ได้เป็นมิชชะชีพ คำถามที่ท้าทายสังคมก็คือ สังคมจะยอมรับได้หรือไม่ ที่จะมีคนนอนในที่สาธารณะซึ่งไม่ได้ก่ออาชญากรรม แต่มีวิถีชีวิตแตกต่างจาก “พวกเรา” ตรงที่ “เขา” ไม่มีบ้านอยู่

นอกจากการมองคนไร้บ้าน ในฐานะที่มีวิถีชีวิตแตกต่าง แต่ไม่ได้เป็นภัยคุกคามสังคมเสียทั้งหมดแล้ว วิธีมองปรากฏการณ์นี้อีกมุมหนึ่งก็คือ การยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง ที่จะอยู่คู่กับเมืองต่อไปในอนาคต

ย้อนหลังกลับไปเมื่อ 30 –40 ปี ที่ผ่านมา ในยุคที่คนจากชนบทเริ่มบุกเบิกที่รกร้างสร้างบ้านของตัวเอง ในสภาพที่ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวก มีสภาพแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ และสังคมก็มีอคติ มองสลัมเป็นแหล่งเสื่อมโทรม แต่ด้วยความจำเป็นในการใช้ชีวิตรอดในเมืองทำให้คนจากชนบทรุ่นแรกต้องปรับตัวและยอมรับการมีบ้านในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม และค่อยๆ ปรับเปลี่ยนทัศนคติให้สังคมมองสลัมในแง่บวกที่ดีขึ้น เปลี่ยนคำเรียกจากสลัมเป็นชุมชนแออัด ในฐานะที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยราคาถูกของคนที่เป็นแรงงานในเมือง

แต่ปัจจุบันในยุคสมัยที่ไม่มีที่ดินรกร้างในเมืองว่างเปล่าให้บุกรุกเบิกสร้างที่อยู่อาศัย เพราะแม้แต่พื้นที่ได้สะพาน ที่กรุงเทพมหานครได้ย้ายคนได้สะพานออกไปเมื่อเดือนเมษายน ปี 2544 ก็ยังใช้งบประมาณถึง 60 ล้านบาท สร้างรั้วปิดกัน เพราะเกรงว่าจะมีคนจนรุ่นใหม่บุกรุกเข้าไปกันห้องเป็นที่อยู่อาศัย เมื่อไม่มีที่ว่างสำหรับคนจนเมือง ที่ประสบวิกฤติในชีวิตและขาดแคลนเครือข่ายทางสังคม ในขณะที่ไม่มีความสามารถจะไปเช่าที่อยู่อาศัย ดังนั้น ทางรอดที่เหลืออยู่ก็คือ การยอมรับที่จะเป็นคนไร้บ้าน คนไร้บ้านจึงเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมืองในยุคที่สถาบันครอบครัวเปราะบาง

ข้อเสนอเบื้องต้นที่สุด สำหรับการยอมรับคนไร้บ้าน ก็คือ การเข้าใจว่าพวกเขาก็เป็นมนุษย์เสมอเหมือนกับคนอื่นๆ ในสังคม หากแต่มีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากคนอื่น ตรงที่ไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้ หากรัฐไม่ต้องการจะยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา ก็ต้องไม่ทำให้ชีวิตของเขาลำบากไปกว่าเดิม การอับอายหรือความพยายามจะ “กวาด” พวกเขาให้พ้นจากที่สาธารณะ โดยการเฝ้ากวาดชั้น เป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากร แต่ไม่ใช่วิธีการที่ยั่งยืน เมื่อเจ้าหน้าที่ลดการกวาดชั้นลงพวกเขาก็กลับมาอีก

สิ่งที่ควรจะทำ ในเบื้องต้นเพื่อประโยชน์ต่อสังคมและพวกเขาก็คือ การป้องกันอาชญากรรม และรักษาความปลอดภัย โดยการจัดให้มีแสงสว่างในที่สาธารณะให้คนไร้บ้านได้นอนอย่างปลอดภัย อาจจะมีเงื่อนไขให้ต้องร่วมมือในการรักษาความสะอาดก็ได้

และหากจะอำนวยความสะดวกแก่คนไร้บ้านมากกว่านั้น ก็คือ การจัดให้มีสุทธาสถานในย่านที่มีคนหลับนอน เพื่อไม่ให้คนไร้บ้านต้องขับถ่ายในที่สาธารณะ ซึ่งจะก่อผลเสียมากกว่า ทุกวันนี้เมื่อไม่มีสุขาอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะในเวลากลางคืน ทำให้พวกเขาต้องถ่ายในที่สาธารณะ

ในพื้นที่ใต้ทางด่วนซึ่งมีคนไร้บ้านหลับนอนจำนวนมากแห่งหนึ่ง ผู้ศึกษาได้ทราบว่า ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ยอมรับการมีอยู่ของพวกเขา ไม่ได้เรียกเจ้าหน้าที่กรมประมงเพราะห้มารับตัว หากแต่มีการเริ่มจัดระเบียบ โดยให้พวกเขาถ่ายรูปทำประวัติแล้วให้นอนได้ เป็นการป้องกันอาชญากรรม ให้ทราบว่า มีใครที่หลับนอนบ้าง รูปร่างหน้าตาอย่างไร ประกอบอาชีพใด และมีภูมิฐานะเดิมที่ไหน วิธีการเช่นนี้ สำหรับสุจริตชนย่อมไม่ต้องกลัว

พีศรี แสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า “ถ้าไม่จัดที่ให้อยู่ ก็อย่าไปจับเข้าสงเคราะห์ ปลอຍให้เขาได้นอนก็พอ จะพาไปถ่ายรูปก็ไม่ใช่ไร ดีเสียอีก คนจะได้ไม่กล้าทำผิด เพราะถ้าทำผิดตำรวจเขาเอารูปให้เจ้าทุกข์ดู เจ้าทุกข์ที่ตัวก็หนีไม่รอด”

แต่หากทางราชการเห็นความจำเป็นที่จะต้องลดปริมาณคนไร้บ้านลง ไม่ว่าด้วยเจตนาที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา หรือเพื่อจัดระเบียบเมือง เพราะเห็นว่าการมีคนนอนตามพื้นที่สาธารณะเป็นการคุกคามสังคมก็ตาม ก็ต้องมีการสร้างสรรค์รูปแบบและแนวทางใหม่ที่หลากหลายกับคนไร้บ้านแต่ละประเภท ซึ่งต่างจากมาตรการที่มีอยู่เดิม

4.3. การจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัยอย่างจำแนก

สิ่งสำคัญที่ผู้ศึกษาได้เรียนรู้จากการทำวิทยานพินธ์ว่าด้วยคนไร้บ้านก็คือ การมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก เมื่อผู้ศึกษาพยายามจะโต้แย้งว่า ผู้ที่หลับนอนในที่สาธารณะไม่ใช่เป็นมิชฌาชีพหรือคนที่จะต้องแต่จะลักทรัพย์เสียทั้งหมด ผู้ศึกษาก็ไม่อาจรับประกันได้ว่า ทุกคนที่นอนในที่สาธารณะเป็นผู้ประกอบอาชีพในทางสุจริต หรือเป็นคนที่ดิ้นรนกระตือรือร้นเพื่อหลุดพ้นจากการเป็นคนไร้บ้าน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมองพวกเขาอย่างจำแนก และจัดสวัสดิการรองรับอย่างจำแนก และยอมรับถึงคุณลักษณะที่เป็นข้อจำกัดของพวกเขา ซึ่งจะกล่าวถึง เป็นประเด็นกว้างๆ ดังนี้

1) เราไม่อาจจะดึงทุกคนออกจากท้องถนนได้

ก่อนอื่นมีความจำเป็นต้องยอมรับร่วมกันว่า ยังไม่มีเมืองใดในโลกที่มีคนไร้บ้านเกิดขึ้น แล้วรัฐสามารถดึงทุกคนออกจากท้องถนน เพราะจะมีคนจำนวนหนึ่งที่เลือกจะอยู่บนท้องถนน เลือกที่จะมีชีวิตสันโดษและอิสระ แบบศิลปิน สำหรับกรณีของสังคมไทย จะมีคนที่เลือกเป็นคนไร้บ้านที่สามารถปรับตัวและใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนได้ เช่น คนหาของเก่าที่มีที่อยู่ประจำ คนเร่ขายของตามงาน

วัดที่ไม่เข้าบ้านอยู่ หากเราตั้งเป้าหมายว่า จะต้องทำให้ คนไร้บ้านออกจากท้องถนนทั้งหมด แล้วไม่สามารถทำได้ จะทำให้การประเมินโครงการที่จะรองรับคนไร้บ้านว่าล้มเหลว

2) บทเรียนการจัดที่พักพิง (shelter) แก่คนไร้บ้านในต่างประเทศ

มีงานทางด้านมานุษยวิทยา จำนวนมากที่ ตอบข้อสงสัยว่า ทำไมจึงมีคนไร้บ้านที่ไม่ยอมเข้าที่พักพิงที่จัดไว้รองรับ เนื่องจาก การมีที่พักแบบนอนรวม ยังไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการ “บ้าน” ในความหมายของการมีพื้นที่ส่วนตัว ที่พักที่จัดโดยทางราชการมักจะไม่มีคนเข้าไปอยู่ แต่ที่พักที่จัดโดยองค์การสาธารณกุศล ซึ่งสะอาดมีความเป็นส่วนตัวมากกว่า ก็มีไม่เพียงพอที่จะรองรับ

สำหรับบทเรียนลักษณะนี้ ผู้ศึกษาก็พบจากการที่คนไร้บ้านมาใช้ชีวิตร่วมกันที่เดินท์ ในระยะแรกที่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจนั่งเฝ้ากลางคืน ก็เป็นไปด้วยความเรียบร้อย แม้จะมีความรู้สึกเหมือนถูกเฝ้าตลอดเวลา แต่เมื่อไม่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจ ก็มีปัญหะทะเลาะวิวาทติดตามมา โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มที่ก้าวร้าวคึกคะนอง รวมถึงการหยิบข้าวของเครื่องใช้ หรือมีปัญหาเรื่องของหาย ในที่สุด คนแก่ คนที่รักสงบก็จะล่าถอยออกจากเดินท์

3) การจัดให้มีบ้านทางผ่าน (transition house)

ถ้าภาครัฐ เห็นความสำคัญที่จะดึง คนไร้บ้านออกจากท้องถนนแล้ว สิ่งที่จะต้องเริ่มต้นได้ก็คือ การจัดให้มีที่พักเพื่อไม่ให้คนต้องหลับนอนในที่สาธารณะ ให้พวกเขาได้มีที่หลับนอนอย่างปลอดภัย มีที่อาบน้ำ ที่เก็บข้าวของโดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ ที่พักนี้ต้องอยู่ใกล้แหล่งงานในเมือง เพื่อให้พวกเขาสามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองได้ ที่พักนี้จะมีหน้าที่สำคัญคือ ทำให้คนที่เป็นคนไร้บ้านมาเป็นเวลานานได้กลับมามีความหวังในชีวิต บางคนอาจจะไปทดลองหางานทำอีกครั้งหนึ่ง ไปเข้ารับการศึกษา หรือบางคนอาจใช้ชีวิตด้วยการเร่ขายของตามงานวัดหรือเก็บของเก่าต่อไปก็ได้ สำหรับภาครัฐผู้ศึกษาเห็นว่า การจัดที่พักพิงจะทำให้รัฐสามารถจัดระเบียบป้องกันอาชญากรรมได้ดีว่า การให้คนไปนอนตามมุมมืด

อย่างไรก็ตามต้องมีเงื่อนไขคุณสมบัติสำหรับผู้ที่มีสิทธิได้รับสวัสดิการว่า ต้องไม่ก่อเหตุทะเลาะวิวาท ไม่เมาสุรา ติดยาเสพติด และป้องกันปัญหาข้าวของหายด้วยการจัดที่เก็บข้าวของให้เป็นส่วนตัวไม่ปะปน ในเรื่องการจำแนกหรือกำหนดคุณสมบัตินี้ คนไร้บ้านคือผู้ที่มีประสบการณ์ดีที่สุด ในคราวที่ทางกรุงเทพมหานครจัดเดินท์ให้อยู่ ที่ศรี เป็นคนที่เตือนผู้ศึกษาว่า “ต้องไม่เอาคนเมานอนรวมนะ ไม่อย่างนั้นจะเจ๊งกันหมด” ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ของพวกเขาเองที่รู้ว่าจะมีคนไร้บ้านประเภท “ผีทำเสีย” ที่จะทำใหกลุ่มเดือดร้อนกันหมด ในคราวที่ผู้ศึกษาไปออกงานและอาศัย

หลับนอนที่วัด พวกเขาก็ต้องช่วยกันดูแลไม่ให้คนเมามาอนสงเสียดังใกล้ๆ เพราะหากทางวัด รั้งเกียจ แล้วไล่ไม่ให้นอนก็จะเดือดร้อนกันทุกคน

เรื่องระยะเวลาการอยู่ จำเป็นต้องหลากหลาย สำหรับคนที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัด อยู่ ระหว่างหางานทำ อาจต้องการที่พักเพียงคืนสองคืน หรือไม่เกิน 7 วัน ก็จะได้งานและไปหาที่พักเอง แต่ผู้ศึกษาก็ได้เสนอมาตลอดว่ามีคนไร้บ้านใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนตั้งแต่ 3 เดือน จนกระทั่งมากกว่า 10 ปี คนกลุ่มนี้บางคนได้ปรับตัวและไม่ต้องการสมัครเป็นพนักงานลูกจ้างดังนั้น ระยะเวลาของการจัด ให้อยู่จึงต้องยาวนานกว่า

สำหรับคนชรา ที่มีข้อจำกัดในการหางาน หารายได้ ขณะที่ไม่มีญาติพี่น้องที่จะพึ่งพา คน กลุ่มนี้ ควรมีสวัสดิการที่จะได้อยู่อาศัยในระยะยาว ซึ่งถึงอย่างไรก็จะประหยัดงบประมาณกว่าการนำตัว เข้าสถานสงเคราะห์

4) การจัดให้มีห้องเช่ารายวันราคาถูก

ในการจัดให้มีบ้านทางผ่านตามข้อ 3) จะมีข้อจำกัดทั้งในส่วนของคนไร้บ้าน ที่มีความรู้สึก ไม่เป็นส่วนตัวไม่ปลอดภัย ขณะที่ภาครัฐก็เห็นว่า หากให้ได้อยู่ระยะนานก็จะเป็นภาระด้าน งบประมาณ แต่พวกเขาก็ไม่มีความสามารถที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยตามกลไกตลาด ดังนั้นในการรองรับ เรื่องที่อยู่อาศัยระยะยาวสำหรับคนที่ครบกำหนดต้องออกจากบ้านทางผ่าน รัฐควรมีที่พักอาศัย ราคาถูกให้เช่ารายวัน ซึ่งอาจจะเป็นสัดส่วนกว่าการอยู่บ้านทางผ่าน ลักษณะแบบนี้ คนที่ประกอบ อาชีพเร่ขายของตามงานวัดที่ต้องการที่พักครั้งคราวก็สามารถมาพักได้แทนที่จะนอนในที่สาธารณะ

กลุ่มคนที่อาจจะยากต่อการดึงออกจากท้องถนนในระยะยาว หากไม่นับรวมคนเมาและคน บ้าแล้ว ก็คือ คนหาของเก่า ที่ปรับตัวและหาที่อยู่ที่พักหลักได้ คนกลุ่มนี้จะยากต่อการ “รื้อถอน” มาก ที่สุด ในบรรดาคนไร้บ้านประเภทอื่นๆ เพราะพื้นที่ที่เขาได้พักหลักอยู่นั้นสัมพันธ์กับแหล่งอาชีพของเขา นั่นคือ อยู่บนเส้นทางที่เขาคุ้นเคยว่า จะเก็บหาของเก่าได้ที่ไหน เวลาใด ถ้าต้องโยกย้ายไปอยู่ที่ อื่น โดยเฉพาะชานเมืองคนกลุ่มนี้ก็จะไม่สามารถประกอบอาชีพที่ตนเองถนัดได้ หรือหากมีการจัด ที่อยู่อาศัย ในรูปแบบอาคารสูง ก็ไม่สอดคล้อง เพราะพวกเขาต้องการพื้นที่ที่สามารถคัดแยกของได้ จะต้องมีลานสำหรับคัดแยกของ

ลักษณะของการปักหลัก โดยคนหาของเก่าจะคล้ายกับคนในชุมชนแออัด ที่จำเป็นต้อง ประกอบอาชีพในเมืองและอยู่ในที่อยู่อาศัยแนวราบ เพียงแต่รากของการปักหลักนั้นตื้นกว่าคนใน ชุมชนแออัด จึงพร้อมจะโยกย้าย หากถูกกดดันจากราชการจริงๆ แต่ก็แสวงหาพื้นที่อื่นๆ ต่อไป ไม่ใช่การปรับเปลี่ยนสถานะไปเป็นคนมีบ้าน

ท้ายที่สุดสำหรับบทนี้ เป็นบทที่ผู้ศึกษาพยายามทำความเข้าใจว่า ภายใต้ข้อจำกัดที่มีอยู่ ทั้งเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่คนไร้บ้านต้องเผชิญ และเงื่อนไขเชิงบุคคลข้อจำกัดที่ทำให้พวกเขายังอยู่ในวังวนของชีวิตคนไร้บ้านต่อไป และคนไร้บ้านจะเป็นปรากฏการณ์ในเมืองหลวงอีกต่อไป ซึ่งสังคมควรที่จะได้เริ่มต้นทำใจยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง ในอนาคตเราจะเห็นคนที่มีมือเท้าปกติ สุขภาพร่างกายจิตใจปกติ และก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นมิชฌาชีพ หลับนอนในที่สาธารณะมากขึ้น เพราะความจำเป็นที่จะต้องใช้ชีวิตรอดในเมือง บนเงื่อนไขที่เข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ได้ยาก

สำหรับภาครัฐ ขณะนี้กำลังอยู่ในภาวะลังเลว่า จะไม่สนใจไม่รับรู้ไม่เข้าใจพวกเขา และใช้มาตรการขับไล่ หรือมาตรการเดิมๆ ที่พิสูจน์แล้วว่าไม่ได้ผล และมีแต่จะทำให้พวกเขาเวียนวนอยู่ในชีวิตคนไร้บ้านต่อไป หรือจะยอมรับที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตที่แตกต่างจากพวกเราของคนไร้บ้าน และหาทางหนุนช่วยพวกเขาอย่างสอดคล้อง

บทที่ 6

บทสรุป

กล่าวโดยสรุปสำหรับ **เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน** วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาหวังว่าจะสามารถเปิดให้เห็นถึงโลกของคนกลุ่มหนึ่งที่เขาปรากฏกายอยู่ข้างตัวเราทุกคนในสังคม ใกล้เข้ามาทุกขณะ หลายคนคงมีความรู้สึกต่อพวกเขาต่างๆ กัน หรือหลายอารมณ์ในแต่ละสถานการณ์ บ้างรู้สึกหวาดระแวง บ้างรู้สึกสงสารเห็นใจ บ้างรู้สึกรังเกียจ และหลายคนคงมีคำถามสงสัยมากมายเกี่ยวกับตัวพวกเขา จากคำถามพื้ๆ พวกเขาเป็นใครมาจากไหน พวกเขาหากินกันอย่างไร หรือคำถามที่ซับซ้อนมากขึ้นว่า อนาคตของพวกเขาจะเป็นอย่างไร

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ไม่ได้เสนออะไรมากกว่า สิ่งพื้นฐานที่เราต่างก็รู้กันอยู่แล้ว แต่อาจจะหลงลืมไปบ้างก็คือ ความพยายามจะบอกว่าพวกเขาก็เป็นมนุษย์เหมือนกับพวกเรา และเช่นเดียวกับสังคมมนุษย์ที่มีถูกผิดชั่วดีสุขเศร้า สังคมของคนไร้บ้านก็เช่นกัน พวกเขาไม่ได้เป็นมิฉะฉินเป็นคนที่น่าหวาดระแวงเสียทุกคน พวกเขายังชีพและใช้ชีวิตรอดด้วยวิธีการต่างๆ กัน ตามช่องว่างของเมือง จากทรัพยากรที่เหลือใช้ของคนเมือง บางคนอยากทำงานมาก บางคนอยากทำงานน้อย บางคนมีความสุขมาก บางคนมีความสุขน้อย หรือบางวันก็มีความสุข แต่บางวันทุกข์ระทม ทั้งหมดนี้คือความพยายามของผู้ศึกษาในการทลายเส้นแบ่งพรมแดนที่มองไม่เห็นระหว่าง “เรา” กับ “เขา”

กว่าจะมาเป็นคนไร้บ้าน

ในเชิงเนื้อหาสาระ ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม โดยการสร้างความคุ้นเคยกับคนไร้บ้านจำนวนหนึ่ง และจากการไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในสังคมของพวกเขา มีทั้งการเปิดเผยและไม่เปิดเผยฐานะของผู้ศึกษา โจทย์แรกที่คุณศึกษาพยายามจะตอบและพบว่าไม่ใช่คำตอบที่ง่ายก็คือ พวกเขามีที่มากันอย่างไร ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน ผู้ศึกษามีสมมติฐานจำนวนหนึ่งเช่นว่า เพราะวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้พวกเขาเป็นคนตกงาน และเมื่อไม่มีงานทำ ไม่มีเงินเสียค่าเช่า จึงต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้าน หรือ เพราะปัญหาครอบครัวจึงทำให้ต้องออกจากบ้าน ฯลฯ นอกจากนี้ ในต่างประเทศมีข้อถกเถียงสำคัญว่า การเกิดคนไร้บ้านเป็นความบกพร่องส่วนบุคคล เป็นเรื่องของคนที่ทำตัวเองให้ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน หรือเพราะเป็นผลพวงของการพัฒนา จากวิกฤติเศรษฐกิจทำให้คนตกงานจากภาวะตลาดที่อยู่อาศัยที่มีราคาแพงกระทั่งคนจนเข้าไม่ถึง

จากการศึกษาผู้ศึกษาพบว่า การซื้อคำตอบไปในทางชั่วใดชั่วหนึ่งไม่อาจจะทำความเข้าใจได้ เพราะมีทั้งปัจจัยเชิงบุคคล และปัจจัยแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคม และสมมติฐานที่ผู้ศึกษาดังไว้ก็ ดันเนินเกินไป สำหรับการทำความเข้าใจชีวิตของมนุษย์ เพราะในกระบวนการผลักดันให้คนๆ หนึ่ง กลายเป็นคนไร้บ้านนั้น มีหลายสาเหตุหลายปัจจัยซ้อนทับกัน โดยเสนอปัจจัยเชิงบุคคลที่พบ คล้ายคลึงกันในหลายคน และนำไปสู่ภาวะไร้บ้านไว้ 5 ประเด็น โดยประเด็นที่ให้น้ำหนักมากคือ ความเปราะบางของสถาบันครอบครัว และรองลงมาได้แก่ ภาวะไม่มีงานทำ ส่วนอีก 3 ปัจจัยหลังผู้ ศึกษาได้ตระหนักมากขึ้นจากการศึกษาภาคสนามคือ กลุ่มคนที่พ้นโทษจากเรือนจำและไม่มีที่ไป คน ที่มีสุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์ และสุดท้าย คือผู้สมัครใจที่จะเป็นคนไร้บ้าน โดยขอรวมกลุ่มคนที่ติด สุราเรื้อรังไว้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่ 5

ผู้ศึกษาให้น้ำหนักกับความเปราะบางของสถาบันครอบครัว เพราะเห็นว่า เป็นปัจจัยที่แทรก ซ้อนอยู่ในบรรดาคนที่มียปัจจัยใน 4 ข้อต่อมา ถ้าพนักงานหรือคนพิการถ้ามีเครือข่ายสนับสนุนก็ อาจไม่ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน ส่วนคนที่เคยมีคดีติดตัวก็มักจะเป็นคนที่ครอบครัวมีปัญหามาก่อน ส่วน สมมติฐานที่ว่า พวกเขาเป็นคนตกงานจากภาวะวิกฤติหรือไม่ ผู้ศึกษาพบคนที่ตกงานจากภาวะ วิกฤติเศรษฐกิจโดยตรงไม่มาก

นอกเหนือจากความบกพร่องของสถาบันครอบครัว การขาดเครือข่ายสนับสนุนแล้ว ยังมี สิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ลักษณะร่วมของคนไร้บ้านได้แก่ การมีวุฒิการศึกษาต่ำ การขาดทักษะฝีมือ และ ไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ

และนอกจากจะพิจารณาปัจจัยเชิงบุคคลที่นำมาสู่ภาวะไร้บ้านแล้ว ผู้ศึกษาพยายามเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม ที่ทำให้พวกเขาต้องมาเป็นคนไร้บ้าน ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของคนจนเมือง ยิ่งกว่าคนสลัม หรือคนใต้สะพาน ผู้ศึกษาจึงพบว่า เพราะการขาดแคลนที่ดินว่างในเมือง ทำให้พวกเขาไม่มีโอกาสบุกเบิกสร้างบ้านเรือนเหมือนคนในชุมชนแออัด และประกอบกับภาครัฐยังไม่มี สวัสดิการที่อยู่อาศัยราคาถูก ทำให้พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้

นอกจากนี้สิ่งที่ผู้ศึกษา พยายามจะเสนออีกคือ กว่าที่พวกเขาจะเป็นคนไร้บ้าน ยอมรับการใช้ ชีวิตข้างถนนนั้น ไม่ได้สิ่งที่เกิดขึ้นทันทีทันใด หากต้องอาศัยระยะเวลาในการปรับตัว จากภาวะที่ หวาดกลัว รังเกียจ การใช้ชีวิตข้างถนน พยายามดิ้นรนหางานทำ แต่เมื่อไม่สามารถทำได้ จึงค่อยๆ ปรับตัว ความหวังค่อยๆ ลดน้อยลง ไม่ค่อยพูดถึงแผนที่จะออกจากสถานะคนไร้บ้าน เริ่มใช้ชีวิต ประจำวันเหมือนกับคนไร้บ้าน เพราะความจำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพในแต่ละวัน จึงไม่ค่อยใช้เวลาไป กับการสมัครงาน และในที่สุดจึงยอมรับสถานะการเป็นคนไร้บ้านของตัวเอง แต่อาจจะปิดบังผู้อื่น ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์

กลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน

บทที่ยาวที่สุดสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือบทที่ว่าด้วยกลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน เป็นบทที่ผู้ศึกษาพยายามแสดงให้เห็นว่า คนที่หลบนอนในที่สาธารณะ ถ้าเขาไม่ใช่คนที่เป็ นมิจาชีพแล้ว พวกเขาสามารถใช้ชีวิตรอดได้อย่างไรมีงานทำหรือไม่ และถ้าไม่มีงานทำ เขาอยู่รอดได้ อย่างไร

เครื่องมือสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษามองพวกเขาอย่างเข้าใจมากขึ้นก็คือ วิธีการมองอย่างจำแนก ในระยะแรกของการศึกษาที่ได้สัมผัสกับคนไร้บ้านกลุ่มหนึ่ง ผู้ศึกษาเข้าใจไปว่า คนไร้บ้านคนอื่นๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ และแม้จะสัมผัสกับคนหลากหลายกลุ่มแต่ยังไม่ลึกในแต่ละกลุ่ม ผู้ศึกษาก็ยังมองไม่เห็น ความแตกต่างของการใช้ชีวิตรอด กระทั่งการได้ลงลึกในแต่ละกลุ่มจึงทำให้ผู้ศึกษามองเห็นความ หลากหลายภายในกลุ่มของพวกเขา ซึ่งบางครั้งอาจเรียกได้ว่า มีการจัดช่วงชั้นในสังคมของ คนไร้บ้านก็ได้

เริ่มจากเรื่องทั่วๆ ไปของคนที่เข้าสู่ภาวะไร้บ้านและต้องปรับตัว ก็คือ การเลือกที่นอน ซึ่ง คนไร้บ้านมีวิธีการเลือกที่นอนซึ่งต่างจากที่สังคมหวาดระแวงคนนอนหรือมั่วสุมในที่มืด คนไร้บ้าน ส่วนใหญ่ที่เป็นคนสุจริต ก็กลัวเหตุอันตรายเหมือนกับคนทั่วไป ดังนั้นจะเลือกนอนในที่สว่างเพราะ จะปลอดภัย ถ้าเป็นคนทีนอนในที่ค่อนข้างมืดขีดหมายถึงการเป็นอยู่ค่อนข้างปักหลักไม่เคลื่อนย้าย คนกลุ่มนี้เจ้าหน้าที่ของรัฐจะเข้าถึงเพื่อสอดส่องว่า เป็นผู้ประกอบอาชีพสุจริตหรือไม่ เพื่อเป็นการ ป้องปรามก่ออาชญากรรม ดังนั้น คนที่สังคมทั่วไปหวาดระแวงและคนไร้บ้านก็หวาดระแวง คือ คน ติดยาเสพติด ซึ่งไม่ใช่ลักษณะทั่วไปของคนไร้บ้าน

นอกจากนี้ คนไร้บ้านยังต้องเรียนรู้ สิ่งที่เป็นในชีวิตประจำวัน คือ ห้องน้ำ และที่อาบน้ำ ชักผ้า ส่วนการแต่งกาย ผู้ศึกษาก็เสนออีกเช่นกันว่ามีความหลากหลาย ทั้งคนที่โหม่มาก ปล่อยตัว จนถึงคนที่แต่งตัวสะอาด ดูไม่ออกกว่าเป็นคนไร้บ้าน

สำหรับวิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเสนอใน 5 กลุ่ม โดยกลุ่มที่ให้รายละเอียด มากที่สุดคือ กลุ่มที่ไม่มีอาชีพประจำ หรือที่เรียกว่า ผี แม้จะไม่มีอาชีพประจำ แต่พวกเขาก็สามารถ อยู่รอดได้ด้วยสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า สวัสดิการสังคมนอกภาครัฐ คือ หากินข้าววัด หรือที่สภា สังคมสงเคราะห์ซึ่งมีเลี้ยงทุกวันจันทร์ ถึงศุกร์ วันละมื้อ หรือคนที่ปรับตัวได้มากกว่านั้นก็คือไปกิน ข้าวที่โบสถ์ซิกซ์ ซึ่งรสชาติอาหารไม่ถูกปากคนทั่วไป นอกจากนี้สิ่งที่ช่วยเพิ่มสีสันให้กับชีวิตของผีก็ คือ อาหารมื้อพิเศษที่จะไปกินตามงานที่ออกร้านอาหารให้กินฟรี ตามวัดชื่อดัง หรือแม้แต่วันเกิดของ นักการเมือง

อย่างไรก็ตาม การใช้ชีวิตรอดในเมืองจำเป็นต้องมีเงินติดกระเป๋า วิธีการหาเงินที่ง่ายที่สุด ก็คือการขายอาหารแห้งที่สภาสังคมสงเคราะห์แจกลำไยให้ละครั้งชุดหนึ่งในราคา 20 บาท นอกเหนือจากนี้ยังมีอีกหลายรูปแบบ เช่น สะสมกระป๋องอะลูมิเนียมขาย รับจ้างรายวัน แจกใบปลิว จับของมือสอง และงานที่พบช่วงหลังคือถ่ายภาพ

วิถีเฉพาะของคนที่ถูกเรียกว่าผีก็คือ การล่าข้าว หมายถึงการไปรับแจกข้าวตามมูลนิธิหรือสมาคมของคนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งจะมีหน้าแจกข้าวในเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนตุลาคม การยังชีพด้วยการรับแจกข้าวคือที่มาของคำว่า “ผี” เพราะข้าวสารที่นำมาแจกกระจาย เป็นการทำบุญให้กับผีที่ไม่มีญาติ คนที่ไปรับแจกข้าวจึงถูกเรียกว่า ผี

สิ่งที่สร้างความเพลิดเพลินหรือการนันทนาการของผี ก็คือ การดูหนังกลางแปลง บางคนอาจขำนาญออกไปเที่ยวงานวัดรอบๆ กรุงเทพฯ ซึ่งจะมีช่วงหน้างานหลังวันออกพรรษาในเดือนพฤศจิกายน โดยอาศัยกินและนอนตามงานวัด

ผู้ศึกษาสังเกตว่า ลำบากเรื่องเวลาของคนที่ไม่มียาชีพประจำ คนชอบเที่ยวงานวัดจะไม่ใช้เวลาที่นับเป็นสัปดาห์หรือเดือน แต่เวลาในรอบปีจะสัมพันธ์กับวิธีการอยู่รอด เช่น ล่าข้าว – ออกงาน – หมดงาน (หน้าฝน) – ล่าข้าว

คนที่เป็นชายขอบที่สุดในหมู่คนไร้บ้านก็คือ พวกเดินชนดั่งค์ หมายถึง คนที่สร้างเรื่องหลอก ลวงขอค่ารถกลับบ้าน แล้วเอาเงินมากินเหล้า คนกลุ่มนี้ถูกรังเกียจด้วยเหตุผลสำคัญว่า ทำให้คนทั่วไปมองคนไร้บ้านเสียไปหมด

วิธีการหาเลี้ยงชีพอีกอาชีพที่พบมากในกลุ่มคนไร้บ้าน ก็คือ คนเร่ขายของตามงานวัด ของที่นิยมขายได้แก่ กระจาดพลาสติกปูนึ่ง และลูกโป่งที่พันเป็นตัวหนอน คนกลุ่มนี้มีวิถีเร่ร่อนตามงานวัดคล้ายกับคนเที่ยว แต่มีอาชีพประจำ มีรายได้มากบางครั้งแต่ไม่แน่นอน

สำหรับอาชีพของคนไร้บ้านที่คนทั่วไปพบบ่อยก็คือ คนเก็บของเก่าที่มีทั้งประเภทที่มีรถเข็นและไม่มีรถเข็น คนไร้บ้านส่วนใหญ่ต่างเคยมีประสบการณ์เก็บของเก่า แบบใช้ถุงปุ๋ย เพราะเป็นอาชีพที่ทำได้ง่าย ไม่ต้องใช้ทักษะหรือทุนรอน แต่ต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือ ไม่อาย ส่วนคนเก็บของเก่าที่มีรถเข็น ผู้ศึกษาชี้ให้เห็นว่า คนกลุ่มนี้มีรายได้ค่อนข้างแน่นอน และมีวิถีชีวิตที่ต่างจากคนเร่ร่อนซึ่งไม่มีอาชีพประจำค่อนข้างชัดเจน ไม่นิยมขอข้าววัด ไม่รับแจกข้าว แต่อาจจะติดดื่มสุราเป็นบางคน

ส่วนอีก 2 กลุ่ม ที่ผู้ศึกษาให้รายละเอียดไม่มาก คือ อาชีพให้เช่าพระ คนกลุ่มนี้มีลักษณะเป็นคนขายของ อยู่ติดที่ และไม่มีส่วนในการเป็นคนไร้บ้านนัก อาชีพสุดท้าย ผู้ศึกษาเรียกว่า อาชีพในด้านมืด หมายถึงวิธีการเลี้ยงชีพที่ผิดกฎหมาย ตั้งแต่ คนขายบริการทางเพศ คนมือไวลักขโมย

ผู้ศึกษาชี้ให้เห็นต่อไปว่า ภาพที่สังคมมองคนไร้บ้านแบบเหมารวมเหมือนๆ กันหมดนั้น ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่หลากหลาย ในหมู่คนไร้บ้าน โดยเฉพาะวิธีการหาเลี้ยงชีพ ซึ่งสิ่งนี้มีความ

สำคัญต่อการให้ความหมายของตัวเอง เพื่อให้ตัวเองสามารถอยู่รอดทางด้านจิตใจ เพราะการตกอยู่ในภาวะคนไร้บ้าน จะถูกมองด้วยสายตาที่ดูถูกหวาดระแวงจากคนทั่วไป จึงต้องมีการให้ความหมายแก่ตัวเอง จากวิธีการหาเลี้ยงชีพ

คนที่ไม่มีอาชีพประจำ ถูกเรียกว่า ผี แต่พวกเขาจะเปลี่ยนคำเรียกตัวเองให้ نرمยขึ้นว่า คนเที่ยว คนเร่ขายของตามงานวัดก็มีคำเรียกเฉพาะว่า คนออกงาน ส่วนคนหาของเก่า ก็มีคำเรียกและสำนึกตัวเองว่าเป็นคนเก็บของเก่า ไม่ใช่คนเร่ร่อนไม่ใช่ผี จากวิธีการหาเลี้ยงชีพ จึงเป็นที่มาของการจัดช่วงชั้นทางสังคมในโลกของคนไร้บ้าน โดยมีคนเดินชดงค์อยู่ชั้นล่างสุด ส่วนผี เป็นชนชั้นพื้นฐาน และที่อยู่เหนือขึ้นมา คือ คนเก็บของเก่าที่ไม่มีรถเข็น และคนเร่ขายของตามงานวัดที่มีทุนน้อย กลุ่มที่อยู่ระดับบนก็คือ คนหาของเก่าที่มีรถเข็น กับคนขายกระดาษที่มีทุนมาก ประเด็นที่น่า สนใจอีกประการก็คือ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเสนอว่าคนไร้บ้านไม่ใช่ปัจเจกชนที่โดดเดี่ยวจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์เพื่อเกื้อกูลกัน หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เบาบาง และไม่คอยไว้วางใจกัน

ในตอนท้ายของบทนี้ ผู้ศึกษายืมคำและวิธีคิดหนึ่งของคนไร้บ้านมาชี้ให้เห็นถึงการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก นั่นคือ คำว่า “ผีทำเสีย” คนไร้บ้านตระหนักว่า มีคนบางคนทำพฤติกรรมบางอย่างที่สังคมรังเกียจ เช่น ลักขโมย เมาเหล้า และถ้าเกิดผีทำเสียมากๆ การอยู่รอดจะยากขึ้น คนจะเห็นใจน้อยลง ผีทำเสีย คือ สิ่งยืนยันว่า พวกเขาทุกคนไม่ได้ทำเสีย เป็นบางคนเท่านั้น ดังนั้น ผีทำเสียจึงชี้ให้เห็นถึงวิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ไม่ใช่สรุปเหมารวม

วังวนของชีวิตคนไร้บ้าน

เนื่องจากระยะเวลาที่ผู้ศึกษาเริ่มศึกษาคนไร้บ้านเมื่อประมาณเดือนเมษายน ปี 2544 กระทั่งถึงปี 2546 เป็นเวลาที่ผ่านไปเกือบ 2 ปี แม้ผู้ศึกษาจะไม่ได้เกาะติดอยู่ร่วมกับพวกเขาโดยตลอด แต่ระยะเวลาเกือบ 2 ปี ทำให้ผู้ศึกษาสังเกตเห็นสิ่งที่เหมือนเดิมและแนวโน้มสถานการณ์

มีคนไร้บ้านไม่มากนักที่หลุดพ้นจากภาวะไร้บ้าน หลายคนยังเป็นคนไร้บ้านเหมือนเดิม ผู้ศึกษาจึงพยายามค้นหาว่าอะไรที่ทำให้พวกเขายังเป็นคนไร้บ้านเหมือนเดิม ตั้งแต่การที่พวกเขาไม่กลับบ้าน ไม่กลับภูมิลำเนาเดิม ซึ่งผู้ศึกษาย้อนกลับให้เห็นว่า มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านก็เพราะปัญหาครอบครัว ดังนั้นการจะให้เขากลับบ้านจึงเป็นเหมือนการผลักดันให้เขากลับไปหาสิ่งที่เขาหลีกเลี่ยงมา และเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนไม่อยากกลับบ้านก็คือ การไม่อาจทำใจยอมรับที่จะกลับบ้านอย่างผู้แพ้ กลับไปตัวเปล่า ไม่อาจตั้งเนื้อตั้งตัวได้ มากไปกว่านั้น บางคนเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ไม่มีญาติพี่น้อง แม้แต่บัตรประชาชนชื่อจริงยังไม่มี

สำหรับการหางานทำเพื่อให้ตัวเองมีรายได้มากพอ ผู้ศึกษาก็พบว่า ยิ่งคนไร้บ้านใช้ชีวิตบนท้องถนนนานวัน จะยิ่งหางานที่มีรายได้ดีขึ้น เขาสูญเสีย สิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ต้นทุนทางสังคม ได้แก่ ตั้งแต่รูปพรรณสีที่สกรปรังคมรังเกียจ ห่างเหินจากเครือข่ายญาติมิตร การไม่มีทักษะ ไม่มีเครื่องมือสำหรับไปทำงานช่าง และหากจะไปลงทุนค้าขายก็ไม่ได้ เพราะพวกเขาไม่มีแหล่งทุนที่จะกู้ยืมได้เลย เงินเพียง 100 -200 ยังหายาก ประการสุดท้าย ชีวิตบนท้องถนนที่มีอิสระเป็นสิ่งดึงดูดสำหรับพวกเขา ทำให้หลายคนไม่อยากกลับไปทำงานเป็นลูกจ้าง

เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเขาจึงยังเป็นคนไร้บ้านต่อไป ขณะเดียวกัน ก็จะมีคนที่ถูกปัจจัยต่างๆ กระทบและกลายมาเป็นคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาจึงคาดการณ์ว่า ในภาพรวม ปริมาณคนไร้บ้านจะเพิ่มมากขึ้น แต่ในเชิงรูปแบบการปรับตัว ผู้ศึกษาสังเกตเห็น 2 แนวโน้ม แนวโน้มแรก ก็คือ คนเร่ร่อนจะกลายเป็นคนปักหลักมากขึ้น โดยเฉพาะคนหาของเก่าที่มีรถเข็น จะมีลักษณะผูกติดกับพื้นที่และค่อยๆ สร้าง "บ้าน" ของพวกเขาริมบาทวิถี หรือเข้าไปอยู่ตามตึกร้าง แนวโน้มที่สองก็คือ คนออกงานวัดจะมากขึ้น เพราะเป็นการปรับตัวที่ไม่ต้องมีบ้าน สามารถเที่ยวและมีรายได้ด้วย จึงเห็นคนขายกระดาษเพิ่มมากขึ้น ซึ่งคงจะถึงจุดอิ่มตัวในอนาคตอันไม่ช้า

ก่อนที่จะมีข้อเสนอว่า สังคมจะทำอย่างไรกับปรากฏการณ์คนไร้บ้าน ผู้ศึกษาพยายามแสดงให้เห็นว่า สำหรับคนไร้บ้านพวกเขาไม่ใช่คนที่ไม่คิดถึงอนาคตของตัวเอง เพียงแต่ความหวังพวกเขาเหลือน้อยลงมาก จนไม่คิดว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ ความพยายามสร้างชุมชนข้างถนนของคนหาของเก่าคือ ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความต้องการที่จะปักหลัก มีชีวิตที่มั่นคง รวมถึงความพึงพอใจของคนไร้บ้านในช่วงที่ทางกรุงเทพมหานครจัดพื้นที่ไว้รองรับคนไร้บ้านจากประกาศขอความร่วมมือไม่ให้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษายอมรับ จะมีคนจำนวนหนึ่งที่เลือกจะใช้ชีวิตข้างถนน ไม่ต้องการความช่วยเหลือที่ใครจะหยิบยื่นให้ ดังนั้น สังคมต้องเตรียมใจยอมรับว่า ไม่อาจดึงคนทุกคนออกจากท้องถนนได้

ข้อเสนอเบื้องต้นจากผู้ศึกษาคือ ให้รัฐและสังคมมองคนไร้บ้านอย่างยอมรับมากขึ้น เราจะเห็นคนที่สุขภาพร่างกายและจิตใจปกติบนข้างถนนมากขึ้น ซึ่งพวกเขาไม่ใช่มีจิตพิสดาร ไม่ใช่คนที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัด พวกเขาเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมืองที่ยิ่งกว่าคนสลัม หรือคนได้สะพาน ถ้ารัฐไม่หนุนช่วยเขาก็ไม่ควรให้เขาต้องลำบากไปกว่าเดิม สิ่งที่เราควรทำได้ง่ายที่สุด ก็คือ จัดให้มีแสงสว่างในที่สาธารณะให้เขาได้นอนอย่างปลอดภัย อย่าไล่ให้เขาต้องไปนอนในมุมอับ หรือจัดห้องน้ำสาธารณะอย่างทั่วถึงและครอบคลุมเวลากลางคืน

แต่ถ้าจะจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัย ในลักษณะที่พักพิง (shelter) เพื่อแลกกับความเป็นระเบียบของเมือง ก็ควรศึกษาบทเรียนจากต่างประเทศ ที่คนไร้บ้านจำนวนหนึ่งไม่อยากอยู่ เพราะ

ขาดความเป็นส่วนตัว ถูกควบคุมสูง จึงต้องมีการจัดการอย่างยืดหยุ่น และจำแนกไม่ให้คนที่มีความผิดปกติเป็นปัญหา เช่น ดิเมสุราเมามาย ทะเลาะวิวาท ลักทรัพย์ มาสร้างผลกระทบกับคนอื่น ๆ

สิ่งที่ควรจะทดลองและริเริ่มอีกประการก็คือ การจัดให้มีห้องเช่าราคาถูกรายวัน จะรองรับคนได้จำนวนหนึ่ง ที่พร้อมจะจ่ายค่าเช่าในราคาถูก และเป็นการให้สวัสดิการในระยะยาว ที่ไม่เป็นภาระด้านงบประมาณมากเกินไป

เสียงจากคนไร้บ้าน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาพยายามใช้ท่วงทำนองการเขียน โดยการอ้างอิงคำพูดของพวกเขาให้มากที่สุด เท่าที่มีบันทึกทั้งในสมุดหรือบททวนจากความทรงจำ เพื่อหวังจะถ่ายทอดเสียงของพวกเขาต่อสังคมมากขึ้น แน่นอนว่า “ผู้ศึกษา” ในฐานะ “ผู้เขียน” ย่อมเป็นผู้มีอำนาจสำคัญในการตัดทอน คัดเลือกคำพูดแต่ละประโยคมาเรียบเรียง แต่คำพูด ท่าทีทั้งหมด ก็เพื่อจะบอกว่า พวกเขาไม่ใช่คนที่น่ารังเกียจ หวาดระแวงไปเสียทุกคน เป็นความพยายามเสนอ “ความจริง” อีกด้านหนึ่งที่สังคมอาจไม่เคยรู้

การที่ผู้ศึกษาเลือกใช้คำว่า “คนไร้บ้าน” แทนคำว่า คนเร่ร่อน นอกจากจะเห็นว่ามีความที่หลบซ่อนในที่สาธารณะหลายคนไม่มีลักษณะที่เรียกว่า “เร่ร่อน” แล้ว วัตถุประสงค์แฝงอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้ศึกษาต้องการสลัดอคติในภาพที่ผูกติดกับคำว่าคนเร่ร่อน ออก โดยเปลี่ยนคำเรียกเสียใหม่

แต่การจะเปลี่ยนคำเรียกใด คงไม่ได้ผลเท่ากับว่า สังคมจะมีการรับรู้ ความเข้าใจและยอมรับพวกเขาหรือไม่ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นความพยายามริเริ่มที่จะเปิดโลกของพวกเขาสู่การยอมรับของสังคมมากขึ้น

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

เกษียร เตชะพีระ

- 2540 ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดไทย. ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล ,
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน .

นลินี ตันธวนิตย์ , นาลินี ศรีภักติกุล , มณีรัตน์ มิตรปราสาท และ นิศากร อัยพัฒน์ ,

- 2542 “วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง” ใน ชุมชนแออัด :
องค์ความรู้กับความเป็นจริง. อคิน รพีพัฒน์ , บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย

ประชาสงเคราะห์ , กรม

- 2517 รายงานการสำรวจวิจัย ลักษณะพฤติกรรมและการปรับตัวของคนไร้ที่พึ่งในสถาน
สงเคราะห์. กรุงเทพฯ : กรมประชาสงเคราะห์
- 2538 รายงานการวิจัยสาเหตุ ปัญหาและความต้องการ ของคนเร่ร่อนขอทาน.
กรุงเทพฯ : กรมประชาสงเคราะห์
- 2538 รายงานการสำรวจ คนเร่ร่อนขอทานทั่วประเทศ ปี 2538. กรุงเทพฯ : กรมประชา
สงเคราะห์
- 2540 รายงานผลการสำรวจคนเร่ร่อนและคนขอทานปี 2540. กรุงเทพฯ : กรมประชา
สงเคราะห์

ประเสริฐ เกษรมาลา , พล.ต.ต.

- 2521 ตำรวจและสังคม. กรุงเทพฯ : สุตรไพศาล

วัลลภ ดังคนานุรักษ์

- 2540 เด็กเร่ร่อน ปัญหาและทางออก. กรุงเทพฯ : ไม่ระบุสำนักพิมพ์

สุนันทา เสียงไทย สุนทรี รสสุทธาธรรม และชัตติยา กรรณสูต

- 2531 เด็กและเยาวชนเร่ร่อนจรจัด : สภาพปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สมพงษ์ จิตระดับ, ดร.

- 2540 วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนบนท้องถนน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อศิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว.

- 2537 ชีวิตและจุดเริ่มต้นของสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา

วิทยานิพนธ์

จุฑามาศ ศรีจามร

- 2518 "ปัญหาและความต้องการของคนไร้ที่พึ่งในสถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่ง ธัญบุรี ปทุมธานี."วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์มหาบัณฑิตคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปฐมาวดี ปัทมโรจน์

- 2542 "ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเป็นขอทาน." วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พรวิศิษฐ์ วรวรรณ มล.

- 2534 "สายสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและความร่วมมือกันของชาวบ้าน กรณีศึกษา ชุมชนส.สุขเทวี กรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันดี กริชอนันต์

- 2544 “เด็กข้างถนนย่านหัวลำโพง.” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ

- 2535 “วิถีชีวิตคนใน “ชุมชนชายขอบ” ของสังคมไทย : กรณีศึกษาคนค้าขายในชุมชน
กองขยะนานเมือง.” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
(มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความในวารสาร

โกมล ปานชี

- 2529 “ปีศาจแห่งการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้ไร้ที่อยู่อาศัย : ความมุ่งหมาย และ
การดำเนินงานระดับชาติและระดับนานาชาติ” วารสารวิชาการที่อยู่อาศัย ปีที่ 3
เล่มที่ 1 (กรกฎาคม 2529)

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2542 “สถานภาพและทิศทางของมนุษยวิทยาในสังคมไทย” วารสารวิชาการ
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม
2541)

เอกสารอื่นๆ

จอมขวัญ ขวัญเย็น และจุฑามาศ ชาญเจริญลาภ

- 2545 “ความลำบากในโลกมืด.” งานวิจัยในโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคม
สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดยการสนับสนุนของสำนักงานกอง
ทุนสนับสนุนการวิจัย (เอกสารอัดสำเนา)

หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจฉบับประจำวันี่ 9 มกราคม 2543
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันี่ 4 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันี่ 10 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันี่ 31 สิงหาคม 2544
 หนังสือพิมพ์ไทยรัฐฉบับประจำวันี่ 24 พฤษภาคม 2536
 หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวันฉบับประจำวันี่ 10 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับประจำวันี่ 20 กุมภาพันธ์ 2544
 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับประจำวันี่ 2 สิงหาคม 2544

ประกาศกรุงเทพมหานคร เรื่อง ขอความร่วมมือมิให้ไปกระทำการใดๆ ในบริเวณสนามหลวง
 ระหว่างเวลา 23.00 น. – 05.00 น.ของวันรุ่งขึ้น วันที่ 27 กรกฎาคม 2544

บันทึกข้อความ กองสวัสดิการสงเคราะห์ ฝ่ายสวัสดิการคนไร้ที่พึ่ง เรื่อง สรุปผลการปฏิบัติงาน
 โครงการพัฒนาและปรับปรุงความเป็นระเบียบเรียบร้อยบริเวณสนามหลวงริมคลอง
 คูเมืองเดิม (คลองหลอด) วันที่ 22 กรกฎาคม 2544

Books

Basham , Rashard .

1978 Urban Anthropology : The Cross – Cultural Study of complex society .
 California : Mayfield ,

Bingham , Richard , Green , Ray E. and White Sammis B.

1978 The Homeless in Contempolary Society. California : Sage Publication ,
 Inc.

Daly , Gerald .

1996 Homeless . London : Routledge.

Ember , Carol R . and Ember , Melvin .

1999 Cultural Anthropology . (ninth edition .) New Jersey : Prentice Hall

Jencks , Christopher .

1994 The Homeless . Massachusetts: Harvard University Press. (reprinted)

Lund , Brian

1996 Housing Problem and Housing Policy. London :LONGMAN

O' Corner , Karen

1989 Homeless Children. San Diego : Lucent Books , Inc.

Orr , Lisa

1990 The Homeless : Opposing viewpoints. San diego : Greenhaven Press,
Inc.

Rossi , Peter

1989 Down and Out in America : The Origins of Homelessness. Chicago :
University of Chicago Press

Snow, David a. and Anderson , Leon ,

1992 Down on Their Luck : a Study of Homeless Street People. California :
University of California Press.

Wright , James D.

1989 Address Unknown : The Homeless In America . New York : ALDINE DE
GRUYTER:

Articles

Low , Setha M.

- 1996 "The Anthropology of Cities : Imagining and Theorizing the City." Annual Review of Anthropology1996.

Sanjex , Roger.

1990. "Urban Anthropology in the 1980s : A World View." Annual Review of Anthropology 1990.

Susser I.

- 1996 "The Construction of Poverty and Homelessness in US Cities." Annual Review of Anthropology 1996.

Yeich , Susan

- 1996 "Grassroot Organizing with Homeless People : A Participatory Research approach" Journal of Social Issue Vol. 52, No.1

ประวัติการศึกษา

ชื่อ	บุญเลิศ วิเศษปรีชา
วันเดือนปีเกิด	17 มกราคม พ.ศ. 2516
วุฒิการศึกษา	ปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต(ประมง) คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2538
ทุนการศึกษา	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ภายใต้โครงการวิจัยการ พัฒนาระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย